

SAMİM AKGÖNÜL CENGİZ AKTAR ZEYNEP ANSUKKA BEHÇET ÇELİK BESİM DELLALOĞLU TURGAY FİŞEKÇİ LEVENT GEÇKALAN KORHAN GÜMÜŞ ÜMİT İZMEN ŞENOL KARAKAŞ İRMA KREİTEN ARİFE KÖSE KUBAN KURAL KATHRYN LİBAL ELÇİN MACAR RONİ MARGULİES MELTEM ORAL OKTAY ORHUN İLAY ROMAIN ÖRS CENGİZ ÖZDEMİR M. ŞEREF ÖZSOY BURAK ÖZTAŞ ELÇİN POYRAZ İRVİN CEMİL SCHİCK DİDEM ŞAHİN OZAN TEKİN KELEMET ÇİĞDEM TÜRK LAKİ VİNGAS

ALTUŞT

12/
N İ S A N
HAZİRAN
2014

TL 8
KDV DAHİL

İSTANBUL RUMLARININ
1964 SÜRGÜNÜ

Kathryn Libal
GÜRBÜZ TÜRK ÇOCUĞU VE ULUS

OLİMPİYATLARIN
ÖRTTÜĞÜ SOYKIRIM:
ÇERKESLER

Her seçimin ardından

AK PARTİ'YE MAHKÛM MUYUZ?

► OKTAY ORHUN:
UKRAYNA:
PAPAZ GAPON'UN
HAYALETİ

► KORHAN GÜMÜŞ:
KENTSEL
DÖNÜŞÜM VE
OKMEYDANI

► BEHÇET ÇELİK:
LEON SURMELİAN'DAN
YÜREK YAKAN
SORULAR

► TURGAY FİŞEKÇİ:
SANAT EMERĞİ
DERGİSİ

12/ NİSAN 2014

ISSN: 2146-448

Z Yayıncılık ve Tanıtım
Hizmetleri Ltd. Şti.

Adres

Serasker Cad. No: 88-90
Nergiz Apt. Kat: 3 – Kadıköy / İstanbul
(555) 637 24 50
www.altust.org
bilgi@altust.org

Sahibi

Ozan Tekin

Sorumlu Yazışları Müdürü

Burak Demir

Reklam Sorumlusu

Özdeş Özbay
(533) 447 97 09

Görsel Tasarım ve Uygulama

Gül Dönmez

Baskı:

Punto Baskı Çözümleri Tic. Ltd. Şti.
Halaskargazi Cad., Siat Kuran İş Merkezi,
No. 145, Kat 5, Şişli, İstanbul.
Tel: 0212 – 231 3067 (pbx)

Ulusal süreli yayın,
Üç ayda bir yayınlanır.

Genel Dağıtım **PUNTO**

YAZI KURULU :

Ferda Keskin, Ferhat Kentel,
Mustafa Arslantunali, Neslihan Şık,
Özden Dönmez, Roni Margulies,
Sinan Özbek, Tolga Tüzün, Ümit İzmen

DANIŞMA KURULU:

Arus Yumul, Avi Haligua, Behçet Çelik,
Bülent Somay, Dilek Kurban,
Eren Keskin, Hayko Bağdat, Işın Eliçin,
İrvin Cemil Schick, Kerem Kabadayı,
Nabi Yağcı, Nil Mutluer, Ömer Madra,
Ragıp Zarakolu, Selim Deringil,
Semih Gümüş, Yalçın Ergüdoğan

SEÇİMLERİN ARDINDAN

3 Seçimlerin Ardından...

Şenol Karakaş

6 Seçimler ve Ekonomi

Ümit İzmen

9 Aslına Rücu Eden AK Parti

Ozan Tekin

10 Halkın Toplumsal Belleği ve Sol

Roni Margulies

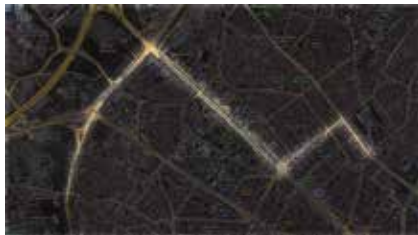
11 Türkiye'de Solculuğun Trajedisi

Besim F. Dellaloğlu

KENTSEL DÖNÜŞÜM

13 Kentsel Dönüşüm ve Okmeydanı

Korhan Gümüş

14 #DirenMaruL ya da Üç Bostanın Hikâyesi

Cengiz Özdemir

GELENEĞİN İCADI

15 İstanbul'un Fethi: Bir Tahayyülün Anatomisi

Levent Geçkalan

17 Erken Cumhuriyet Döneminde

Gülbüz Türk Çocuğu ve Ulus
Kathryn Libal

DÜNYADAN

19 Ukrayna: Papaz Gapon'un Hayaleti

Oktay Orhun

1964 SÜRGÜNÜ

23 Bir zamanlar Rumlar Vardı

Cengiz Aktar

24 İstisna mı Süreklilik mi?

Elçin Macar

25 Kovmakla biter

Samim Akgönül

26 Göç Eden Kent Kimliği

İlay Romain Örs

28 20 Dolar 20 Kilo

Laki Vingas

30 20 Dolar 20 Kilo:

Belleksizliğe Karşı Direnmek
Meltem Oral

AZINLIKLAR SORUNU

31 Türkçü bir Yahudi: Tekin Alp

Arife Köse

34 Nevzat Onaran ile Söyleşi

Elçin Poyraz

37 Leon Z. Surmelian'dan Yürek

Yakan Sorular

Behçet Çelik

ÇERKESLER

40 Kimliğe Ait Olmak/Olamamak

Kelemet Çiğdem Türk

41 Türkiye'de Çerkesler

Kuban Kural

43 Çeçen-İnguşların Sürgün ve Soykırımı

Burak Öztaş

45 Soçi'den Dünyaya Yayılan "Barış" Dalgası

Zeynep Ansukka

47 Rus Oryantalizmi ve Kafkasya Etnoğrafyası: Ötekini Anlamak mı, Hükmetmek mi?

İrma Kreiten

49 Batı Kültüründe 'Çerkes Güzeli' İmgesi

İrvin Cemil Schick

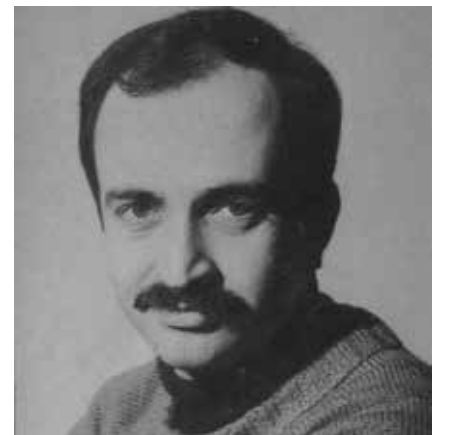
52 Çocukluk Anılarımın Kıyısı

Didem Şahin

KÜLTÜR

53 Sanat Emeği Dergisi

Turgay Fişekçi

54 Boynu Bükük Olanlar

M. Şeref Özsoy

SEÇİMLERİN ARDINDAN...

Şenol Karakaş

30 Mart seçimlerinde sandıktan çıkan sonucun siyasî anlamına dair sayısız analiz yapıldı. Bu analizlerin büyük çoğunluğu seçimlerden bir hafta önce yaşananlara gereken önemi göstermiyor. Seçimlerden bir hafta önce, Diyarbakır'da Newroz kutlamaları gerçekleşti. Hemen sonra, İstanbul'da aynı gün Newroz kutlaması ve AK Parti mitingi, Ankara'da da Fenerbahçe taraftarlarının Anıtkabir yürüşleri yapıldı. Bir kaç gün içinde yüz binlerce insan çeşitli taleplerini dile getirmek için sokağa çıktı. Bu arada Diyarbakır Newroz'u'nda yaşanan bir gelişme ise tümüyle es geçildi. KCK Yürütme Konseyi eşbaşkanı Cemil Bayık, kendi sesiyle, görüntüsü ekrandan yansıttırlar mesaj iletti.

Çözüm süreci başladığından beri bir dizi "ilk" ile karşı karşıyayız. Bir önceki Newroz'da Abdullah Öcalan'ın mesajının okunması, Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen ardından inşa edilen "Kürt algısının" yıkılmasına hizmet eden yasal çerçeveye oturtulmamış bir

müzakere sürecinin adım adım ilerlemesi, bazı kriz anlarında bizzat Öcalan'ın gelişmelere müdahale etmesiyle aşılabilmesi gibi gelişmeler, bugün artık sıradan gelişmeler gibi görünse de, daha birkaç yıl önce hayalini kurmanın dahi güç olduğu hamleler.

30 Mart seçimlerinde bir yandan da bu gelişmeler oya sunuldu. Yasal zemine oturmasa ve çok "kırılgan" bir zeminde ilerlese de, çözüm sürecini yürüten iki partinin aldığı oy oranı, bu açıdan ele alındığında, seçimlerde barış ve çözüm sürecinin zafer kazandığını gösteriyor. BDP, altı ilde yüzde 50 ve üzerinde oy aldı. Kürdistan'da aldığı oyları koruyan ve il ve ilçe belediye sayısını artıran BDP'ye Kürt halkının verdiği onay, aynı zamanda Abdullah Öcalan'ın siyasal çizgisine, müzakere ve barış sürecine verilen onay olarak okunmalıdır.

AK Parti ise, çözüm sürecinin diğer ucunda duran iktidar partisi olarak otuzdan fazla ilde yüzde 50 ve üzerinde oy aldı. AK Parti'ye oy veren kitlelerin, çözüm sürecini hiç umursamadığı ve makarna ve kömürü umursayarak oy verdiği

yönündeki kibir dolu görüşü bir yana bırakırsak, bu sonuç, batıda da çözüm sürecinin onaylandığını anlamına gelir. Bu nedenle, Newroz'da Cemil Bayık konuşma yapmış olmasına rağmen, yer yerinden oynamıyor. Batıda, Kürt illeri dışında yer alan çok sayıda ilde AK Parti'ye yüzde 50 ve üzerinde oy veren kitle, çözüm sürecinin devamından yana. Yeniden savaşın başlamasını istemiyor.

Seçimlerde çözüm yönünde açığa çıkan bu eğilim bir çelişkiye de işaret ediyor kuşkusuz. Kürt halkı da AK Parti'ye oy verenler de yeniden savaşın başlamasını istemiyor, eski ve kanlı günlere dönmek istemiyor. Ama bundan sonra farklılıklar başlıyor: Kürt halkı, sadece müzakere süreciyle yetinemez. Üstelik müzakere sürecinin yasal hiçbir zemini olmadığını düşündüğümüzde, bu yetersizlik daha da belirgin oluyor. Kürtler, başta anadil hakkı olmak üzere, bir dizi haklarının tanınmasını, siyasî özgürlüklerini, PKK'lilerin siyasal yaşama katılmasının olanaklarının açılmasını da istiyor. AK Parti'ye oy verenlerin ise, esas olarak AK Parti liderliğince şekillendirilen ve

değişkenlik gösteren fikirleri, öngörülleri var.

Tam da bu yüzden, batıda, seçimlerin ardından Kürt halkının özgürlük taleplerine destek olacak genel bir özgürlük mücadelesi ve bu özgürlükleri dile getirecek, bu türden kampanyaları koordine edecek bir muhalefetin örgütlenmesi çok önemli.

Böyle muhalefete böyle sonuç!

Seçimlerin bir sonucu da, CHP ile MHP'nin aldığı yenilgi oldu. AK Parti'nin yolsuzlukları ayan beyan ortadayken, hükümet kendi tabanını düşman algısı yaratarak konsolide etmeyi hedefleyen politikalar izlerken, ifade özgürlüğü alanında ağır kısıtlamalara gitmişken, Ergenekoncuların serbest bırakılması gibi hamleler içindeyken, iki büyük partinin, CHP ve MHP'nin, üstelik "bas geç" taktiğiyle birbirlerine açıktan destek olurken, oylarında sadece küçük artışlar yaşamaları, bir koalisyon olarak düşünüldüklerinde ağır bir yenilgi almaları anlamına gelir.

Bu yenilginin kökeninde, topluma

istikrarsızlık vaat etmeleri ve AK Parti tabanını aşağılamaları, her seferinde AK Parti'den daha sağcı olmayı başarmaları, çözüm sürecine net bir şekilde karşı çıkmaları, birisi ırkçı, bir diğeri zaman zaman ırkçı ama esas olarak ulusalcı politikalarla, AK Parti'nin yaptığı gibi kendi tabanlarını konsolide etme siyasetine çakılı kalmaları yatıyor. Sonuç , koalisyonunun tabanını demoralize eden bir yenilgi oldu.

Seçim sonuçları, CHP'nin esas olarak zenginlerin partisi olduğunu gösteriyor. CHP'nin belediye başkanlığını kazandığı tüm iller, ortalama geliri Türkiye ortalamasından daha yüksek olan iller. Ortalama gelirin Türkiye ortalamasının altında olduğu iller arasında sadece Hatay, Giresun, Zonguldak ve Sinop'ta CHP belediye kazanabilmiş durumda.

Her seçimde, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek aynı anda halk oyuna sunulur. İnsanlar bugünü geçmişle kıyaslar ve bu kıyaslamadan geleceğe, yarına dair çıkarımlarda bulunarak oy verir. CHP, sadece insanların geçmişinde

devletle, devlet zorbalığıyla örtüşen hatıraların bir numaralı sorumlusu değil, aynı zamanda geçmişte yaşayan, bugüne geçmişten seslenen ve geçmiş, aşılmış olan baskıcı siyasal koşulları vaat eden bir parti görünümünde. Nüfusun büyük çoğunluğu açığa çıkan yolsuzluk vakalarının gerçek olduğunu düşünmesine rağmen CHP'ye yönelmiyorsa, bunun nedeni tam da CHP'nin vaat ettiklerinde.

CHP pratiği, özgürlük vaat etmiyor, barış ve çözüm sürecinin süreceğini vaat etmiyor, askerî vesayetle hesaplaşmayı vaat etmiyor, ekonomik istikrarın süreceğini vaat etmiyor, dindar insanların haklarının güvence altında olacağını vaat etmiyor, darbelere zemin hazırlamayacağını vaat etmiyor.

Seçimlerin en önemli ayağının yaşandığı iki şehirde, Ankara ve İstanbul'da CHP'nin öne sürdüğü adaylar, bu partinin ne sosyal ne de demokrat olduğunu gösterdi. Ankara'da CHP adayı Mansur Yavaş, seçimlerden sonra hâlâ ülkücü olduğunu açıklayabiliyordu. İstanbul'daysa, yolsuzluğun bu

kadar yoğun bir şekilde tartışıldığı bir dönemde CHP'den yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle atılan Sarıgül'ü aday göstererek, CHP seçimi baştan, hiçbir yenilikçi, özgürlükçü öneri sunmadan kaybetmeyi garanti altına aldı.

CHP'nin ufkundaki bu darlık ve toplumsal bellekte geçmişin zorba hayaletini simgelemesi, Kılıçdaroğlu'nun kaset siyasetiyle kurduğu ilişkide de kendisini gösterdi. Kılıçdaroğlu, meclis grubunda Erdoğan'la oğlunun ses kayıtlarını dinlettiğinde, seçimi çoktan kaybetmişti. Siyaseti youtube ve twitter'dan ibaret gören bu zihniyet, kitlelerin kaset siyasetine nasıl baktığını, oluşan kaos ortamının, arka arkaya patlayan kayıtların daha da derinleştirdiği istikrarsızlık duygusunun yarattığı kesif havayı kavrayamadı. Zaten twitter'a göre AK Parti ha devrildi, ha devrilecekti! Kılıçdaroğlu'nun biraz daha yüklenmesi yeterliydi.

Solcu, demokrat olduğunu bildiğimiz çevreler de Kılıçdaroğlu'ya tam destek sundu. Ucu bir yandan da MHP'yi desteklemeye giden

bir taktiği, "bas geç" politikasını önerdiler. Bu politika, önerenlerin kaygısı ne olursa olsun, kaset siyasetiyle örtüşen, kirli, bel altından işleyen ve korkak bir taktik olarak algılandı. Yeniklerin ve yenilmeye mahkûm olanların politikası, insanları yalan söylemeye teşvik eden bir öneri olarak, "Biz zaten kaybediyoruz, yenilgiden kurtulmak için AK Parti dışındaki ikinci partiye oy verelim" çağrısı, kazanma şansı olan bir çağrı değildi. Bu çağrı, bir yandan da BDP'yi hiçbir şekilde kapsamıyordu. BDP'nin ikinci olduğu yerlerde Kürtlere oy vermek anlamına gelmiyordu. Bu, sadece CHP ve MHP'ye "koalisyon kurun" çağrısıydı. Ama yönde atılan çığlıklar, aynı zamanda bu iki partinin birleşseler dahi kazanamayacaklarına da işaret ediyordu. "Bas geç" diyenlerin MHP'ye oy çağrısı yapmaları ve BDP ve HDP adayları üzerinde linç havası estirmeleri şeklinde özetlenerek seçimler ve siyaset tarihinin en utanç verici taktiğine imza atanlar, bir faşistin destekçileri olarak öne çıktılar.

Ulusalcı koalisyon da, ulusalcı koalisyona tırnak içinde 'sol' bir yaklaşımla destek olanlar da, nüfusun ezici çoğunluğunun yolsuzlukların uydurma değil gerçek olduğunu düşündüğünü göremediler. Ama göremedikleri bir gerçek daha var: Yolsuzluğun olduğuna ve hükümetin en önemli isimlerinin bu rüşvet-yolsuzluk çarkına göbekten bağlı olduğuna inanan insanlar, yolsuzluğun hesabını sorma gerekçesiyle üretilen delillerin, kasetlerin, ses kayıtlarının yarattığı kaos ortamında, hükümetin düşmesiyle istikrarın geri dönmemek üzere gitmesi arasında sıkı bir bağ kurdular. Yolsuzlukla hesaplaşmak, istikrarsızlıkla yaşamakla eşanlamlı görüldü. Bu yüzden, AK Parti'yi geriletmenin tek yolu, istikrarsızlık odağının bizzat Erdoğan'ın politikaları olduğunu gösterecek kitlesel ve özgürlükçü bir seçim kampanyasıydı.

Faşist tehlikeye dikkat!

Seçimler, bir koalisyon olarak CHP-MHP ittifakının yenilgisiyle sonuçlandı. Türkiye genelinde partilerin oy dağılımına göre, AK Parti 20.519.829 oy, CHP 12.533.398 oy ve MHP 6.860.493 oy aldı. CHP-MHP oyları toplandığında dahi AK Parti oylarının gerisinde kalıyor. Bir yanda yolsuzluk, bir yanda ses kayıtları patlamışken, diğer yanda Gezi direnişinde üç buçuk milyondan fazla insan sokaklara çıkıp

mücadele etmişken, aynı zamanda Erdoğan bir kaç yıldır çok daha sağcı bir dil kullanmaya başlamışken, bu iki partinin ittifak kurmasına rağmen toplumlarının AK Parti'nin gerisinde kalması ulusalci koalisyonun neo liberal hırslılar koalisyonu karşısında mağlup olduğunu gösterir.

Ama oy miktarları başka bir gerçeği daha gösteriyor: Faşist parti MHP 30 Mart seçimlerinde silkinmiştir! Bu seçimlerin ardından iki tehlikeye işaret ediyor.

Tehlikelerden birisi, AK Parti'nin bir önceki yerel seçimlere göre oylarını artırmasını, Erdoğan ekibinin sağ politikaları uygulamak, daha yasadışı bir eğilimi kurumsallaştırmak, yargı yapılanmasıyla canının istediği gibi oynamak ve çözüm sürecini oyalamaya devam etmek yönünde değerlendirme ihtimali.

Bir diğer tehlike ise, MHP'nin yüzde 20-40 oy skalasında 43 ilde ciddi oy almasıdır. Tüm demokratik muhalefetin bu gelişmeye dikkat kesilmesi, kısıtlı, yaralı ve sık sık daha da daraltılmaya çalışılan siyasal demokrasi açısından ölümcül bir tehdit içeren bu siyasî odağa karşı birleşik bir muhalefetin örülmesi için acilen hamle yapması gerek. Yunanistan'da Altın Şafak adlı faşist parti bir kriz anında nasıl tehlikeli bir organizma olduğunu gösterdi. MHP ise dünyanın en büyük faşist partilerinden biri. Çözüm sürecinin her adımından nefret ediyor ve bu nefreti sinsî bir şekilde örgütlüyor. 2011 seçimlerine göre AK Parti'nin kaybettiği oyların bir bölümünün MHP'ye güç katması ise, seçimlerin ardından hem AK Parti'nin sağ ve yasadışı eğilimlerine karşı siyasal alanının tümüne hitap edecek bir muhalefet örgütlemenin hem de AK Parti'yi daha da sağa itme ihtimali olan MHP'ye karşı daha radikal bir muhalefetin örülmesinin acilliğini gösteriyor. Çözüm sürecinin, Kürt halkının kitlesel bir şekilde Abdullah Öcalan'ın dile getirdiği siyasal çizginin arkasında durmasının yanı sıra en önemli garantisi, bu mücadele olacaktır.

Antikapitalist ve özgürlükçü...

Seçimlerin siyasal ortamı bir nebze de olsa sakinleştirdiğini düşünebiliriz. Bu sakinliğin geçici olduğundan emin olmalıyız. Yazının başında anlatmaya çalıştığım, milyonlarca insanın kendi talepleri için sokaklara çıktığı ve kurulu

tüm siyasal ilişkilerin çivisinin çıktığı izlenimini veren koşulların tüm dinamikleri alttan alta işlemeye devam ediyor ve bu dinamikler buldukları ilk kanalı değerlendirerek açığa çıkacaktır.

Seçimler, bir dizi ilüzyonun tuzla buz olmasını sağladığı için doğru değerlendirmek zorunda olduğumuz bir siyasal dönemeç oldu. Bu ilüzyonların en başında, her taşın altından çıktığı, hemen her gelişmeyi belirlediği ilan edilen Cemaat'in böyle bir gücü olmadığını göstermesi oldu. Muhtemelen Cemaat'in aktivisti olan bazıların da inanmaya başladığı hayal, seçimlerin ardından silindi gitti. Cemaat'in gücünü şişirenler iki yanlışa aynı anda hizmet etti: Bu gücün hükümeti devirebileceğini, en azından seçimlerden önce yargı ve polis içindeki Cemaat'ten mi, başka güç odaklarından mı saçıldığı belli olmayan operasyonlarla, olmadı bu operasyonlara "kalite" katmasını umdukları kaset siyasetiyle hükümeti geriletecek bir seçim koalisyonunu kuracaklarını düşündüler. Seçim sonuçları, bu düşüncenin, tek kelimeyle saçma olduğunu, bu tuhaf koalisyonun her bir parçasının ağır bir siyasal krizle karşı karşıya kaldığını gösterdi.

Cemaat'in gücünü şişirenler, bir yandan da hükümetin ekmeğine yağ sürdüler ve hükümetin yolsuzluk operasyonlarının arkasında tüm yargı ve emniyet teşkilatında odaklanmış cemaat üyelerinin kumpası olduğunu anlatmak için de bir fırsat sundular. Cemaat'in gücü abartıldıkça, bu gücü abartanlar arasında haylaz öğrenci gibi

en öne çıkan Recep Tayyip Erdoğan oldu. Gelişmeler, yargı içindeki Cemaat'in, Ergenekon ve darbe girişimlerinde de operasyon yaptıklarını vurgulayan hükümet çizgisinin hegemonik güç olmasına neden oldu. Sıkışmış hükümet, öfkeyi, nefreti, tepkiyi odaklayacağı bir düşmanı tepsi içinde hazır bir şekilde buldu.

Böylece, işçi sınıfının bir kesimi, bu kez bir "Cemaat darbesi" fikrinin propagandasına maruz kaldı. 17 Aralık'tan 30 Mart'a kadar, AK Parti'nin her seçim mitingi kitleleşti ve kitleleştiğçe en çok vurgulanan "dış bağlantıları da olan iç düşman darbesi" fikri daha çok alıcı buldu.

Seçim sonuçları, yoksul kitlelerin Kürdistan'da BDP ve AK Parti'ye, batıda ise esas olarak AK Parti'ye oy verdiğini gösteriyor. İşçi sınıfının mavi yakalı kesimlerinin yoğunlukta olduğu şehirlerde il genel meclisi oy dağılımına göre AK Parti çok yüksek oylar aldı: İstanbul'da %45, Bolu'da %54, Antep'te %52, Kocaeli'nde %46 ve hizmet sektöründe yoğunlaşmaların olduğu Ankara'da %44,9. Bu oranlar, işçi sınıfının ve yoksulların hatırı sayılı kesimlerinin AK Parti'yi tercih ettiğini gösteriyor.

Bu tercih, insanların ne yolsuzluğa duyarsız olduğunu, ne Ergenekoncuların serbest bırakılmasını önemsiz gördüğünü gösterir. Bu tercih, yoksullar için bir alternatifin olmadığını gösterir sadece. Kürdistan'da böyle bir alternatif olduğu için, Selahattin Demirtaş'ın açıklamalarıyla BDP hedeflerinin yüzde 85'ine ulaşmış durumda.

Birçok ilde AK Parti'yi yendi, bu illerin birçoğunda ise açık ara yendi.

Bu deneyim, batıda da hangi siyasî adımını atılması gerektiğini gösteriyor. AK Parti, AK Parti'ye oy veren yoksul ve emekçi kitleler AKP'den kopmadan yenilemez. Sadece seçimlerde değil üstelik. İster sokak direnişleriyle olsun ister parlamenteler alanda, kazanmak için, AK Parti'ye oy veren işçiler ve yoksullar AK Parti'den kopmak zorunda.

Bu hedefi tanımlayan ise, sadece özgürlükçü sosyalistler. Seçimlerin ardından tüm politik eksenlerde mücadele ederken, Gezi direnişi günlerinde daha net görünen, "Ne AK Parti neoliberalizmi ne CHP Kemalizmi" siyasal hattını daha etkin bir örgütlenme ağına sahip kılmak gerekiyor. Kürt sorununda çözüm sürecinin Kürt halkı lehine kazanımla sürmesi için de, Ergenekoncuların yeniden hapse tıklması için de, yolsuzluğun ve militarist politikaların hesabının sorulması için de, kentsel dönüşümün ve enerji politikalarının, iklim değişimini hızlandıran siyasetlerin derhal sonlandırılması için de, Ermeni soykırımının tanınması için verilen mücadelenin de, dindarlar üzerindeki baskıların sonlanması, Aleviler'in haklarının tanınması için verilen mücadelenin de ve Gezi direnişi gibi direnişlerin kazanımlarının güçlendirilmesi için de, kadın ve erkek doğrudan üreticilerin çıkarlarını eyleminin ve politikalarının omurgası haline getirecek antikapitalist bir alternatif, yakıcı bir ihtiyaç olarak önümüzde duruyor. ▼

SEÇİMLER VE EKONOMİ

AK Parti liberal düzenin savunucusu, sermaye sınıfının has temsilcisi; seçim sonuçlarına bakınca ise, çalışan kesimin en çok rağbet ettiği parti.

Ümit İzmen

Yerel seçimlerinin ortaya koyduğu ilginç noktalardan biri de sandık sonuçlarının iktidardan muhalefete, sokaktaki vatandaştan en keskin siyasî örgütlere kadar herkes için önem taşımasıydı. Herkesin kendince yaptığı seçim analizleri bazen pek de nesnel olmayabiliyor. Hele siyasî partilerden gelen analizler doğal olarak kendini temize çıkartma üstüne kurulu oluyor. Fakat önümüzdeki kısa süre içinde bizi bekleyen iki önemli seçim daha olduğunu unutmamak lazım. 30 Mart seçimlerinin sağlıklı analizini yapmak, halka rağmen politika yapmamanın birinci koşulu. Bunca olumsuz koşula rağmen AK Parti'nin niye bu kadar çok oy aldığını anlamaya çalışmadan politika üzerine söz söylemek olsa olsa züppe-lik olur.

Şüphesiz seçmenin oy davranışını etkileyen birden çok faktör var. Kültür, din, sınıf, etnik köken, yaşam tarzı, hizmetlerden memnuniyet bunlar arasında ilk elde sayılanlar. Seçim ertesi yapılan analizlerde meselenin ekonomiyle ilgili boyutları epey yer tuttu. Nasıl tutmasını; özellikle seçim öncesinde ortalık yolsuzluk skandallarıyla sarsılmışken.

Ekonomi derken neden bahsettiğimizi açık ve net kılmakta fayda var. Çünkü kimilerine göre ekonomi, bir paket makarna ya da bir çuval kömüre oylarını AK Parti'ye satanlar demek. Bir başka perspektiften baktığımızda ekonomi bu sefer de karşımıza Anadolu sermayesi ve AK Parti'nin zengin ettiği müteahhitler olarak çıkıyor. Ya da son yıllarda büyümedeki yavaşlamanın ve iş cinayetlerinin aslında AK Parti'nin oylarını düşürmesi gerektiğini de söylemek mümkün. Seçimler öncesinde bu tür iddialar, hatta eğer halk ekonomiye göre oy verse, AK Parti'nin iktidar olamayacağı iddiaları bile dile getirilmişti.

Bir açıdan AK Parti'yi liberal düzenin savunucusu, Türkiye'de sermaye sınıfının has temsilcisi olarak yorumluyoruz, seçim sonuçları açısından bakınca ise, AK Parti çalışan kesimin en çok rağbet ettiği parti. Bu ikisi, yani AK Parti'nin aynı anda hem kapitalist sınıfın temsilcisi hem de işçi sınıfının partisi olması apaçık bir çelişkiyi barındırmıyor mu? Bu çelişkiyi nasıl yorumlayabiliriz? Nasıl çözebiliriz? Bunun için AK Parti döneminin ekonomik politikalarına ve bunların sonuçlarının sermaye ve

çalışan sınıflara nasıl yansıdığına daha yakından bakmak lazım.

AK Parti'nin ekonomik politikalarına iki alt dönemde bakılması gerekir: 2001-2007 dönemi ve 2008 sonrası dönem. İlk dönem sadece büyüme hızı açısından değil bir dizi bölüşüm göstergesi açısından da ciddi iyileşmeler olan bir dönem. İkinci dönemde hem büyüme hızı düşüyor hem de bölüşüm göstergelerinde herhangi bir iyileşme kaydedilmiyor. Bu ikinci dönemde performans düşüklüğünün nedenleri hiç şüphesiz ayrı bir tartışma başlığı. Bu yazı çerçevesinde, 2008 sonrasında performans düşüşünün kısmen küresel krizin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinden, kısmen içeride artan siyasî gerginliğin moralleri bozması ve bunun üretim ve yatırımları azaltmasından, kısmen de AK Parti'nin tercih ettiği inşaata dayalı büyüme modelinin kısıtlarından kaynaklandığını not etmekle yetineyim.

Aşağıda refah seviyesini etkileyen farklı göstergelerin zaman içindeki değişimlerini özetliyorum.

Kişi başına gelir

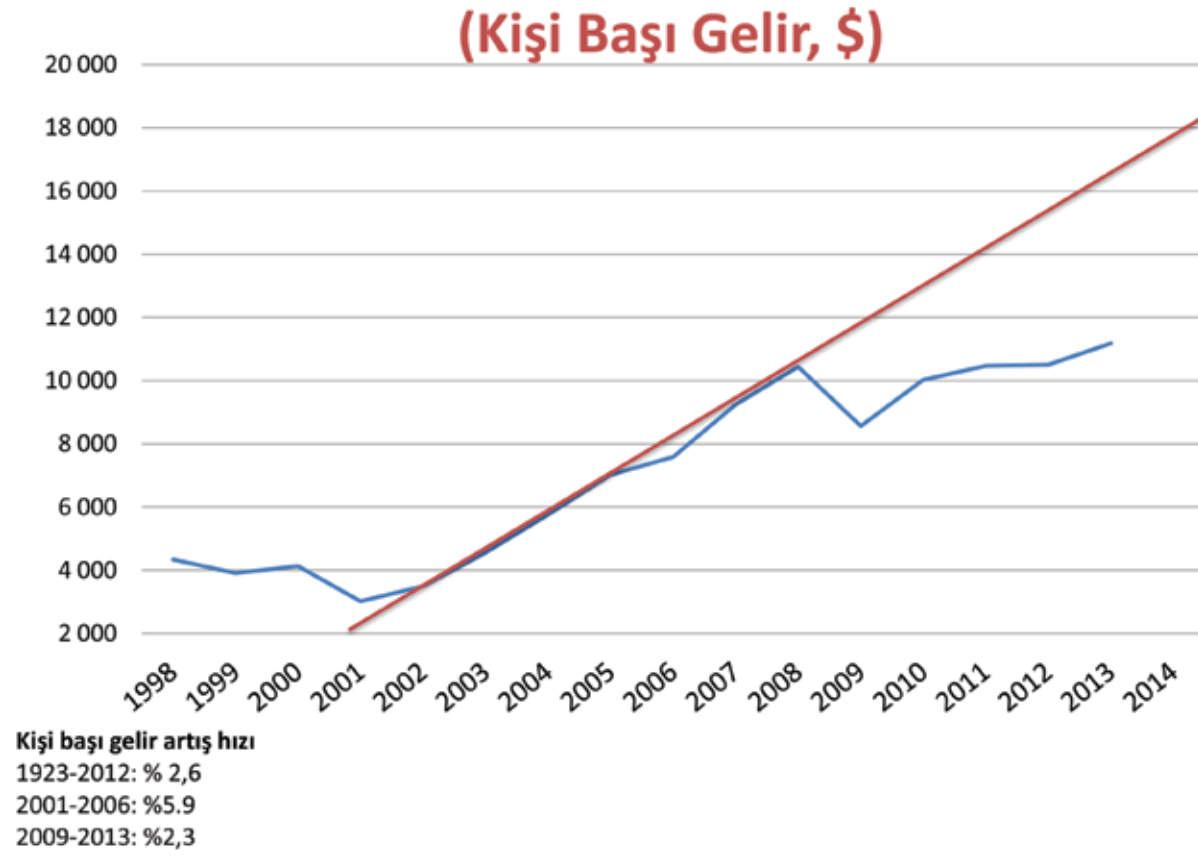
Cumhuriyet'in kuruluşundan 1970'e kadar geçen süre içinde kişi

başına gelir yaklaşık 50 dolardan 500 dolara çıkmış. Elli yılda 10 katlık bir artış. Sonraki 20 yılda beş kat artarak 2500 dolar seviyesine çıkmış. 1990'dan sonraki 20 yılda ise dört kat artarak 10 bin dolar seviyesine çıkmış. Cumhuriyet tarihi içinde AK Parti dönemindeki artış dikkat çekici.

Kişi başına gelirin 1923-2013 dönemindeki ortalama büyüme hızı %2,8. AK Parti iktidarı öncesinde, Türkiye'nin karanlık yılları olan 1990'larda %1,8'e kadar geriliyor. AK Parti iktidarının ilk döneminde kişi başına gelirin artış hızı %5,5 ile tarihsel ortalamaların iki kat üstüne çıkıyor. AK Parti'nin ikinci döneminde ise kişi başına gelirin artış hızı %1,9'a geriliyor.

Bu ikinci döneme biraz daha yakından bakınca 2008 ve 2009'da küresel kriz nedeniyle kişi başı gelirin gerilediğini, sonra 2011'de bu gerilemenin hızla telafi edildiğini görüyoruz. 2012 yılında %0,8 gibi çok düşük bir artış var. 2013 yılında ise %2,8 ile uzun dönem tarihsel ortalamalara uygun bir artış.

Kişi başına gelirin seyri, AK Parti'nin küresel kriz öncesinde aldığı yüksek oy oranlarını açıklıyor. Fakat şu son seçimler öncesinde

onca yolsuzluk iddialarının yanı sıra bir de ancak sıradan bir büyüme performansı olması kafaları karıştırabiliyor.

30 Mart seçimlerinin sonuçları ile birlikte bu rakamları şöyle yorumlamak mümkün sanırım: Halk zenginleşmenin karşılığını oy olarak vermiş; son yıllarda zenginleşme devam etmemiş olsa da, bunun sorumlusunun iktidar değil, iktidarın elini bağlayan muhalefet olduğunu düşünmüş ve iktidar bu badireyi atlarsa işlerin eskisi gibi parlak olacağına inanmış.

Bölüşüm göstergeleri

Kişi başına gelir nihayetinde toplam gelirin toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen ve bu nedenle ortalamayı yanıtsan bir rakamdır. Eğer bu dönem içinde gelir dağılımı bozulursa, kişi başı gelirin artması, yoksul milyonların gelirlerinin ve refah seviyelerinin artması anlamına gelmez; sadece çok zenginlerin daha da zenginleştikleri anlamına gelir.

Gelir dağılımının adaletsizliğini ölçmek için kullanılan Gini katsayısına baktığımızda 2001-2007 döneminde hızla gerilediğini görüyoruz. Gösterge 1994 yılında 0,49'dan 2007 yılında 0,39'a iniyor. Rakamlar çok ama çok adaletsiz bir dağılımın bu dönemde bir parça da olsa düzeldiğini gösteriyor. Ama gelir dağılımının hâlâ çok adaletsiz olduğunu not edelim. 2008 sonrasındaki dönemde ise gelir dağılımında herhangi bir iyileşme işareti bulamıyoruz.

Benzeri biçimde yoksul sayısı ve yoksulluk oranı da 2001-2007 döneminde hızla düşüyor. Kişi başına günlük 4,3 doların altında tüketim harcamasıyla tanımlanan mutlak yoksulluk oranı 2002 yılında %30,3'ten 2007'de %8,4'e, 2012 yılında ise %2,3'e geriliyor. Mutlak yoksulluğun gerilemesine karşılık, 2007 sonrasındaki ikinci AK Parti döneminde medyan tüketim harcamasının yarısı şeklinde tanımlanan göreceli yoksullukta bir düzelme yok. Yani AK Parti döneminde en yoksulların sayısı azalsa da, 2007 sonrasındaki ikinci dönemde orta gelir kategorisinde ciddi bir yığılma oldu. Büyümedeki tökezlemenin etkisini şiddetle hisseden, sefaletten kurtulmuş, ama daha iyi yaşama beklentileri karşılanmayan geniş bir kesim oluştu.

Kişi başına gelirden yaptığımız yorum, bölüşüm göstergeleri için de geçerli görünüyor.

Kamu hizmetleri

Düşük gelir gruplarında yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir etken de sunulan kamu hizmetleri. Kişi başına gelir seviyesinin yanında, AK Parti'ye oy verme davranışında, özellikle eğitim, sağlık ve ulaştırma hizmetlerinin kalitesindeki iyileşme ve erişiminin kolaylaşmış olması da dikkate alınması gereken bir etken.

Bütçeden yapılan toplam harcamalar içinde kamunun almış olduğu borç için yaptığı faiz ödemelerinin oranı 2001 yılında %50,6 idi. Faiz oranları düşünce bu oran da

2013 yılında %12'ye geriledi. Bütçede sağlanan imkân ise eğitim, sağlık, ulaştırma, tarım gibi alanlarda kullanılabildi. AK Parti politikaları arasında faiz oranlarındaki düşüş, seçim sonrasında üzerinde çok konuşulan hizmetlerin yapılabilmesini sağlayan en önemli faktör oldu. Başbakanın faiz oranlarının düşürülmesi üzerindeki ısrarının bir nedeni bu yolla inşaat sektörüne hayat öpücüğü sağlamaksa, diğer nedeni de bu sayede bütçede oy tabanını konsolide edebilecek harcamaları yapma imkânına kavuşması.

İstihdam

AK Parti'ye verilen oylar açısından 2008 sonrasında en anlamlı göstergeler herhalde istihdam verileri.

Toplam istihdam 2000 yılında 21,5 milyon kişiydi. Sonraki 10 yılda hemen hemen hiç yeni istihdam yaratılmadı. Toplam istihdam 2009 yılında 21,3 milyon kişiydi. Fakat dört yılda yaratılan 4,2 milyon yeni istihdamda iki nokta bence dikkate değer:

1. Tarımda yaratılan istihdam. Tarımda yaratılan istihdamın Barış Süreci ve BDP'nin aldığı oylarla da birlikte düşünülmesinde fayda

var. Belki bu durumu BDP'nin bazı yerlerde yaşadığı oy kayıpları ile ilişkilendirmek mümkündür.

2. İnşaat sektörünün yarattığı istihdam. 17 Aralık sonrasında ortaya saçılan yolsuzluk iddiaları inşaat sektöründe yoğunlaşıyordu. Yolsuzlukların esas önemi, birkaç işadamlarının usulsüz olarak zengin olması ve birkaç bürokrat ve politikacının rüşvet alması değildir. Yolsuzluk olarak karşımıza çıkan olgu, iş adamı ile siyasetçi arasındaki siyasî rant ve iktisadî rant paslaşmasıdır. Bu paslaşmada siyasî rantın diğer yüzünde ise medya gibi nüfuz araçlarına hükmetmek ya da yaratılan istihdam ile oy tabanını konsolide etmek vardır. İstihdam verilerinden inşaat sektöründeki yolsuzlukların böyle bir konsolidasyona zemin üretmiş olduğunu gözlemleyebiliyoruz.

Bölgesel gelir dağılımı

Seçim sonuçlarının iktisadî boyutuna bir de bölgesel farklılıklar üzerinden bakmak mümkün. Çünkü büyümenin ve istihdamın etkisi Türkiye'nin her yerinde aynı ölçüde hissedilmiyor. Bunu daha net görebilmek için bölgelerdeki büyüme hızını ve her bölgenin gelişmişlik seviyesini kullanarak bir sınıflandırma yapabiliriz.

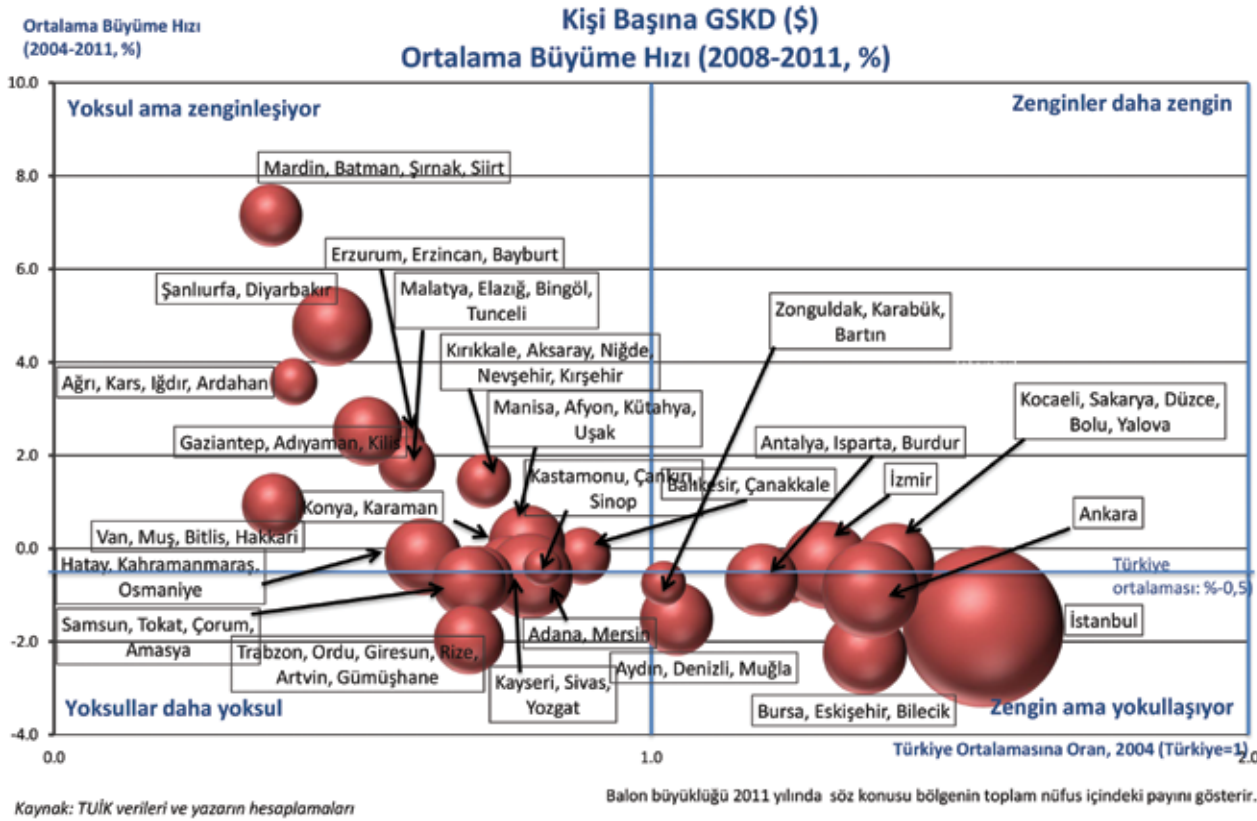
Grafikte (arka sayfada) bölgeler itibarıyla dolar cinsinden kişi başına yaratılan katma değer yer alıyor. Yatay ekseninde bölgede üretilen katma değer Türkiye ortalamasına oranı var. Dikey ekseninde büyüme hızı. Baloncukların büyüklüğü bölgenin nüfus payını gösteriyor. 2008'den bu yana refah seviyesi gerileyen bölgelerin toplam nüfus içindeki payı %44. Kalan %56'nın ise gelir seviyesi yükseliyor. Doğal olarak zenginleşen bölgelerde AK Parti'nin, yoksullaşan bölgelerde ise muhalefetin oy oranının yüksek olmasını bekleriz. Bunun tek istisnası BDP oyları.

Aynı grafikte bölgeler 4 kutuya bölünüyor. Alt sağ kutudaki bölgelere, zengin ama zamanla yoksullaşan diyebiliriz. Üst sol kutudakiler ise yoksul ama zenginleşen bölgeler. İlginç tarafı diğer kutuların

Kişi başı gelir ortalama yıllık artış hızı (%)

1923-2013	2,8
1989-2001	1,8
2002-2007	5,5
2008-2013	1,9

Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

neredeyse boş olması. Bu da ülke-deki kutuplaşmanın siyasî ve kültürel olduğu kadar ekonomik boyutunun da olduğunu gösteriyor. Seçim sonuçlarına göre 2009'da ilk dört parti dışında kalan partilerin %15 olan oy oranının 2014'te %4'e gerilemesi kutuplaşmanın göstergesi.

Bu kutuplaşmada, yoksul bölgelerde varolan iki partinin AK Parti ve BDP olduğu dikkati çekiyor. Ortalama gelirin Türkiye ortalamasından daha düşük olduğu buna karşılık gelirin arttığı illerde AK Parti'nin oy oranının yüksek olması çok anlaşılabilir. Ancak buralarda AK Parti'nin yanı sıra BDP'nin de oylarının yüksek olduğu görülüyor. BDP'nin belediyeyi aldığı yerler arasında ekonomik durumun çok hızla iyileştiği iller var. Ayrıca, bu bölgeler kamu harcamalarından ve istihdamdan da yararlandılar. Bu da ekonomik durumdaki iyileşmenin tek başına seçmen davranışını açıklamaya yeterli olmadığını gösteriyor. Kürtler için kimlik mücadelesi, ekonomik refah kazanımlarından daha önce geliyor. AK Parti'nin oy oranının yüksek olduğu bir başka kategori de Ankara, İstanbul, Kocaeli, Sakarya gibi çalışan ve yoksul kesimlerin nüfusta çok büyük bir paya sahip olduğu iller.

AK Parti iktidara gelmeden önce refah seviyesinin yüksek olduğu ama AK Parti iktidarında durumun bozulduğu bölgeler, genelde AK Parti'nin oy alamadığı yerler. Buraları CHP'nin kaleleri.

CHP'nin belediyeyi aldığı illerde ortalama gelir Türkiye ortalamasının

üstünde. Ortalama gelirin Türkiye ortalamasının altında olduğu illerden CHP sadece Hatay, Giresun, Zonguldak ve Sinop'ta belediye kazanabilmiş. Bu sonuçlar CHP'nin, avantajlarını yitirme endişesi taşıyan görece zenginlerin partisi olduğunu net bir şekilde gösteriyor.

Büyük şehirlerde alınan oyların semtlere göre dağılımına bakınca AK Parti'nin yoksul semtlerden, CHP'nin ise zengin semtlerden oy aldığı biliniyor.

Son kategori ise gelirin düşük ve ekonomik hayatın gerilediği bölgeler. Bu durumdaki 21 ilin 13'ünü AK Parti, 3'ünü CHP, 5'ini ise MHP almış. MHP'nin en güçlü olduğu yerlerin ekonomik durumun kötü ve giderek daha kötüleştiği iller olduğu görülüyor. Bunlar arasında Kürt illerinden çok yoğun göç alan, kültürel, sosyal ve iktisadî gerilimlerin yoğun olduğu Adana ve Mersin işsizliğin Türkiye çapında en yüksek olduğu birkaç bölgeden biri.

Güçlü sınıfsal dinamikler

Sonuç olarak seçimlerle ekonomi arasındaki ilişkiye bakınca öncelikle partilerin aldığı oyların arka planında sınıfsal dinamiklerin güçlü olduğunu gözlemliyorum. Ancak, kurucu ideolojinin yol açtığı çarpıklıkların çok güçlü olması, ekonominin performansının ve sınıfsal dinamiklerin yanı sıra ve bunlarla iç içe girmiş bir biçimde kimlik ve kültürel değerlerin de dikkate alınması gerektiğini gösteriyor.

CHP ağırlıklı olarak üst gelir gruplarının ve kurucu elitin partisi

olarak gözükmüyor. Şimdiye kadar ister inancından, ister dilinden, mezhebinden dolayı dışlanmış olanlar bu dışlanmışlığı tamamen bir tarafa bırakarak oy kullanmıyorlar. Bu nedenle, her türlü elverişli koşula rağmen CHP'nin oy oranı %25 civarını pek aşamıyor.

Kürt kimliği şimdiye kadar inkâr edilmiş olan BDP seçmeni, eşit yurttaşlık talebinin en iyi BDP tarafından savunulacağını ve bu eşitliği elde etmediği sürece Türk şehirlerinde ücretleri düşürecek bir işgücü deposu olma dışında bir varolma imkânının olmadığını biliyor. Bu nedenle AK Parti'nin

sağladığı ekonomik avantajlara rağmen oyunu BDP'ye veriyor.

Dindar kimliğinden ötürü şimdiye kadar dışlanmış olan AK Parti seçmeni, AK Parti döneminde elde etmiş olduğu toplumsal kabulü ve bu kabulde beraber gelen ekonomik refahı kaybetmek istemiyor. AK Parti'nin iktidardan gitmesiyle önce toplumda zor bela elde etmeye başladığı eşit konumu kaybedeceğinden, ardından da bunun iş ve hayat standardı kaybına yol açacağından endişe ediyor. Bu nedenle tapelerden, sadece yolsuzluk ve rüşvet değil gayriahlakî davranış iddialarından da etkilenmiyor ve AK Parti'ye oy vermeye devam ediyor.

Seçimler gösterdi ki, toplumda AK Parti öncesi dönemin restorasyonunun bir karşılığı yok. Buradan gidilebilecek olan tek yer var, o da AK Parti'yi de var etmiş olan devletin ideolojik çarpıklıklarının aşılması yeni bir toplumsal mutabakat. Bu geçiş sürecinin tamamlanabilmesi, AK Parti dışında bir iktidar alternatifinin oluşması için, AK Parti tabanından oy almayı başarmak gerekiyor. AK Parti dışında başka oy verebilecekleri bir alternatif göremeyen çalışan kesimlerin oylarına talip olabilmek için, bu kesimleri dışlamadan, değerlerini küçümsemeden, halka rağmen değil halk için politika yapmaktan başka yol yok. ▼

ASLINA RÜCU EDEN AK PARTİ

Erdoğan,
devletçi, sağcı
ve otoriter
davranmaya
eğilimli bir
siyasî geleneği
temsil eder.

Ozan Tekin

Son birkaç yılda, daha belirgin olarak da anayasa referandumundan bu yana yürütülen siyasî tartışmalarda, AK Parti'nin otoriterleştiğine sık sık vurgu yapılıyor. Bu anlatıya göre, iktidarının erken dönemlerinde reformlara imza atan bu parti, son dönemde bunun tam tersi yönünde adımlar atıyor, baskıcı uygulamaların dozunu arttırıyor.

AK Parti başından beri kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak tanımlıyor. Demokrat kavramının kullanımıyla özgürlüklere özel bir vurgu yapıldığı zannedilmesin; tüm dünyada sağcı partiler sıklıkla isimlerinde bu kelimeyi barındırıyor. Örneğin, ABD'deki Cumhuriyetçilerin, İngiltere'deki Muhafazakârların ve Almanya'daki Hristiyan Demokratların da üye olduğu, 54 ülkeden sağcı ve muhafazakâr partileri bir araya getiren uluslararası organizasyonun ismi de Uluslararası Demokratlar Birliği.

Bu derginin sayfalarında sık sık savunulduğu gibi, AK Parti şeriatçı veya faşist bir parti değil. Ekonomik anlamda liberal, sermaye sınıfının çıkarlarına odaklı bir büyümeyi savunan; toplumsal meselelerde muhafazakâr, kapitalizmin ahlak normlarını, “toplumun geleneklerini” aynen muhafaza etmeyi amaçlayan sağcı bir burjuva partisi. Bunu böyle kavrayınca, AK Parti'nin otoriter olmasında, baskıcı uygulamaları gündeme getirmesinde şaşırılacak bir durum yok.

“Muhafazakâr değerler”

Örneğin, Kürt halkının on yıllardır süren mücadelesi artık inkâr ve savaş politikalarını sürdürülemez hâle getirdiği için, AK Parti bir yandan Türk egemen sınıfının bu sorunu çözme isteği doğrultusunda barış sürecini ve Öcalan'la görüşmeleri

başlatıyor ve bunu “kardeşlik” söylemiyle açıklıyor; bir yandan da “terör örgütü” edebiyatıyla binlerce Kürt aktivistin “KCK” operasyonları sonucu tutsak edilmesini onaylıyor. Bir yandan “milliyetçiliği ayaklar altına aldık” diyor, ama diğer yandan bunun yanına hemen “Kürt milliyetçiliği”ni de ekliyor. AK Parti sözcüleri zaman zaman Kürtlere yönelik ırkçı-ayırıcı sözler ediyor, devlet güçleri Kürt illerindeki gösterileri şiddet kullanarak bastırıyor, Roboski katliamında öldürülenlerin “terörist” olduğunu ima edip “pre-datörler gereğini yapmıştır” diyor.

Toplumda muhafazakâr değerleri savunan hükümet, örneğin tüm dünyada sağın yaptığı gibi “yaşam hakkı” argümanına dayanarak kürtaj yasalarında kısıtlamalara gitmeyi planlıyor, kürtajın “cinayet” olduğunu söyleyerek kadının seçim hakkını yasaklamaya çalışıyor. Veya Batılı ülkelerden örnekler vererek içki satışını –en azından belli saatlerde– engellemeyi hedefliyor.

Tayyip Erdoğan, bilindik anti-komünist jargona sığınarak, kendisine muhalefet edenleri “ateist, solcu, terörist” olarak tanımlıyor. Bugünlerde buna “paralel yapı” ve “vatan hainliği” de eklendi. Gösteri yapma hakkını “yakıp yıkmak” ile eş tutuyor, Gezi direnişçilerini “milletin huzurunu bozmak” ile suçluyor.

Hükümete yönelik protesto gösterilerine polis saldırılarının oranı, geçtiğimiz bir yılda sekiz kişinin

katledilmesine yol açacak kadar vahşi boyutlara ulaşmış durumda. Gezi direnişini tetikleyen en büyük nedenlerden biri de buydu. Taksim'deki eylem yasağı, 1 Mayıs'lar da emekçilere uygulanan yoğun şiddet, şüphesiz otoriterleşmenin dayanaklarından biri.

Aslına rücu etti

Bütün bunları, neoliberal bir burjuva partisinin doğası gereği “normal” kabul edip karşısında mücadele etmemiz gerekir. Fakat bunu yaparken, otoriterleşmenin son dönemde arttığına dair yapılan vurguların bir anlamı var. AK Parti'nin önceki dönemde “daha az otoriter” olmasının sebebi neydi?

Erdoğan ve arkadaşları, son derece devletçi, sağcı ve otoriter davranmaya eğilimli bir siyasî geleneği temsil ettikleri hâlde, iktidara geldikleri andan itibaren tuhaf bir durumla karşı karşıya kaldılar. Tuhaflık, Türkiye siyasetinin geleneksel özelliklerinden, askerî vesayet rejiminden kaynaklanıyor. Türk Silahlı Kuvvetleri, AK Parti'yi “irtica” tehdidi olarak görüp 2002 yılından itibaren buna göre davrandı. Cumhuriyet mitingleri ve 27 Nisan e-muhtırası ile sonuçlanan sürecin öncesini, daha sonra Ergekon ve diğer darbe davalarında ortaya çıkan belgeler ile artık netçe biliyoruz.

Devletin bir asırlık gerçek sahipleri tarafından bir darbe yoluyla devrilmek istenen AK Parti'nin, buna karşı koyarken bir yandan

da otoriter olması, farklı toplumsal kesimlere baskı uygulaması pek kolay olmazdı. Aksine, ordunun müdahalelerine karşı, kendi tabanından daha geniş kesimleri birleştirmesi gerekiyordu. Diğer yandan, 2000'lerin Türkiye'sinde, toplumun geniş kesimlerinin birçok alanda değişim istediği; Kürt sorunundan Ermeni meselesine, dindarlara yönelik “irticaya karşı mücadele” konseptinden toplumu boğan darbe girişimlerine, aynı yöntemlerle devam etmenin mümkün olmadığı açıktı. AK Parti'nin darbe tehdidiyle karşı karşıya kaldığında oylarını %34,5'ten %46,5'e çıkarması, Hrant Dink öldürüldüğünde yüz binlerce kişinin “Hepimiz Ermeniyiz” diyerek sokaklara dökülmesi, Kürt sorununda inkâr seçeneğinin ortadan kalkması, darbe karşıtı yürüyüşlerin onlarca şehirde on binlerce insanı harekete geçirebilmesi ve 12 Eylül anayasasının değiştirilmesine %58 oranında onay verilmesi, bunun en net göstergeleri.

Bütün bu meselelerde atılan irili ufaklı adımlar, hükümetin uzun süre “demokrat” olarak algılanmasına sebep oldu. Otoriter uygulamaların yoğunluğu ise, AK Parti'nin TSK'nın tehdidini savuşturduğunu ve devletin hakimi olduğunu düşünmeye başlamasıyla hız kazandı.

Oysa AK Parti ne eskiden “reformcu” idi, ne de şimdi “faşist”. Tüm burjuva partileri gibi pragmatik olduğu için, gerektiğinde reformcu davrandı, gerek kalmadığında aslına rücu etti. ▼

HALKIN TOPLUMSAL BELLEĞİ VE SOL

Roni Margulies

Seçimlerin en tartışmasız sonucu şu: Karşındaki muhalefet partileri CHP ile MHP olduğu sürece AK Parti'nin yenilmesi mümkün değil. Mevcut siyasî ve/veya ekonomik koşullarda ciddi bir değişiklik, bir altüst oluş gerçekleşmedikçe, bu üç partinin seçim yarışmasından AK Parti'nin zaferle çıkması kaçınılmaz.

Ana muhalefet partisi CHP'nin bu durumu ve durumun nedenlerini kavrayamadığı, kavramaktan aciz olduğu açık. Seçimlerden sonra günlerce tüm CHP üyeleri ve CHP'nin temsil ettiği insan türü seçim yenilgisini bazı illerde elektriklerin kesilmesine, bazı ilçelerde oyların sayılmasının gecikmesine, tüm ülkede Anadolu Ajansı'nın yaptığı anlamsız madrabazlığa, bazı yerlerde de seçim sandıklarının civarında uzay gemileri, UFO'lar filan görülmesine bağladı.

"Bu halk niye bizimle hiç ilgilenmiyor?" diye şapkasını önüne koyup ciddiyetle düşünen CHP'liye ben şahsen rastlamadım. MHP'lilerle rastlaşmak gibi bir adetim yok, ama onların da aynı olduğundan eminim.

Durumu kavrayamadıkları için,

çoğu CHP'li şimdi Kılıçdaroğlu'nun yerine Sarıgül'ü başkan yapmak, İlker Başbuğ'u cumhurbaşkanı adayı göstermek gibi çözümler hayal ediyordur. Yani hiçbir şeyi değiştirmeyecek olan "çözümler".

"Yönetici" sınıfın partisi

CHP ve seçmenlerinin kavrayamadığı, partinin sınıfsal konumudur.

CHP, devletin ve Genelkurmay'ın, Silivri'nin ve darbecilerin, sahil kentlerinde ve büyük kentlerin varlıklı semtlerinde oturan üst-orta sınıf, eğitilmiş, Kemalist beyaz Türklerin, yani Türkiye'nin kurucu ve yönetici sınıfının partisidir. Her zaman böyle olmuştur ve halk her zaman bunun bilincinde olmuştur.

Bir partinin böyle olması, seçilemeyeceği anlamına gelmez elbet. Bütün burjuva demokrasilerinde çoğu parti (sosyal demokrat partiler dahil) şu veya bu ölçüde, doğrudan veya dolaylı olarak, bilinçli olarak veya bilinçsizce, egemen sınıfın çıkarlarını temsil eder. Bu onların seçim kazanmasını engellemez.

CHP'nin farkı, adındaki "H" harfine rağmen, açıkça ve göstere göstere devletin ve devleti yönetenlerin partisi olması, halkı açıkça ve göstere göstere küçük görmesi,

muasır medeniyet seviyesine henüz yükselememiş bir sürü olarak görmesidir.

"Her halk hak ettiği yönetimi bulur" diye düşünenler çoktur. Bu seçimlerden sonra da, "Allah'ın belası bir halk Allah'ın belası bir partiyi yine seçti" diye düşünenler her zamankinden çok olmuştur.

Doğrusu ise şöyle: Her halk, devrim yapıp yönetimi kendi ellerine almayı gözü kesmiyorsa, önüne koyulan seçeneklerden en uygun bulduğunu seçer. Akıllıca bir seçim, kendi çıkarları açısından makul bir seçim yapar, ama mevcut ve sınırlı seçenekler içinden yapar bu seçimi.

Ve Türkiye halkı ta 1950'den beri, 1970'lerde çok kısa bir Karaoğlan Ecevit dönemi haricinde, CHP'yi akıllıca ve makul bir seçenek olarak görmediği için, devletle biraz daha mesafeli diye algıladığı diğer partilere oy vermiştir. Devletin ve askerin işaret ettiği bir parti varsa, kesinlikle diğer partilerden birini seçmiştir!

CHP'yi ise kendi partisi olarak görmemiştir, görmez ve bundan sonra görme ihtimali çok küçüktür. Çünkü halk CHP'yi halkı hor görenlerin, dindarlığı küçük görenlerin, devletin bekasını halkın

çıkarlarının önüne koyanların, devleti ve devlet yöneticilerini sorgulayan herkesi ve her kesimi acımasızca kıyanların partisi olarak bilir. Yönetme ve iyi yaşama hakkını sadece kendinde görenlerin partisi olarak bilir. CHP oyları tam da bu nedenle zengin illerin zengin mahallelerinden gelir.

Halk bunu tarih ve sosyoloji kitaplarından değil, kendi yaşamından, kendi gözlemlerinden, kendi toplumsal belleğinden bilir.

CHP ve küçük "sol" partiler bu belleğin farkında bile değildir. Şaşırıp dururlar. AK Parti bu belleği bildiği, paylaştığı ve bu belleğe hitap ettiği için oy alır. Milliyetçiler, ulusalcılar, devlet dostları, Kemalistler bilmediği, paylaşmadığı ve anlamadığı için oy alamaz, alamayınca da şaşırır.

Sol bir alternatif

Halkın toplumsal belleğinden bîhaber olan CHP yönetici ve seçmenleri garip işler yapar. Sanırlar ki, MHP üyelerini aday gösterecek, bozkurt işaretleri yaparak ve böylece CHP ile MHP arasında bir dizi konuda pek de fark olmadığını vurgulayarak AK Parti'nin önüne geçmek mümkündür. Sanırlar ki, tek özelliği azgın Türk milliyetçiliği olan, tek siyasî önceliği barış sürecini engellemek olan MHP ile adı konulmamış bir ittifak yapmak, CHP'nin oylarını arttıracaktır!

CHP yöneticilerinin halktan uzaklığı doğaldır belki de. Ama CHP'nin "solundaki" partilerin halka aynı uzaklıkta olması, aynı anlamaz gözlerle bakması Türkiye'ye özgü bir durum. Bu "sol" partilerin sanki seçim kampanyası yapıyormuş gibi görünüp hep birlikte CHP'ye oy vermesi, halkın 'devlet partisi' olarak algıladığı partinin zaferi için çabalamaları, "devlet" damgasının sola da vurulmasına yol açıyor. Devleti destekleyen bir "sol"!

Devletten, Kemalizm'den, milliyetçilikten, din düşmanlığından uzak bir alternatif yarattığımız güne kadar, yani dünyanın geri kalanında anlaşılan anlamıyla "sol" bir alternatif yarattığımız güne kadar, kor-karım balkonlarda Bilal'i görmeye mahkûm kalacağız. ▼

TÜRKİYE'DE SOLCULUĞUN TRAJEDİSİ

"Solcu"larına
halk beğendirmek
zorunda olmak
bu ülkenin
demokrasinin
trajedisidir.

Besim F. Dellaloğlu

Eğri oturup doğru konuşalım. Bu ülkede ciddi, derinlikli, kapsamlı bir modernlik eleştirisi pek olmadı. Çünkü bir modernleşme ülkesi olan Türkiye için modernlik Batı'dan gelen ve bizim mevcut halimizden her koşulda daha iyi olan bir şeydi. Bu nedenle de modernlikle aramıza kendilik bilincimizin tezahürü olabilecek eleştirel filtreler koyamadık. Çünkü vaktimiz yoktu. Çünkü işlerimiz hep çok acildi. Kurtarılmayı bekleyen bir vatan, millet, halk oralarda bir yerlerde hep bizi bekliyordu.

Ana akım modernleşmecilik, yani Kemalizm zaten modernliği Batı'yla özdeş olarak okudu. Onlar için Batılılaşma tüm sorunlarımızın yegâne ilacıydı ve ona teslim oldular. Bu rahatlık aslında bugün de yaşadığımız sorunların birçoğunun temel sebeplerinden biridir. Projeler, programlar, yasalar, yönetmelikler Batı'dan çevrilebilir, kurumlar Batı'dan aktarılabilir. Ama çeviri kendilik, kişilik mevcut değildir. Batı'nın modernliği inşası halis bir kendi

oluş hikâyesidir. Bir proje olarak Türkiye modernleşmesinin, modernliğe, bir anlamda Batı'ya yönelik müthiş bir hayranlıkla birlikte, Batı'nın ve modernliğin aslında ne olduğuna yönelik derin bir idraksızlık içerdiğini artık kabul etmek zorundayız. Hatta bununla yüzleşmeden hiçbir meselemizi çözemeyeceğimiz bence aşikâr. Bakınız cumhuriyet mi, demokrasi mi tartışması!

Kemalizm'in bir varyantı olarak solculuk

Türkiye solculuğunun temel sorunları aslında bu genetikten geliyor. Biz Türkiye solcuları cumhuriyet öğretmeni ebeveynlerimizin yaramaz çocuklarıyız. Kemalizm'in çizdiği bir çerçevenin marjinaleriyiz. Türkiye solculuğunun en büyük trajedisi bence kendini Kemalizm'den bir türlü özgürleştirememesidir. Oysa Kemalizm'in bir varyantı olarak solculuk artık bu ülkede tarihsel ve sosyolojik olarak mümkün değildir.

Sosyalizm, komünizm ve anarşizm tıpkı liberalizm, milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi tarihsel

deneyimlerdir ve asla evrensel değillerdir. Belli bir zaman ve mekânda ortaya çıkmışlardır. Neredeyse bütün modern siyasal ideolojiler 19. yüzyıl ekseninde biraz da birbirlerine tepki olarak gelişmişlerdir. Bu ideolojilerin hemen hemen hepsi hem modernliğin ürünüdürler hem de modernliğin eleştirmenleri. Örneğin sosyalizmi ve komünizmi çerçeveleyen bir ideoloji olarak Marksizm sanayileşmenin yani bir anlamda modernliğin bir ürünüdür. Ancak aynı zamanda 19. yüzyılda ortaya çıkmış en önemli modernlik eleştirisidir. Hemen şunu hatırlatmak gerekir elbette: Marx için modernlik kapitalizmin ta kendisidir. Bugün için modernlik ile kapitalizm birebir aynı şeyler olmayabilir, ama 19. yüzyıl koşullarında kapitalizmin dışında bir modernlikten söz etmek oldukça zordur.

Batı'da sol, sanayi toplumunun içinde ezilenlerin siyasî ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Elbette aydınları, entelektüelleri vardır, ama sol öncelikle bir sınıf hareketidir. Sendika da, siyasal parti de 19. yüzyılda ortaya çıkmış

kurumlardır. Ve arkalarında toplumsal sınıflar vardır büyük ölçüde.

Sol siyaset ise özellikle sömürülenlerin, ezilenlerin, kazanırken (maaş) bile aslında kaybedenlerin eşitlik talebidir. Sol öncelikle eşitliği talep etmektir. Ne özgürlük, ne ulusal bağımsızlık, ne kalkınmadır sol. Örneğin özgürlük liberalizmin, ulusal bağımsızlık milliyetçiliğin, kalkınma muhafazakârlığın hanesine de kolaylıkla yazılabilir. Ama sol öncelikle eşitlikçidir. Diğerleri ana ilkeyle çelişmediği ölçüde anlamlıdır.

Modernliği almaya çalışan toplum

Türkiye'ye sol bu anlamıyla 1960'larda ancak gelmiştir. Yine Batı'dan ve Marx'tan yaklaşık yüzyıl sonra. Ama Türkiye, sol buraya geldiğinde, hatta belki de hâlâ, bir modernleşme ülkesidir. Yani modernliği bizatihi kendi dinamikleriyle üretmemiş, ama onu kendinden daha iyi bellemiş ve almaya çalışmış bir toplumdur.

Batı'da modernlik büyük ölçüde

burjuvazinin iktidar yürüyüşü esnasında ortaya çıkan toplumsallıktır. Proletarya ise bu anlamda modernliğin alternatif ötekisidir. Biz Batı'dan modernliğin kurumlarını, okullarını, yasalarını, kıyafetlerini, alfabetini aldık ama burjuvazisiyle proletaryasını alamadık! Çünkü onlar alınabilir değildir. Onlar sınıftırlar, öznedirler. O öznel, bizim hayran olduğumuz kavramları, kurumları, okulları, yasaları, kıyafetleri, alfabeti üretenlerdir. Batı bütün bunları bizim gibi başka bir yerden almamıştır. Kendi tarihsel deneyiminde bizatihi kendisi üretmiştir.

Biz de ise böylesine bir toplumsal özne oluş vaki değildir pek. Bu anlamda Türkiye için burjuvazi de, işçi sınıfı da “hayali cemaat”lerdir. Olan değil, olması gerekenlerdir. Türkiye’de uzun yıllar burjuvazi açığı “asker-sivil bürokrasi”, proletarya açığı da “kültürel solculuk”la ikame edildi. Buna belki “yaşama biçimi solculuğu” da diyebiliriz.

Demokratik bilincin temel bir koşulu, yaşama biçimini bir ideoloji haline getirmemektir. Türkiye’de solcuların yeterince demokrat olamamasının anahtarı burasıdır. Solcu olmanın koşulu ezilen kesimlerin çıkarlarını savunmaktır, onlara “doğru” yaşama biçimi önermek, öğretmek değil. Örneğin Avrupalı bir marksistin, bir işçi evine ayakkabıyla girmek gibi bir sorunu hiç olmamıştır! Çünkü orada marksist ile işçi arasında bizdeki kadar belirgin bir kültürel mesafe yoktur. Türkiye’de Kemalizm’in modernliği giyim kuşama bağlaması gibi, solcular da ateizme bağlamıştır örneğin! Oysa bütün bunlar belli bir zaman ve mekânda ortaya çıkmış Batı modernliğinin kültürel renkleridir, evrensel yönü değil. Solculuğun evrensel bir boyutu varsa eğer bu eşitlik arayışıdır, ezilenlerin yanında yer almaktır. Ancak Türkiye’de sol, “ilerleme”, “aydınlanma”, “çağdaşlık” gibi kavramlara peşinen abone olduğu için modernliğe karşı yeterince eleştirel bir tavır asla geliştirememiştir.

“Kültürel kitlenme”

Bugün örneğin İstanbul’un bazı ilçelerinde, ilçe belediye başkanlığı için ciddi bir mücadele söz konusu bile değil. Çünkü bazı ilçelerde CHP’nin, diğer bazı ilçelerde ise AK Parti’nin kazanacağı

aşıkârdır. Bu ise henüz sivil bir siyasetin pek mümkün olmadığına işaret eder. Çok geniş kesimler, yaşama biçimi üzerinden, kültürel tercihleri üzerinden oy vermektedir. Yaşama biçimi veya kültürel kodlar üzerinden oy vermek tipik bir “cemaat” davranışdır oysa. Bu “cemaat” “laik”, “seküler” bir cemaat olsa bile! Bu anlamda ne CHP’nin ne de AK Parti’nin güçlü oldukları bölgelerde siyaset üretmek gibi bir zorunlulukları yoktur. Bu büyük bir lükstür. Bu lüksün nedeni, eğri oturup doğru konuşursak, bu ilçelerin oy tabanlarının ilgili partilere “kültürel” olarak mahkûm olduğunun bilinmesidir. Bu Türkiye siyasetinde çok belirgin olan bir “kültürel kitlenme”dir.

Bu kültürel kitlenme çözülmeden Türkiye’de demokratik bir siyasetin ve dahi solculuğun imkânları mevcut değildir. Bununla yüzleşmeden AK Parti’nin arkasından “her şeye rağmen” çekilmeyen kitlelerden yakınmak demokratik bir tutum olamaz. Türkiye’de “asgari demokrasi”nin en azından kitleselleşmeye başlamış bir sol olmadan mümkün olmayacağı ortaya çıkmıştır. Toplumun çok geniş ezilen kesimlerinin neden “her şeye rağmen” AK Parti’nin arkasından çekilmediklerini anlamaya, çözümlemeye pek de meraklı olmayanların kendilerini “solcu” olarak nitelemeleri olsa olsa bir şakadır.

Türkiye’nin demokrasi çıtası da maalesef bu kültürel kitlenmeye kitlenmiştir. Sosyolojiyle siyasî temsil arasındaki kitlenmeler tarihte her zaman “otoriterlik” üretmiştir. Türkiye bir istisna değildir. Benim naçizane yorumum şudur: Giderek otoriterlikten otoriterlik beğenmek zorunda kalacağımız bir meşhul/aşıkâra doğru hızla “ilerliyoruz”. Üstelik modernleşme çağında değiliz artık. Siyaset ile sosyoloji arasında bir irtibat var. Arkasında sosyoloji olan sadece AK Parti değil. Kemalizm Türkiye’de artık sadece bir elit ideolojisi değil, ciddi bir toplumsal tabanı var. Hep söylemeye çalışıyorum: Modern olmak bizi tüm dertlerimizden kurtarmayacak. Sadece farklı ve yeni dertlerimiz olacak. Türkiye’de “otoriterlik” artık vesayet yani siyasetle sosyoloji arasındaki filtrelerle açıklanabilir olmaktan çıkıyor ve hızla toplumsallaşıyor. Toplum aktör haline gelmeye başladığı için rejimin niteliğini tek başına siyasî

kadroların nitelikleri belirlemez artık. Böylesi bir sürecin kazanını olmayacaktır. Yine tekrar edeceğim ama birleşik kaplar teorisi çalışmak lazım. Ama hep beraber!

“Komedyen” mi, solcu mu?

Türkiye Cumhuriyeti’nin en temel özelliği henüz yeterince cumhuriyet olamamasıdır. Türkiye modernleşmesi, cumhuriyetin iyi bir şey olduğuna emindir, ama onun aslında ne olduğu konusunda kafası oldukça karışıktır. AK Parti’nin arkasından “her şeye rağmen” çekilmeyen milyonlar aslında cumhuriyetin yeterince cumhuriyet olamamasının sonuçlarıdır.

AK Parti’nin arkasındaki sosyolojiyi göz ardı ederek Türkiye’de “demokratik siyaset” yapmak pek mümkün gözüküyor. “Birkaç kilo pirince oyunu satanlar var” dedikten sonra “Cumhuriyetin kazanımları”ndan söz edenler “komedyen” olmalı, solcu değil! AK Parti’nin tabanının en azından bir kısmı sola meyletmedikçe Türkiye’de “asgari demokrasi” pek mümkün gözüküyor. Faşizm Türkiye’de bir rejim, bir ideoloji olmaktan çok bir haleti ruhiye gibi gözüküyor. Faşizm barmıza gelen değil, bizatihi öznesi olduğumuz bir durumdur. “Asgari demokratlık” kötü olduğunu varsaydığımız rejimle mücadele ederken “tenezzül” ettiğimiz yöntemlerle de belirlenir. Modern toplumda hiçbir rejim bireylerin bilinçlerini, akıllarını, fikirlerini, ruhlarını dolanmadan ayakta kalamaz. Demokrasi bir evliyalar rejimi değildir. Toplumun çoğunluğunun onu çıkarına görmesiyle mümkündür.

Demokrasinin de, otoriterliğin de, faşizmin de öznesi artık toplumdur modern zamanlarda. Her şeyi dışarıdan ithal etmeye alışmış bir toplum olarak “demokrasi”nin de dışarıdan ithal edilebileceğini düşünenlerimiz olabilir. Bu kesinlikle mümkün değildir! Bertolt Brecht bundan yıllar önce sürekli olarak halkın kalitesizliğinden yakınan Doğu Alman Komünist Partisi Genel Sekreteri’ne bir mektup yazarak şöyle demişti: Dilerseniz bu halkı ihraç edin ve yerine başka bir halk ithal edin!

“Solcu”larına halk beğendirmek zorunda olmak bu ülkenin demokrasinin trajedisidir. Bu topraklarda bir gün bir demokrasi

olacaksa eğer bu toplum istediği için ve toplumun istediği kadar olacaktır. Elbette ideallerimiz, ideolojilerimiz, hatta takıntılarımız, saplantılarımız olacak. Ama kendi ufkumuzu içinde yaşadığımız toplumun ufkuyla asgari bir düzeyde bile bütünleştirmeden “solcu”luktan bahsetmek akıl ve tarih dışıdır. Bunu kabul etmek zorundayız.

AK Parti’nin arkasından çekilmeyen milyonlar

Mesela artık şu meşhur klişemiz “düzen partileri” söyleminden vazgeçelim öncelikle! Düzen partilerinin oyları uzaydan mı geliyor? Onlar da bu toplumun ürünleri değil mi? İyi, kötü bütün siyasal partiler içinde yaşadığımız sosyolojinin tezahürleri değil mi? Bazı partileri “düzen partisi” söylemiyle gayrimeşrulaştırmaya çalışarak aslında kendilerini marjinalize etmiyorlar mı Türkiye’nin “solcu”ları? Bunu görmek bu kadar mı zor? Bir siyaseti eleştirmek başka şey, o siyaseti arkasındaki sosyolojiyle birlikte gayrimeşrulaştırmaya çalışmak başka şey! Üstelik de bu devirde ‘düzenin dışı’ neresi?

Türkiye’de demokrasi sanırım AK Parti’nin arkasından çekilmeyen milyonları anlamaya çalışan ve bu anlayışa yönelik siyaset üreten solcularla, kendilerini AK Parti’ye bir gün mecbur hissetmeyecek milyonların diyalogundan ortaya çıkacaktır. Tekrar edeceğim ama demokrasi dışarıdan alınabilir bir şey değildir. Hiçbir zaman da olmayacaktır. Demokrasi öznelikle inşa edilebilir, tecrübe edilebilir ve hayat haline getirilebilir.

Türkiye solcularının sanırım artık “aydınlanmacılık”tan, “ilerlemecilik”ten, “çağdaşlık”tan biraz nefeslenip kendilerini ezilen sınıfların kaderiyle bütünleştirmeye çalışmaları elzem. Kültürelci, yaşama biçimci refleksleri bırakıp, asıl temsil etmeleri gereken sınıflarla, o sınıfları şu anda temsil etmeyi başaran siyaset arasındaki ilişkiye odaklanmak önemli. Radikallik, avangardlık burada yatıyor. Yani kendi trajedimizle yüzleşmek!

Dünyayı değiştirmeye belki de önce kendimizden başlamalıyız. Tabi eğer kendimizi hâlâ bu dünyanın bir parçası olarak görüyorsak. ▼

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE OKMEYDANI

Korhan Gümüş

“Kentsel dönüşüm” için seçilen semtlerde birkaç özellik yan yana gelir. Bunlardan birincisi seçilen semtin değerlenmiş ve mevcut yapıların bu değeri karşılamıyor olmasıdır. İkinci özellik, yoksulluktur. Bu da yeterli değil, çünkü bu durumda kamu devreye girmeden dönüşümü piyasanın gerçekleştirmesi mümkün olurdu. Çok belli ki bütün yoksul semtler kentsel dönüşüme tabi değil. Başka koşulların da olması gerekiyor. Bunlardan belki de en önemlisi, ancak örtük olanı, semtte yaşayanların iktidarın dışladığı bir kesim olması, ya da seçmen tabanını oluşturmaması.

Bu semtler kimi zaman Kürtlerin, kimi zaman Romanların, kimi zaman Alevilerin yaşadığı yerler olabiliyor. Bu durumda iktidar adeta bir topluluğun buharlaşması, yani sürülmesi için elinden geleni yapıyor. Bunu yaparken de kimi zaman da mülk sahipleri ile kiracılara, işgalcilere karşı ittifak oluşturabiliyor. Ancak müdahalenin önemli araçlarından biri de mülkiyet sorununun olması. Bu durumda mülk sahiplerinin geçmişte hukuk sistemi içine girmek için ödemiş olduğu paralar, almış oldukları tapu tahsis belgelerinin hükmü kalmıyor. Son günlerde gündeme gelen semtlerden biri de Okmeydanı. Bu semtin büyük bir bölümünün vakıf arazisi üzerine kurulduğu biliniyor.

İmar yoluyla zenginleşmek

Semtte yaklaşık 100 bin kişi yaşıyor, yaklaşık 5.000 atölye, işyeri var. Bunun anlamı şu: Semtte 50 bin kişi çalışıyor. Yüzden fazla kişinin çalıştığı konfeksiyon atölyeleri var.

Ayrıca evlere de iş veriliyor, atölyeler de ağ biçiminde örgütlenmiş. Gençler iş buluyor, ailelerde bütün fertler çalışıyor.

Belediye hazırladığı planlarda bu işyerlerinin kapatılmasını öngörüyor. Yeni planda onlara yer yok. Dünyanın neredeyse her yerinde yönetimler istihdam imkânları yaratmak için çırpınırken, Beyoğlu'nda yönetim bir çırpıda bu kadar büyük bir nüfusu işsiz bırakacak. Bu da burada yaşayan insanların semti terk etmesi demek.

Belediyenin aklına son derece değerli bir iş yapan, sabah akşam dur durak bilmeden çalışan bu genç nüfus için istihdam koşullarını iyileştirmek gelmemiş. Varsa, yoksa, imar yoluyla zenginleşmek. Böyle olunca da halkın kendi yaşam ekonomilerini güçlendirmek, gelişme sağlamak akla gelmiyor.

Burada yaşayan mülk sahiplerinin tapu tahsis belgeleri var. Mülklerini satın almışlar. Devlete bir kere değil birkaç kere bedelini ödemişler. Bugün yeniden bir bedel ödemeleri gerekiyor. Ancak alacakları tapu değil, hisse. Çünkü nerede yerleşeceklerine, nerede hak sahibi olduklarına yönetim karar verecek. Ancak bunun da bir garantisi yok. Yarın öbür gün “kentsel dönüşüm” başladığında ne olacağını bilen yok. Büyük ihtimalle Tarlabası'nda olduğu gibi ayrıcalıklı bir şirketle karşı karşıya kalacaklar. Koşulların nasıl gelişeceğini, ne olacağını kimse bilmiyor.

Büyük ihtimalle projeleri şirket hazırlayacak, onlara da koşullarını dayatacak. Belki de sahip olduklarını kaybedecekler. Bu nedenle Okmeydanı halkı korku içinde. Belediyenin reklamlarındaki “tapu

tamam, yola devam” sloganı şaka gibi. Çünkü yalnızca 270 kişi tapusunu alabilmiş.

Eşitsiz bir ilişki

Muğlaklık nereden kaynaklanıyor? Sözleşme, ittifak iki taraf arasında yapılıyor: Belediye ile yatırımcı. Bu ikisi anlaştıktan sonra halkın karışına çıkıyorlar. Ama her konuyu, her kararı kendi aralarında görüşüyorlar, belirliyorlar. Bu modelde eşitsizlik, zorlama, muğlaklık var.

Örneğin semttiler anlaşmayı kabul ettiklerinde ne alacaklarını, ne vereceklerini tam olarak bilmiyorlar. Bildiklerinin de gelecekte olup olmayacağına dair belirlilik, garanti yok. Bu çok normal. Çünkü Beyoğlu Belediyesi ile semttiler “üçüncü taraf”. Bu modelin bir garantisi de yok. Tarlabası'nda uygulanan modele benziyor. Eşitsiz bir ilişki kuruluyor.

Bu belirsizliğin, eşitsizliğin, zorlamanın önüne geçmenin tek yolu var: Halkla belediyenin, toplumla kamunun taraf olması. Yatırımcıların üçüncü taraf olması. Bu kadar basit!

Bu modeli basitçe şöyle özetleyebiliriz: İş bittiğinde mülkün yüzde otuz beşi, belki de daha azı kadar bir değere sahip olabilecekler. Şu anda bir araştırma yapılmadığı için ne oranda olduğu bilinmeyen kiracıların, gene yaklaşık beş bin birim olduğu varsayılan işyerlerinde çalışanların bir hakkı yok. Mülk sahiplerinin ise yer değiştirmesi söz konusu. Hak sahiplerinin yapacakları ödemeler ise yalnızca Belediye'ye değil. Tespit edilen değer emlak vergisi değerlerinin iki misli. Vakıfların da “ecri-misil” bedeli, yani geçmişe dönük kira talebi var.

Önemli bir konu da, bu dönüşüm sonrası yerleşik nüfusun yaşama imkânlarının zorlaşması. Bina aidatları, ödemek zorunda kalacakları taksitler, geçim koşullarının pahalılaşması, işyerlerinin ortadan kalkması ve iş imkânlarının olmaması bu semti terk etmelerine yönelik bir tehdit oluşturuyor.

Görüldüğü gibi kamunun bu dönüşümde tapu verme vaadi dışında bir katkısı yok. Ama bu dönüşümde pay alacak. Üç şekilde: 1. Mülk

sahipleri tapu için bir bedel (iki misli bedel) ödeyecekler, binalarının altındaki arsayı bir kere daha satın alacaklar. 2. Geçmişe dönük kira bedeli ödeyecekler. 3. Bu dönüşümden Tarlabası'nda olduğu gibi kamu (belediye) pay alacak. Bu dönüşümde kamunun işlevi yalnızca zorlamaya indirgenmiş durumda. Oysa, kamu yönetimlerinin de sorumluluğu bulunuyor. Daha önce verilen tapu tahsis belgeleri karşılığında yaptıkları ödemelerin hiçbir faydası yok. Kentsel dönüşüm dedikleri, semtteki yılların birikimini, ilişkileri bir anda piyasa mantığı ile dönüştürmeye dayanan bir sermaye-kamu ortaklığı modeli.

İktidar ile sermayenin ittifakı

Model belli: Tarlabası'nda nasıl yapıldıysa, öyle. Halkı, mahalleleri zorlayarak, tercih hakkı bırakmayarak kentsel dönüşüme katmak. Kiracıları, işyeri çalışanlarını semtlerinden sürmek.

Ulusal siyaset rejiminin popülist konsensüs dönemi sona ermişken ortaya yeni bir konsensüs çıktı. İktidar ile sermayenin ittifakı. Böylece bu konsensüsün yerini neoliberal imar rejimi ile kontrol altına alınan, bu dönüşümden çeşitli yollarla pay verilen kliyalist bir kitle çıktı. Bunların içinde iktidarın seçmen kitlesini oluşturan küçük girişimci, yatırımcı, kredi ile evsahibi olan geniş bir tüketici kesimi yanında emekçiler, inşaat piyasasında geçimini sağlayan kitleler de yer alıyor. Bu, refahın yönlendirilmesini ve yeni bir konsensüs biçimi oluşturulmasını sağlıyor. Böylece AK Parti kentsel dönüşümle yalnızca yeni binalar değil, kendi seçmen kitlesini inşa ederek, kalıcı bir durum yaratmayı hedefliyor. Uyuşmazlığı uyuma dönüştürüyor.

Bu modelin alternatifi ne? Bu dönüşümün motorunu oluşturan bu ittifakı değiştirmek. Kentsel dönüşümde uygulanan “kamu-yatırımcı” modeli yerine “kamu-halk” modelini geliştirmek. Önce semttilerin neye ihtiyacı olduğunu, isteklerini, imkânlarını belirlemek. Müteahhitler, sermaye devreye girmeden, imkânları, olanakları geliştirmek. ▼

#DİRENMARUL

YA DA ÜÇ BOSTANIN HİKÂYESİ

Yenidoğan, Langa derken, şimdilerde sıra İstanbul'un son bostanları olan Yedikule bostanlarına geldi.

Cengiz Özdemir

Benim çocukluğum 1970'li yıllarda Nişantaşı'nın biraz aşağısında Güzelbahçe, Topağacı, Fulya ekseninde geçti. Çarşı henüz yoktu; Beşiktaş, idmanlarını Çırağan Sarayı'nın yanmış orta avlusunda yapardı ve biz idmanları izlemeye oraya giderdik. İdman bitiminde kendimizi boğazın serin ve derin sularına da bırakmışlığımız vardır. 80'li yıllarla beraber Fulya önce Beşiktaş tesislerine ev sahipliği yaptı, sonra o kadar büyük bir hızla değişti ki, hazırlıksız yakalanan bizler semti terketmek zorunda kaldık. Bugünkü tabirle kentsel dönüşüm kurbanı olduk.

Bizim çocukluğumuzda Fulya deresi tabir edilen yerde iki tane devasa bostan vardı. Bu bostanlar hakkında hatırladığım, epeyce kıskanç, kızıl saçlı, Arnavut bir bostancı ve onun kıskançlığına mazhar olan canım marullarıdır. Mahallenin çocukları olarak bu kıskanç, kızıl Arnavut'tan çok korkar ama marulların çağrısına da sık sık icabet ederdik. Sonra duyduk ki Arnavut ölmüş, mirasçıları ise araziye Nişantaşının ünlü yapsat'cısı İbrahim Polat'a satmış. Kendisi Adnan Polat'ın babası olur ve Nişantaşı'ndaki apartmanların neredeyse yarısının müteahhididir. Şimdi o bostanların yerinde Polat Towers yükseliyor.

İstanbulun fethinde Fatih'e en çok topoğrafya yardım etmiştir. Evet, surlar çok sağlamdı sağlam olmasına, ama zayıf noktaları da yok değildi. En zayıf noktası da

Bayrampaşa tarafından şehrin içine giren Lykos deresi ve onun oluşturduğu vadi idi. Bu vadi kuşatmanın kaderini belirledi. Urbanın yaptığı meşhur şahî top tam bu vadiye denk gelen surları dövdü, 56 gün boyunca. Çünkü burada surlar irtifa kaybediyor ve ardındaki derenin yarattığı uzun koridor şahî topun inanılmaz gümbürtüsünü şehrin en ücra sokaklarına kadar yayıyordu. Bu sinir bozucu top sesleri zavallı Rumların direncini epeyce kırmıştı. Fetihten sonra da bu dere akmaya devam etti. Lykos deresi fetihten sonra Bayrampaşa deresi adıyla anılmaya başlandı. Dere kenarında oluşan alüvyonlu toprak marul, zerbavat ve meyve yetiştirmek için çok elverişliydi. Bugün o dere yatağının üzerinden Menderes'in anlı şanlı Vatan Caddesi geçer.

Bugün Emniyet Müdürlüğü'nün olduğu bölge ise Yenibahçe diye bilinirdi ve bostanlarıyla meşhurdur. 1950'lere kadar varlığını sürdüren bu bostanları üç aile ekip biçermiş. Tanaş, Andriko ve Panayot. Andriko ve Panayot Rum. Bunlar daha çok meyve yetiştirirler, Ermeni Tanaş ise marul, zerbavat üzerine müteahhassmış. Sattıkları ürünlerin de son derece taze ve fevkalade ucuz olduğu rivayet edilir.

Fetih sırasında ordu sadece duvarları değil, duvarların önünde yer

Yenibahçe Bostanları'nın üzerinden geçen Vatan Caddesi

alan derin hendekleri de aşmak durumundaydı. Bu hendeklerde Lykos deresinden gelen su 20 metre genişliğinde ve 15 derinliğinde bir engel oluşturuyordu. Fetihten sonra bu hendeklere gerek kalmadı ve buralar bostana çevrildi. Yüzlerce yıldır derenin getirdiği alüvyonlu toprakla beslenen hendekler bostancılara lezzetli ürünler verdi. Yenidoğan, Langa derken, şimdilerde sıra İstanbul'un son bostanları olan Yedikule bostanlarına geldi. Neymiş, rekreasyon alanı olacaktı. Biz biliriz o rekreasyon alanlarını. Etraftaki soylulaştırma ve mülkiyet değişimi operasyonunu

sevimli kılmaya, bölgenin rantsal dönüşümünü tamamlamaya yönelik işlerdir bunlar. Bir süre sonra, Sulukule'de olduğu gibi Belgradkapı, Mevlanakapı ve Yedikule bölgesinde de bu işler başlayacak ve o rekreasyon alanları birer marketing unsuru haline gelecek. Kaldı ki, bu bostanlarda ta Bizans ve Osmanlı devrinden kalma sarnıçlar, kuyular olduğu biliniyor.

Şehrin yaşam kültürüyle özdeşleşmiş bu alanlar öz niteliklerinin yitirmeden yeniden düzenlenmeli ve şehrin kimliğinin bir parçası olarak yaşamlarını sürdürmeye devam etmelidir... ▼

İSTANBUL'UN FETHİ: BİR TAHAYYÜLÜN ANATOMİSİ

**Ertesi yıl,
1910'da,
yeni bir
sembol-
gelenek icat
edilmiş ve
İstanbul'un
fethinin
yıldönümü
kutlanır
olmuştu.**

Levent Geçkalan

Son zamanlarda Osmanlı'ya ait temsillerin yoğun bir şekilde 'teşhir' edilmesine tanık oluyoruz. Kuşkusuz bu 'teşhir'lerin içerisinde her yıl 29 Mayıs'ta kutlanan İstanbul'un fethi önemli bir yere sahip. 'Bellek' aracılığıyla fetih anı, yeniden üretilmekte. İstanbul'un fethi, bir sembol olarak özellikle iktidara sahip siyasal yapının gelecek tahayyülü açısından önemli bir yerde duruyor. Bu semboller ile birlikte geçmiş, geleceğin tahayyülü ve inşası için kullanılıyor.

On dokuzuncu yüzyıl, siyaset sahnesindeki devletler tarafından meşruiyet açığını kapatmak amacıyla sembollerin icat edildiği bir dönemdi. Aynı dönemde, tıpkı çağdaşları gibi, Osmanlı Devleti de bu amaç doğrultusunda semboller üretti ve bunlardan mümkün

olduğunca faydalandı. İkinci Meşrutiyet'in 1908'de ilanı sonrasında iktidara mazhar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de, öncülleri gibi bu doğrultuda yeni semboller üretti. İttihat ve Terakki tarafından, 8 Temmuz 1909 tarihli kanun ile II. Meşrutiyet'in ilanı bayram haline getirilmiş ve Zafer Bayramı adıyla kutlanmıştı.¹ Ertesi yıl, 1910'da, yeni bir sembol-gelenek icat edilmiş ve İstanbul'un fethinin yıldönümü kutlanır olmuştu.²

Kısa süre içerisinde kutlamalar popüler hale geldi. Ahmet Nedim Servet Tör, kızı Hatice Nevhiz için tuttuğu günlüğe, 13 Haziran 1914 tarihinde şu notları yazmıştı: "Dün, İstanbul'un yevm-i fethi [fetih günü] nâmına, ilk defa olarak, oldukça mutantan [tantanalı] ve muazzam bir ihtifâl [anma töreni] icrâ olundu... Bu ihtifâl münâsebetiyle, İstanbul'un her tarafında, sekizer

onar yaşlarında birçok hanım kızlarımızın rast geldiklerinin göğsüne birer iğne ile iliştiirdikleri, Fatih'in resmi..."³ 'Gelenegin icadı' olarak tanımlayabileceğimiz bu kutlamalar, kuşkusuz meşruiyetin sağlanması amacını taşıyordu. Eric Hobsbawm'ın ortaya attığı 'gelenegin icadı' kavramına göre, eski 'gelenekler'in kökenleri sıklıkla oldukça yakın bir geçmişe dayandığı gibi, bazen de bu gelenekler icat edilmiştir.⁴

Unutulması gereken bir mazi

'Altın çağ' metaforunun önemli bir parçasını oluşturan İstanbul'un fethi, 'bellek' aracılığıyla yaşatılmaya devam ediyordu. Lakin Cumhuriyet'in kurulması ertesinde, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Osmanlı devlet ve kültür yapısını unutulması gereken bir

mazi olarak görmeye başladı.⁵ Bu kurucu kadro, Osmanlı devleti ile olan bütün bağlarını koparmaya ve unutturmaya dönük faaliyetleri ile geçmişten yeniden inşa etmeye çalıştı. Fakat, Jacques Derrida'nın Karl Marx'ı 'hayalet' metaforu ile özdeşleştirdiği *Marx'ın Hayaletleri*⁶ adlı eserinde belirttiği 'Marx'ın ölmezliği', 'hayalet' olarak sürekli karşımıza çıkması gibi, Osmanlı kültür ve değerleri belleklerde yaşamaya devam etti. Osmanlı ve ona ait temsiller 'bellek mekânı'na dönüştü. Pierre Nora'ya göre 'bellek mekânı'nın esas varlık sebebi nesnelerin durumunu belirlemek, zamanı durdurmak, unutma eylemini engellemektir.⁷ Nora'ya göre 'bellek mekânları' arşivleri kurmanın, yıldönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin, belgeleri onaylatmanın gerektiği ve belleğin olmadığı düşüncesinden doğar, yaşarlar.⁸

Her tarihi olay belleğe girişle birlikte belleğe bir kavram, bir sembol aktarır ve toplumu düşünceler sisteminin bir ögesi haline getirir;⁹ kavramlar ve deneyimler arasındaki bu ilişki sonucunda Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'ın kavramsallaştırdığı 'hatırlama figürleri' ortaya çıkar.¹⁰ Halbwachs'a göre 'hatırlama figürleri', geçmişten yeniden üretirken aynı zamanda toplumun varoluş biçimini, özelliklerini de tarif eder.¹¹ İstanbul'un fethi kutlamaları gibi hatırlamayı amaçlayan canlandırma biçimleri, genellikle bir bayram karakteri içerir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait 'hatırlama figürleri'ni belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur. İstanbul'un fethi kutlamalarına bu açıdan bakmak faydalı olabilir.

1950 yılında kurulan İstanbul Fetih Cemiyeti, Osmanlı'ya ait kültürel temsillerin 'bellek'lerde yaşatılmasında önemli bir rol oynayarak, 'bellek mekânı'nın sürekliliğini sağladı. Cemiyet, 1953 yılında gerçekleştirilen İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlamalarını hazırladı ve izleyen yıldönümlerinde kültürel çalışmalar yaptı.¹² 500. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde bir kurulup bir kapatılan mehter takımı tekrar kurulmuş ve 29 Mayıs 1953'teki İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü merasimlerine katılmıştı.¹³

Dağdağalı şölenler

İstanbul'un fethi kutlamaları, daha sonraki yıllarda sönük de olsa kutlanmaya devam etti. Ta ki 1994'e

kadar. O yıl, Refah Partisi'nin yerel seçimleri, özellikle de İstanbul Belediye Başkanlığı'nı kazandığı yıldı. Mayıs ayı sonunda Refah Partisi'nin büyük desteği ve katılımıyla gerçekleştirilen İstanbul'un fethinin 542. yıldönümü kutlamaları dağdağalı şölen havasında düzenlendi.¹⁴ Kutlamalar büyük bir seremoniye dönüştü. Lakin İstanbul'un fethi yıldönümleri, sonraki yıllarda sürdürülmeye çalışılsa da siyasetteki kırılmalar nedeniyle uzun bir süre eskisi gibi şaşalı kutlanamadı.

Refah Partisi gibi İslamî referansa dayalı Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Osmanlı'ya ait 'bellek' günlük hayatın içerisinde daha çok yer almaya başladı. Yeni iktidar, İstanbul'un fethini yeniden ön plana çıkararak, fethi somut anlamda bir mekân içinde tahayyül etmeye çalıştı. 2009 yılında açılan Panorama 1453 Tarih Müzesi bu düşüncenin sonucuydu. Müze, fütuhat ve hamaset kurgusu üzerine inşa edildi. İstanbul'un fethi yılda bir hatırlanırken, bu kurguyla birlikte, artık her an hatırlanabilen bir 'bellek mekânı'na dönüştü. Çapı 38 m. olan bir yarım küre içerisinde yer alan panoramik

resimde, 'fetih anı' yeniden canlandırılıyor ve 'inşa' ediliyor.

Burada önemli bir anekdot vermek gerek: İstanbul'un fethini belleklerde canlı tutan ve abideleştiren ilk sembol yapı Ayasofya Müzesi'dir. Ayasofya, bugün müze olarak kullanılsa da, önemli bir kesimin kafasında 'bellek mekânı' olma özelliğini koruyor. Ayasofya'yı yeniden camiye dönüştürme çabalarına bu açıdan bakmak gerekir.

İstanbul'u yeniden fethetmek

Kanuni Sultan Süleyman sonrası dönem, "gerileme paradigması" içerisinde değerlendirildi. 15. ve 16. yüzyıl, 'altın çağ' olarak tanımlanarak 'bellek mekânı'na dönüştü. İstanbul'un fethi, Osmanlı altın çağının kristalleştiği bir nokta olarak her dönem siyasetine uygun olarak yeniden kurgulandı.¹⁵

Fetih gibi Osmanlı temsilleri, 'bellek' ve icat edilmiş gelenekler aracılığıyla yeniden üretiliyor. Bu bağlamda geçmiş ve geçmişe ait temsiller, ait oldukları dönemden soyutlanarak bugüne ait parçalar olarak sunuluyor. Geçmiş, kimi zaman icat edilen geleneklerle, geleceği tahayyül etmek amacıyla

yeniden dolaşıma sokuluyor.

Fetih gibi Osmanlı temsilleri, günümüzde gelenekten kopan, her şeyi tekrarlanabilir kılıp uzamsal ve zamansal farklılığı silip süpürdüğü bir çağda tarihe ve belleğe dönüş, bir tutunma veya tarihe karşı bir direniş de olabiliyor.

29 Mayıs yaklaşırken iktidarın bir kez daha İstanbul'u fethetmeye girişeceği ortada. Muhtemelen yerel seçimlerdeki galibiyetinden sonra bu fetih 1994'teki dağdağalı şölenleri de geride bırakacak. ▼

- 1 Alev Erkmen, *Geç Osmanlı Dünyasında Mimarlık ve Hafıza: Arşiv, Jübile, Abide*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul 2010, s. 239.
- 2 Vahdettin Engin, "İlk Fetih Kutlamaları...", *Popüler Tarih*, s. 33, Mayıs 2003, s. 65.
- 3 Ahmet Nedim Servet Tör, *Nevhîz'in Günlüğü: Defter-i Hâtîrât*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 151.
- 4 Eric Hobsbawm, "Gelenekleri İcat Etmek", *Geleceğin İcadı*, der. Eric Hobsbawm – Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 1.
- 5 Beşir Ayvazoğlu, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Kuruluşu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 5 (Muhafazakârlık), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 509.
- 6 Bkz. Jacques Derrida, *Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*, çev. Alp Tümerterkin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- 7 Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmed E. Özcan, Dost Yayınevi, Ankara 2006, s. 32.
- 8 Nora, a.g.e., s. 23.
- 9 Maurice Halbwachs, *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*, Frankfurt 1985, s. 390'dan naklen: Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 42.
- 10 Jan Assmann, a.g.e., s. 42.
- 11 Maurice Halbwachs, *Das kollektive Gedächtnis*, Frankfurt 1985, s. 209.
- 12 Necdet Sakaoğlu, "İstanbul Fetih Cemiyeti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 2003, s. 222.
- 13 Nuri Özcan, "Mehter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, Ankara 2003, s. 549.
- 14 Tanıl Bora, "Fatih'in İstanbul'u: Siyasal İslam'ın 'Alternatif Küresel Şehir' Hayalleri", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, der. Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 60.
- 15 Ece Zerman, "Fethin Güncel Temsil Biçimleri: İstanbul'un Fethine Davetli Olmak", *Toplumsal Tarih*, s. 229, Ocak 2013, s. 84.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÜRBÜZ TÜRK ÇOCUĞU VE ULUS

Kathryn Libal

“Çocuklar!

Gazi'nin çocukları.

Hür, müstakil, asıl Türk milletinin çocukları.

Bayramınız kutlu olsun.

Cumhuriyet, hür, müstakil, eşsiz ve örnek Türk vatanında, en büyük günü, 23 Nisan size bayram diye bağışladı.

Müstakil vatanının kurtuluş vatanının iki tarih devri; geçen ve geleceği birbirini kucaklıyor...

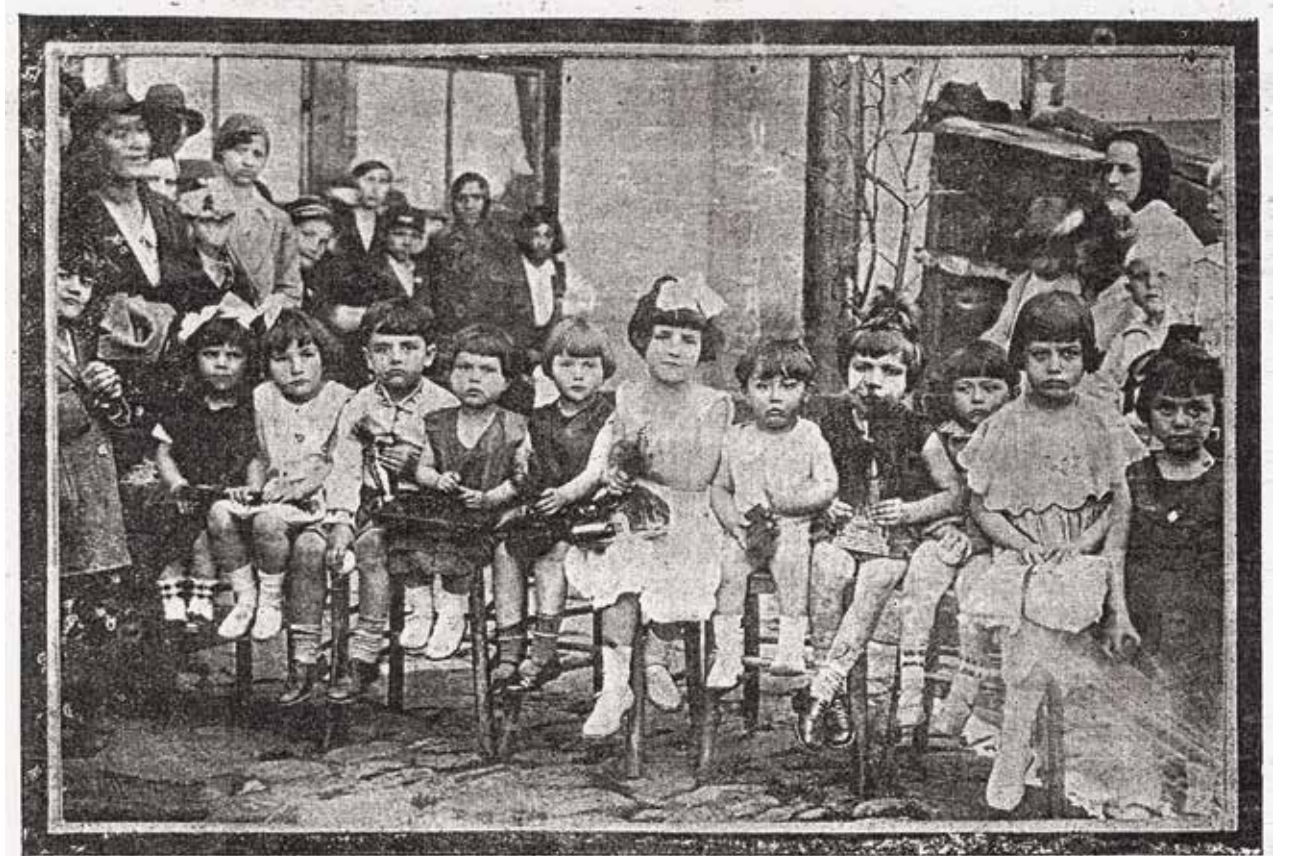
23 Nisan sizin bayram gününüz, Türk milletinin kurtuluş günü, Türk milletinin en büyük şeref günü...

Bayram diye siz bugünü kutluyorsunuz.

Hak diye kendinize, kendi milletinize, kendi milletinizin büyüklerine, Millet davasına bağlanıyorsunuz.”¹

Yukarıdaki metin, 1933 yılında Çocuk Haftası kutlamalarının ilk gününde yapılan bir konuşmadan alınmıştır. Konuşmanın sahibi, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (HEC) kurucusu ve başkanı Kırklareli Mebusu Dr. Fuat'tır (Umay). 23 Nisan haftası 1930'lu yıllarda, Çocuk Haftası olarak kutlanmaya başlamıştır. Her yıl kutlanan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 1920'lerde başlayıp günümüze kadar süregelen milliyetçilik düşüncesinin bir sembolü olarak 'ulusal egemenlik' ve 'çocukluk' kavramlarını bir araya getirmiştir.²

Halka açık merasimler, konuyla ilgili konferanslar, radyo programları, tebrik telgrafları, çocuk baloları, gürbüz çocuk yarışmaları, para toplama kampanyaları ve okula yönelik faaliyetler gibi çeşitli etkinlikler aracılığıyla, çocuklar “ulus olma” düşüncesinin sembolleri olarak sunulmuştur. Tombulluk, rekabetçi tavırlar takınmak, neşeli ve gürbüz olmak çocukların övülme sebebiydi. Medya, okul yarışmaları, halk evlerindeki kutlamalar, balolar ya da belediye faaliyetleri vesilesiyle yayılan “gürbüz

Bursa'da gürbüz müsabakasında birinci gelenler gurup halinde

Türk çocuğu” imgesi, insanların çocukluk ve ulus-devlet kavramlarına bakış açılarını genişletmiştir.

“Gürbüz çocuk olma çalışınız”

Gelecek, ulus, çocukluk ve gürbüzlük söylemlerinin dönüşümü, popüler ve resmî kaynaklarda o kadar sık görülür ki, bu ifadeler klişe olarak nitelendirilip kolayca göz ardı edilebilir. Çocuk dergisinin 1936 tarihli sayısında yayımlanan kısa bir metinde şöyle yazar: “Gürbüz çocuklar, yarın Vatanı korumak için de gürbüz gençler olacaklardır. Gürbüz çocuk olma çalışınız.”³

Çocukluk ve Türk ulus-devleti arasındaki güçlü simgesel ilişkiye dikkatimi çeken ilk şey, 1994 yılında televizyonda sık sık yayınlanan “çocuk demek vatan demek” sloganı olmuştur.⁴ Seküler ve cumhuriyetçi ideolojinin oluşturulmasında çocukluk ve ulus kavramlarının iç içe geçirilmesini amaçlayan bu iddia, Cumhuriyet'in erken

dönemlerinde yaygın olarak kullanılıyordu, fakat o zamanlar ben bu iddianın bu kadar yaygın olduğunu pek bilmiyordum. Türk ulusunu meydana getiren ve modern Türkiye'yi geleceğe taşıyacak kişiler olarak sembolleştirilen çocuklar, ulus-devlet fikrinin inşa edilmesinde çok önemli bir yer tutmaktaydı.

23 Nisan günü ulusal egemenlik ve çocuk bayramı olarak tüm halk tarafından kutlanıyordu. Fakat Çocuk Haftası'nın bu kutlamalar haricinde başka bir amacı daha vardı: Çocukların yaşadığı yoksulluk, yetersiz beslenme ve yüksek oranda bebek ve çocuk ölümleri gibi ciddi sorunlara toplumun dikkatini çekmek. Bu hafta boyunca HEC mensupları çocukların refahını arttırmak için girişimlerde bulunmak amacıyla kaynak geliştirme ve para toplama çabalarını attırmış; tüm vatandaşları çocukların durumu hakkında daha bilinçli hale getirmeyi istemişlerdir. Dolayısıyla Çocuk Haftası, çocuk

bakımı ve kamu sağlığı sergilerinin, gürbüz çocuk yarışmalarının, çocuk sağlığı ile refahı hakkındaki radyo konuşmalarının ve yetimler ile HEC projelerini desteklemek için yardım toplama organizasyonlarının düzenlendiği bir ortama dönüşmüştür.⁵

İdeal bedenler ve ulus

Gürbüz Türk çocuğu yarışmaları, çocuk sağlığının geliştirilmesi ve denetlenmesi açısından yeni bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. HEC, aileler arasındaki milliyetçi rekabeti arttırmak suretiyle ulus anlayışının güçlü kuvvetli çocuk imgeleri ile temsil edildiği düşüncesini desteklemiştir. Sosyal reformculara göre, “gürbüz Türk çocuğu” yarışmalarında çocuk sağlığından bahsedip kutlamalar yapmak, “çocuk sevgisi” kavramının yayılmasına katkı sağlayacaktır. Tıp uzmanları, politikacılar ve sosyal reformcular, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde basılı yayınlarda ve söz konusu yarışmaların

kararnamelerinde kullanılan gülbüz çocuk imgelerini, çocukların nasıl en iyi şekilde yetiştirileceğine dair benimsenen bilgi ve tutumları dönüştürecek çok önemli bir araç addediyorlardı. Ayrıca, çocukların bir ulusal kaynak olduğu fikri ile çocuk yetiştirme sorumluluğunun sadece ailevi değil, aynı zamanda millî bir mesele olduğu düşüncesi, yarışmaların tanıtımında özellikle vurgulanmaktaydı.

1930'lu yıllarda birçok farklı türde yarışmalar düzenleniyordu. Bunların bazılarında fotoğraflar, boy,

kilo ve yaş ölçüleri yerel gazetelere gönderiliyor; diğer bazı yarışmalar ise evlerde, yetimhanelerde, parklarda veya başka kamusal mekânlarda gerçekleşiyordu. Bu yarışmaların popülerliği 1930'lu yıllarda gittikçe arttı. HEC ve gazeteler ulusal ve yerel basında bu faaliyetlerin reklamını geniş kitlelere duyurma imkânı elde etti. Düzenlenen yarışmalar aracılığıyla aileler çocuklarının gülbüzlüğünü, dolayısıyla ebeveynler olarak kendi başarılarını sergileme konusunda cesaret kazandı.

Aynı zamanda, bu yarışmalar sayesinde ülkenin dört bir yanında yaşayan Türk çocuklarının bedenleri idealleştirilerek, bu ideal bedenler üzerinden muhayyel bir ulus fikri inşa edildi. Ayrıca, Türkiye'nin geleceğini temsil edecek bu çocukların yüzleri, fizikî özellikleri ve isimleri haritalandırılıp kamuya ilan edildi.⁶

“Modern Türk çocuğu” imgesinin oluşturulmasına yardımcı olan bu tür yarışmalar, yeni Cumhuriyet dönemindeki reformcuların ideal bir vatandaşlık düşüncesine dair beklentilerini yansıtıyordu. Ancak, birçok kişinin her yıl kutladığı bu bayram kentsel ve kırsal kesimlerde yaşayan çocuklar arasındaki farkları ve yeni oluşan orta sınıfa mensup çocuklar ile Türkiye'nin çoğunluğunu oluşturan fakir işçi sınıfına mensup çocuklar arasındaki uçurumu belirginleştiriyordu. Gülbüz çocuk yarışmacıları, büyük çoğunlukla gelişmekte olan profesyonel sınıfına mensup çocuklardan oluşuyordu.

Bu sebeple, söz konusu bayramın bıraktığı miras 1930'lu yıllarda bile çelişkili bir durum ortaya koymaktaydı. Çarpıcı bir şekilde Türkiye'nin gücünü çocukların sıhhatine bağlayan milliyetçi beyanlar, Türkiye'deki birçok çocuğun gerçekten hayatta kalmak ve büyümek için ciddi çaba sarf ettiği gerçeği ile örtüşüyordu.

Genellikle milletvekili veya hükümet yetkilisi olan HEC liderleri, yoksulluk, bebek ve çocuk ölümleri, çocukların işçi olarak sömürülmesi gibi sorunlar hakkında toplumun farkındalığını arttırırken bile, 23 Nisan'ı ve çocuk haftasının diğer faaliyetlerini, modern egemenlik anlayışındaki çocukluk ve milliyetçilik kavramlarını yüceltmek için kullanmaya kalkmışlardı.

“Bu ne biçim bayram?”

Devleti ve HEC'i eleştiren kişiler de açıkça görülen bu çelişkilerin farkına varmıştı ve mevcut durumu sorguluyordu. Onca çocuk yoksulluk içinde yaşarken, -temel eğitim görmeyi bir kenara bırakın- kalcak doğru dürüst bir yere veya yeterli beslenme imkânına bile sahip olmadan yaşamaya çalışırken, modern çocukların neşesini ve özgürlüğünü kutlamak nasıl bir anlam ifade ediyordu?

Söz gelimi, 1930 yılı Çocuk Haftası'nda *Cumhuriyet* gazetesinin baş sayfasında Çocuk Bayramı'nı tartışan iki çocuğun

karikatürü yayımlanmıştı. Çocuklardan biri “Çocuk bayramı, çocuk bayramı diyorlar! Seninle ben gene yalnayak, başıkabak geziyoruz. Bu ne biçim bayram?” diye soruyor, diğer çocuk şöyle cevap veriyordu: “*Bu bayram fıkara çocuklarının bayramı değil. Öyle olmasaydı bizi de düşünürlerdi ...*”⁷ ▼

Çeviren: Zeynep Yılmaz

- 1 Fuat (Umay), “Haftanın Açılma Gününde Hımayei Etfal Cemiyeti Reisi Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Bey Tarafından Söylenen Açılma Nutku,” *Gülbüz Türk Çocuğu*, 79 (Mayıs 1933): 5-6.
- 2 İffet Aslan, “Dünyanın İlk Çocuk Bayramı ve Uluslararası Çocuk Yılı,” *Belleten* 14/181-184 (1983): 568-593.
- 3 *Çocuk*, 40 (15 İkinci Teşrin 1936), kapak.
- 4 Bahsi geçen kamusal hizmet duyurusu / televizyon reklamı, Atatürk'e ve onun seküler mirasına “saygı duymak” adına düzenlenen devlet destekli bir kampanya için kullanılmıştır. Bu reklam, Refah Partisi'nin yerel ve genel seçimlerde büyük ölçüde başarı elde ettiği bir politik geçiş sürecinde yayınlanmaktaydı. Düzenli aralıklarla ilkökul öğrencileri, Anıtkabir'i ziyaret edip Atatürk'ün kabrine çelenk koyarken ve Türkiye'nin seküler bir devlet olduğu fikrini desteklerken gösteriliyordu.
- 5 Kathryn Libal, “Realizing Modernity through the Robust Turkish Child, 1923-1938,” Daniel Thomas Cook (Ed.), *Symbolic Childhood* (New York, Peter Lang, 2002), 109-130.
- 6 HEC liderleri ile zamanın eğitim ve sağlık alanındaki reformcuları, bu projenin alttan alta ırkların saflaştırılması fikrini çağrıştırdığını pekala biliyorlardı ve bu fikri benimsemişlerdi. Bkz. Ayça Alemdaroğlu, “Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey,” *Body and Society*, Vol. 11(3), s. 70.
- 7 *Cumhuriyet* (26 Nisan 1930): 1.

UKRAYNA: PAPAZ GAPON'UN HAYALETİ

Oktay Orhun

Petersburg'da 9 Ocak 1905 tarihinde 200 bin işçi Çar'ın Kışlık Sarayı'na doğru harekete geçti. Kalabalığın başını Papaz Gapon çekiyordu. Askerler, taleplerini sunmaya gelen işçilere ateş açınca 112 sanayi bölgesi ile 10 demiryolu hattında genel grev ilan edildi. O dönemde "şaibeli" sayılan Papaz Gapon ile görüşen az sayıdaki sosyalistten biri de Lenin olmuştu. 1905 Rus Devrimi işte böyle bir sürecin içinde başladı! Bugün Arap Devrimleri'nde olduğu gibi Ukrayna ve Kırım'da da sosyalistlerin büyük çoğunluğu Papaz Gapon ile konuşmaya yanaşmıyor...

Türkiye'de başat sosyalist sol

içinde yer alan akım ve grupların yapısal denebilecek problemlerinden biri, ikamecilik. *Sosyalist İşçi* sitesi, sayfalarının soru-cevap kısmında bu kavramı, "Bir siyasî parti ya da grubun kendi eylemini işçi sınıfının eyleminin yerine geçirmesi anlamına gelir. Yani parti/örgüt işçi sınıfının yerine kendini koyar" şeklinde açıklamış.¹ Buna kendi değer yargılarını kitlelere atfetmeyi de ayrıca ilave etmeliyiz. Değer yargıları, kendilerini gündelik ve kuramsal dilde, ortak kavramlar üzerindeki anlam yüklerinde açığa çıkarır. Sözelimi "devrim" sözcüğü olumlu bir anlam ifade etmelidir, dahası sosyalistler/devrimciler için yalnızca sosyalist devrimi karşılamalıdır. Bu durumda kendi

rejimlerine karşı ayaklanan kitleler, ancak ve ancak sosyalist devrim bayrağı altında deviniyorlarsa ilericidirler ve desteklenebilirler, aksi halde emperyalizmin taşeronu olan karşıdevrimci unsurlardan ya da en azından gerici bir yanılma içinde bulunan halk yığınlarından ibarettirler.

Oysa gerçekler devrimci olmasına devrimcidir ama bu denli berrak ve yalın bir yatağın üzerinde akamazlar. Tersine, bu düşünce tarzı aslında ekonomik determinizmin bir yansımasıdır. *AltÜst*'ün dördüncü sayısında Ümit İzmen imzalı bir yazıda dile getirildiği gibi "Ekonominin siyasetten önce geldiği, ekonomideki iniş çıkışların seçim sonuçları ve iktidar üzerinde etkili

olacağı, iktidarların da mutlaka burjuvazinin çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri kabulünün nihayetinde vardığı yer olan ekonomik determinizm, siyasetin zeminini de ortadan kaldırır. Ekonomik determinizmin yol açtığı basbayağı yanlış çıkarımlar üzerinden yükselen bir siyasî duruş, kendini giderek geçersiz, marjinal ve hatta gereksiz kılar."²

Kendini siyaseten gereksiz kılma sürecinin en güzel örneği Türkiye başat solu açısından Arap Devrimleri olsa da, Ukrayna krizinin de bundan aşağı kalır bir yanı yok. Ukrayna'daki sürecin nasıl haberleştirildiğine ilişkin *Sol Haber Portalı*'ndan bir örnek: "Devrimciler' Lenin heykelini bu sefer

yıktılar...” başlıklı haberin spotunda “Ukrayna’da günlerdir sokağa çıkan milliyetçi ve liberal gruplar, geçen hafta yıkamadıkları Lenin heykelini bu sefer çılgık çılgıca yıktılar,” ifadeleri yer alırken, habere ilişkin son yorum şu şekilde: “‘Devrimciler’ heykeli yıktıktan sonra ‘Devrim!’ diye bağırıyorlar.”³ Bu noktada pirüpak yekpare bir devrimin olsa olsa bir peri masalı olduğunu ne kadar dile getirsek az.

İmdi, yıllardan beri geliştirilmekte olan ABD merkezli emperyalist stratejinin ABD’nin dünya egemenliğine karşı koyabilecek yeni potansiyel güçler olarak Çin ve Rusya’nın çevresinin sarılması, bu kuşatmanın altına düşen ülkelerin ya savaş ve işgal yoluyla, ya da “demokratikleştirme” politikalarıyla emperyalist egemenliğin ve/veya denetimin altına sokulması demek olduğunu biliyoruz.

Bu jeostratejinin bir dönem, doğrudan işgal edilmeyen ülkelerde renkli devrimler diye adlandırılan kampanyalarla sürdürüldüğünü anımsayabiliriz. Özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinden arta kalan baskıcı ve arkaik iktidarlara karşı seferber olan kitlelerin, demokrasi ve özgürlük vaatleriyle emperyalizm yanlısı politik gruplara ve önderlere kazanılmaya çalışıldığı herkesin malumuydu. Bu taktik 2003’te Gürcistan’da Kadife Devrim adı altında uygulanmış ve Eduard Şevardnadze iktidardan düşürülmüş, 2004 seçimleri sonrasında yerine Batı hayranı Mihail Sakaşvili oturtulmuştu. Ukrayna’da 2004’te Turuncu Devrim sonucunda Victor Yanukoviç yenilgiye uğratarak emperyalizm yanlısı Viktor Yuşçenko devlet başkanlığına getirilmişti. Kırgızistan’da 2005’te Lale Devrimi gerçekleşmiş, kitlelerin nefret ettiği Askar Akayev iktidardan indirilerek yerine emperyalizmin adayı Kurmanbek Bakiyev geçirilmişti. Bu yanı sıra “demokratik gericilik” olarak adlandırılabilir bu politika, kitlelerin baskıcı rejimlere olan hidetinden yararlanarak, bu ülkelerde özelleştirmeleri gerçekleştirmeye, petrol ve gaz kaynaklarını çokuluslu şirketlerin emrine sunmaya, ABD’ye askerî üsler kurma yetkisi tanımaya ve Rusya ve Çin’e karşı ABD ve AB emperyalizmleriyle işbirliğine girmeye hazır ve arzulu politik önderleri ve grupları işbaşına getirmeye yönelikti.

Sol yazında sıklıkla rastlanan kusur, burjuvazinin bu ve benzeri jeostratejileri ile karşılıklı

mücadelelerinin mutlak belirleyiciliklerini harfiyen kabul edilmesi. “Büyük devletler istiyor, halk da kitlesel bir kalkışmaya giriyor, olan budur,” minvalinde yorumlar bunlar... Oysa hiçbir insan topluluğu, kitleler halinde askerler ya da polisler tarafından kendilerine doğrultulmuş otomatik namluların, gaz fişeklerinin, tazyikli suların üzerine koşmaz. Canlarına artık bir şeyler tak etmediyse...

Emperyalizm, rejim içi hükümet değişikliklerinde kapitalist düzenin yeniden işlerlik kazanacağı döneme kadarki durumun demokratik gericilik ekseninde burjuva popülist politikalarla geçirilmesini bekler. Demokratik gericilik politikasının uygulanabilmesinin en önemli koşullarından biri, kitle seferberliklerinin durdurulabilmesi, bunu gerçekleştirebilecek bir önderliğin oluşturulabilmesidir. Ancak, Gürcistan’da önce 2008’deki savaş ve 2013’teki seçimle, Kırgızistan’da 2010’daki toplumsal kalkışma ve rejim içi hükümet değişikliği ile ve nihayet günümüzde de Ukrayna’da yaşanan süreçle ne bir önderliğin inşa edilebildiğini, ne de istikrarlı rejimlerin kurulabildiğine şahit oluyoruz.

Bu noktada önemli soru, niçin burjuva devlet mekanizmasının oturmuş ve istikrarlı bir rejim yaratamadığıdır. Bu süreçlerin çıkmazı da işte bu sorunun yanıtında yatar: Bu altüst oluşlar eski efendilerin yerine yenilerini koymaktan ileri gidemedikleri, ekonomik temeli sarsmadıkları ve neoliberal yağmaya set çekmediklerinden

kitlesel kabarışları ancak bir yere kadar bastırabilir. Yani kitlelerin devindirici/dönüştürücü dinamizmi, devrimci bir sınıf partisinin önderliği olmaksızın, köktenci ve kalıcı bir çözüm yaratmaz. Gerek önderimci süreçler, gerekse bunun sonucu olarak doğan, hükümetlerin devrildiği ancak yerine yeni bir iktidarın kurulamadığı dönemler, ulusal iktidar odaklarının ve uluslararası burjuvazinin elbette oyun sahasıdır. Dünyanın neresinde olursa olsun, bu değişmez. Üstelik bu, kimi tarihsel sorunların yeniden alevlendirilmesi anlamına da gelir. Sözgelimi Gürcistan’daki 2008 yılında yaşanan savaşın, Güney Osetya’daki (1988-1992) ve Abhazya’daki (1992-1993) sıcak çatışmaların yarattığı tahribatı yeniden gündeme getirmesi ve bu iki bölgenin Rusya güdümlü bir bağımsızlıkla Gürcistan’dan kopmaları gibi... Aynı şekilde Ukrayna özelinde de 1954’te Ukrayna’ya bağlanan Kırım’ın günümüzde tekrar Rusya tarafından kısmen ilhak edilmesi gibi.

Kapitalist ülkelerde kitlelerin devrimci bir partinin önderliğinden yoksun oldukları halde hükümeti tehdit eden bir boyuta ulaşmış rejim karşıtı toplumsal hareketler genelde üç şekilde sonuçlanır: Politik devrim (1974 Portekiz devrimi), politik karşıdevrim (1973 Şili askerî darbesi) ve rejim içi hükümet değişiklikleri. Tüm bunları göz önünde bulundurmadan yapılan her yorum eksik olacaktır. Bu durumda Ukrayna-Kırım mevzuna kısaca bakalım.

Ukrayna: AB ve sağ sektör

Ukrayna’da son birkaç ayda meydana gelen olaylar, ikili bir karaktere sahip: Yoksulluktan, sefaletten, çürümüş ve baskıcı rejimlerden bıkan halk kitleleri, içinde bulundukları derin hoşnutsuzluğun sonucunda ayağa kalkıyor, kitlesel protestolar düzenliyor, kalkışıyor. Ancak devrimci alternatiflerin yokluğunda kitlelerin muazzam enerjisinin çeşitli çıkar grupları tarafından manipüle edilmesi işten bile değil. SSCB’nin dağılmasından bu yana devam eden çekişmede Batı ile Rusya’nın, kendi çıkarları uğrunda Ukrayna’yı bir ulusal felâketin eşiğine getirdikleri de aşikâr: Ekonomi 1991’deki bağımsızlık sonrası on yıllık süreçte %60 daralmıştı. Toplumdaki ortalama yaşam süresi ve nüfus düşmüştü. 2008’de küresel krizle birlikte resesyon ülkeyi bir kez daha vurdu. Yoksulluk ve işsizliğin artmasının yanı sıra, güçlü oligarkların ortaya çıkmasına ve zenginleşmesine şahit olmuştuk. Bugün Ukrayna’da, en zengin 100 kişinin serveti, gayrisafi millî hâsılanın neredeyse %40’ına denk düşüyor. 2008 krizinden de en çok etkilenen ülkelerden biri yüzde 8 küçülme ile Ukrayna. Bu ülkede gençlik uzunca bir süredir çözümü, ekonomik krizin enkaza çevirdiği ülkeyi terk etmekte görüyor. Orta-üst sınıfa karşılık gelen meslek gruplarının aylık ücretleri 250 dolar seviyesinde. Söz konusu emekliler olunca bu seviye 150 dolara inebiliyor. Mevcut bir sosyal güvence sisteminin işlemeyişi ile

İSTANBUL RUMLARININ 1964 SÜRGÜNÜ

- Cengiz Aktar
- Elçin Macar
- Samim Akgönül
- İlay Romain Örs
- Laki Vingas
- Meltem Oral

1964 yılına ait fotoğraflar Hristo Elmacioğlu'nun arşivinden alınmıştır.

Farklılıkları
ve tarihi
hatırlamak,
yaraların
kaşınması ve
etnik-dışlayıcı-
benmerkezci
milliyetçi veya
cemaatçi
taleplerinin
hortlaması
anlamına
gelmemeli.

Cengiz Aktar

Yayınca Osman Köker'in sonsuz enerjisiyle ürettiği sergiler dizisinin çok anlamlı bir adı vardır: "Bir zamanlar Ermeniler vardı". Yayınevinin adı da hep o bir zamanları söyler. Nitekim bir zamanlar Ermeniler vardı, Rumlar vardı, Süryanîler, Keldanîler, Nasturîler vardı. Bugün de Kürtler var, uluslaşma süreçlerinin silindir etkisinden kurtulabilmiş daha pek çok farklılık var. Dünyü tanıyarak bugünün, bugünü konuşarak dünün farkına varıyoruz artık. Zira etrafımızı görmezden gelmekten kendimizi dahi göremez olmuştuk.

Türkiye'de farklı olanı konu alan, ezberi bozan, resmîyeti sorgulayan akademik ve sanatsal çalışmalar çoğalıyor. Ama sanılmasın ki bu konularda malzeme gani. Malzeme, bilgi pek ender; olduğu vakit de tahribat ve tahrifata uğramış durumda. O yüzden çalışmalar her defasında arkeolojik kazıyı andırıyor: Gizli, gömülü olan ebrulü zenginliğin, bir arkeolojik bulguya yapılan nazik muameleyle çıkarılması...

Arkeolojiyle devam edelim. "Türk ulusu", Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamasının muazzam sorunlarıyla malûl bir tahayyül üzerine bina edildi. Ana hedef devleti kurtarmaktır ve bunu bir ulus yaratarak gerçekleştirmektir. Bu amaçla bulunan iptidaî formül şuydu: Bir yanda Müslümanlık temelinde var edilen ancak bu kimliğinden yasaklı bir ulus, diğer yanda türdeşleştirme

BİR ZAMANLAR RUMLAR VARDI

gereğince sürülen, yok edilen ve yok sayılan Sünnî İslâm dışında kalan farklı kimlikler. Osmanlı bakiyesi topraklar, her uluslaşma sürecinde yaşanan trajedilerin berterine tanık oldular. Ama ortaya çıkan ulus, sorunlu ve hafızasız olduğu ölçüde zayıftı. Bugün bu betondan ulusun yerini yavaşça, silmeye çabalayıp da başarılı olamadığı çeşitliliğe bırakmakta olduğunu izliyoruz ve yaşıyoruz.

Ebru-toplum

Beton-ulusun yapaylığı ve vicdansızlığı, geçen zaman içerisinde ebrunun yeraltındaki mukavemetine temel oluşturdu ve bugünkü sivilleşmeye olanak tanıdı. Nitekim Türkiye'de toplum, İttihat Terakki döneminden itibaren meşruiyetini kaybeden, itilip kakılan, sadece dinî değil tüm farklı cemaatlerden oluşan ebrunun üzerine bina ediliyor. Sivilleşme, meşruiyetini yeniden kazanmakta olan "ebru"

vasıtasıyla yani tüm cemaatlerin ivmesiyle somutlaşıyor.

Cemaatlerin önündeki şantiye devasa ve çetin, zira beton-ulus miadını çoktan doldursa da mozaik-ulusun çekiciliği, içerdiği bütün dışlamalara rağmen şuurlarda. Diğer deyişle, kırılan betondan irili ufaklı mozaik yaratmanın, yani yeni milliyetçiliklerin cazibesi yaygın.

Bu tuzaktan kurtulmanın yolu beton-ulusun kuruluşuna önyak olan Büyük Felâket'i, onun anadamarı olan Ermeni Soykırımı'nı, Türkiye ile Yunanistan arasında cereyan eden Müslüman-Ortodoks mübadelesini, bunun öncesi ve sonrasında yaşanan etnik temizliği, Kafkasya ve Balkanlardan gelen Müslüman mültecilerin yaşadıklarını ve benzeri sayısız trajediyi öğrenmekten, Türk ve Sünnî Müslüman olmayanları varsaymaktan, İslâmî aidiyet kimliğini kabulden geçiyor. Misal: Kürt milliyetçiliğinin

antidotu Ermeni ve Süryanîlerin başına Kürtlerce getirileni de bilmekten geçmiyor mu?

Farklılıkları ve tarihi hatırlamak, yaraların kaşınması ve etnik-dışlayıcı-benmerkezci milliyetçi veya cemaatçi taleplerinin hortlaması anlamına gelmemeli. Amaç betonu kırarak mozaikler yaratmak olmamalı. Tarihin yeniden okunması, belleklerin karşılıklı açılmaları, farklı dinsel ve etnik unsurların birbirlerine reva gördükleri eziyetlerin idrakı anlamına gelmeli. Diğer bir deyişle diğerkâmlık!

İşte Rum unsurunun kadim toprağından tamamen kazınmasının son kilometresi olan 1964 Rum Tehciri ya da Rumcasıyla 'Apelasis' yani 'Kovulma', arkeolojinin, geri gelen hafızanın temel unsurlarından biri. 1964'ün idrakı ise başlamış bulunan toplumsal şifanın ve toplumsal ergenliğin temel taşlarından biri. ▼

İSTİSNA MI SÜREKLİLİK Mİ?

Elçin Macar

1922-1923'teki Lozan Konferansı sırasında Türk heyetinin kabul etmesiyle, Osmanlı tebaası Rumların yanı sıra, çoğu İstanbullu olan yaklaşık 25.000 Yunan tebaalı Rum'un da İstanbul'da kalmasına izin verilmişti.

Ancak, Türkleştirme politikalarının önemli bir parçası olarak 1932'de çıkarılan ve birçok mesleği sadece Türk vatandaşlarına hasreden yasa ve bunu izleyen diğer özel meslek yasaları (avukatlık, gözlükçülük, doktorluk, eczacılık vb) nedeniyle, Yunan tebaalı mesleklerini artık yerine getiremediklerinden dolayı 1930'lu yılların ikinci yarısında Yunanistan'a ciddi bir göç yaşanmıştı. Bu dönemde İstanbul'daki Yunan tebaalıların sayısı 20 binin altına inecektir.

İstanbul Rum cemaatinin doğal bir parçası olan Yunan tebaalı Rumların arasındaki siyasî kişiliklerin, hükümet nezdinde rahatsızlık yarattığı ve 1955 sonrasında ilk sınır dışıların yaşanmaya başladığı görülüyor. 1957'de altı, 1958'de 12 olan sınır dışı sayısının 1962'ye kadar 50'ye vardığı sanılıyor.

"Beşinci kol faaliyeti"

Kıbrıs konusunun 1963'te yeniden gündeme gelmesiyle, gözler İstanbul Rumlarına çevrilir. Basının psikolojik savaş yöntemlerini kullanarak Rumlara ve Patrikhane'ye yönelik bir kamuoyu oluşturma stratejisi izlediği gözlemlenebiliyor. Muhtemelen hükümet, Rumları ve Patrikhane'yi kullanarak Yunanistan'ı Kıbrıs konusunda pazarlık masasına oturtmayı hedefliyordu.

Yunanistan'a karşı bir yaptırım olması amacıyla, İnönü hükümeti 1964'te, Atatürk ve Venizelos tarafından imzalanmış olan, 30 Ekim 1930 tarihli *İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması*'ni iptal etme kararı alır. Bunun sonucunda, Yunan tebaalıların ikamet tezkereleri uzatılmayarak, 12 bin kişi peyderpey sınır dışı edilir ve onların eşlerinin ve/veya çocuklarının Türk vatandaşı olmaları dolayısıyla da yaklaşık 28.000 Rum,

yani Patrikhane'nin cemaatinden yaklaşık 40 bin kişi, Türkiye'yi terk etmek zorunda kalır. Üstelik 2 Kasım 1964 tarih ve 6/3801 sayılı kararname ile bu Yunan uyrukluların malları bloke edilir, el değiştirmesi yasaklanır.

Rum Patrikhanesi'nden Selefkia (Silifke) Metropolitisi Emilianos ve Filedelfia (Alaşehir) Metropolitisi İakovos vatandaşlıktan çıkarılıp sınır dışı edilir. Yunanistan, İngiltere ve Fransa iki metropolite vize vermez, ancak ABD'nin verdiği vizeyle yurtdışına çıkabilirler. Beşinci kol faaliyetinde bulunmakla suçlanmaktadır. İlginç olan, suçlama doğrusu yargılanmak yerine sınır dışı edilmeleridir. Papaz Anastasios Ksenos, "Türk devleti aleyhinde faaliyet göstermekten" tutuklanır.

Rum okullarına Ortodoks din adamlarının girişi, okullarda Yunan kitap ve ansiklopedilerinin okutulması, sabah duası ve dîni bayramların kutlanması yasaklanır; üç Rum lise müdürü ve 11 Yunan öğretmen azledilir; Heybeliada Ruhban Okulu mezunlarının Rum okullarında öğretmenlik yapması yasaklanır, Büyükkada Yetimhanesi kapatılır. Bugünkü

Tarabya Otel'i'nin yapılması için, Aya Yorgi Kilisesi yıkılır. Heybeliada Ruhban Okulu'na 1963-64 akademik yılında, Türkiye vatandaşı olmayan öğrenci alınmaz. Böylece Yunan ve diğer yabancı öğrenciler okula devam edemezler. Patrikhane matbaasının faaliyeti, Lozan Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle yasaklanır. Patrikhane'ye belirtilen gerekçe, "yalnız yasal kurum ve kişilerin matbaa sahibi olabileceği" şeklindedir. Böylece Patrikhane'nin süreli yayınları *Apostolos Andreas* ve *Orthodoksia* kapanır. Bunu *Eleftheri Foni* gazetesi izler, Yunan gazetelerinin Türkiye'ye ithali yasaklanır.

"Çok sert kararlar"

Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, "icab ederse, Patrikhane'nin hudut dışına çıkarılabileceği"ni açıklar. 1965'te Bakanlar Kurulu toplantısından "Patrikhane'nin behemahal teftiş edileceği" kararı çıkar. Patrikhane'ye yönelik bu kampanya, ABD'de de yankı bulur. Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu İakovos 1965'te, ABD'de bulunan Papa ile görüşür ve yardımını ister. Aynı sırada ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, İakovos'la görüşerek,

Türkiye'nin Hristiyanlara karşı değil, Müslümanlara karşı da sert hareketlere giriştiğini söyler ve Hilafet'in kaldırılışını hatırlatarak icap ederse çok sert kararlar alınabileceğinin altını çizer.

Konu 1965 yılında Birleşmiş Milletler'e akseder. Yunan daimi delegesinin Türkiye'nin uygulamasını şikayet ettiği mektubuna Türk delegasyonunun gönderdiği cevabî mektupta, konunun resmen "ulusal güvenlik" olduğu belirtilmektedir.

1964-1965'te yoğun bir şekilde olmak üzere 1968'e kadar süren bu dönemde 10.000'in üzerinde aile İstanbul'u terk etmek zorunda kalır. Çoğunluğu Yunanistan'a olmakla birlikte, ABD'ye, Kanada'ya, Avustralya'ya ve çeşitli Avrupa ülkelerine de göçler yaşanır.

Doğdukları toprakları kısa bir süre içerisinde zorla ve beş parasız bir şekilde terk etmek zorunda kalan bu kişilerin arasında 60 kadar intihar vakası yaşandığı biliniyor. 1964'te yaşananlar, Rumlar özelinde, tek parti dönemindeki azınlık politikasının Demokrat Parti döneminde, bir süre ara verilmiş olsa da, devam ettiğinin en büyük kanıtıdır. ▼

KOVMAKLA BİTER

Günümüzde birkaç bin Rum yüzlerce yıllık bir tarihin cılız tortuları olarak varlıklarını sürdürebiliyor.

Samim Akgönül

İstanbul'un en kadim semtlerinden birinde 15 Mart 2014'te İstanbul'un en kadim halklarından, sahiplerinden biri hakkında bir toplantı yapıldı. Tam 50 yıl önce evlerinden apar topar kovulanlardan hayatta kalan birkaçı oradaydı. Başlarından geçenleri karşılarındaki kalabalık, çok kalabalık topluluğa anlattılar. Seslerinde hüznü vardı, kırgınlık vardı, ama sanki fazla öfke yoktu. Ya da en azından karşılarındaki gençlere, öğrencilere yansıtmak istemediler öfkelerini.

Bu gençler belki de ilk defa duyuyorlardı 1964 martında neler olduğunu. Nereden duyabilirlerdi ki? Toplumsal hafızadan tamamen silinmiş bu olayı nasıl bilebilirlerdi? Tarih dünün bugünüdür. "Bugün" tarih aktarımını tekeli elinde tutan, ideolojik aygıtlara hakim olan devlet neye ihtiyaç duyuyorsa, onu tarih olarak sunar. Ve elbette (hâlâ süren) inşa süreci itiraf edilemez olaylarla dolu olan Türkiye'de 1964 gibi kitlesel ayıplar saklanmıştır, saklanacaktır. Ama halının altına süpürülenler o kadar kabarık ki, bir taraftan sızıyor eninde sonunda.

6/7 Eylül 1955 gecesi ülkedeki Müslüman olmayan İmparatorluk bekasına nefret kusuldu. Resmî tarih ne kadar saklasa da artık bu bilinen bir vaka. Konu hakkında kitaplar yazıldı, sergiler açıldı. Anadolu Rumlarının 1923 zorunlu nüfus mübadelesi ile evlerinden, anne babalarının mezarlarından, tarlalarından sökülüp atılması üzerine onlarca toplantı, konferans düzenlendi. Birçok kitap var. Anadolu Ermenilerinin yok edildiği sembolik tarih 1915 henüz tabu olmaktan kurtulamadı, ama eski *omerta*¹ da yok artık. Seneye 100. yıldönümü. Hafızalarda yer alacak etkinlikler düzenlenecektir.

1964 ise tamamen bir muamma. Rıdvan Akar ve Hülya Demir'in kitaplarına verdiği güzel isimle 'İstanbul'un son sürgünleri'nin² hafızasına kazınmış ancak Türkiye'de kamuoyunun hastalıklı bir beynin travmalarını belleğinin

derinliklerine gömmesi gibi unuttuğu bir tarih. 2014, 50. yıldönümü.

Türkiye vatandaşı

Biraz filmi geriye saralım. Kimdir bu insanlar? Neden kovulmuşlardır? Ve sürgünleri neden geri dönüşü imkânsız bir şekilde İstanbul'da Rum varlığının sonunu getirmiştir?

Artık bilindiği gibi, Ocak 1923'te, herkesin dilinden düşürmediği ancak kimsenin açıp okumadığı Lozan antlaşmasından altı ay önce, Türkiye ve Yunanistan arasında zorunlu bir nüfus mübadelesi sözleşmesi imzalanır. Bu sözleşmeye göre Yunanistan ordusuyla Anadolu'yu terk eden yüz binlerce Rum'un geri dönmesi kesinlikle engellenmiş, bunlara özellikle iç Anadolu Ortodokslarının eklenmesiyle yaklaşık bir buçuk milyon Ortodoks, Yunanistan'dan ve adalardan gelen beş yüz bin kadar Müslümanla yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Mübadeleinin iki istisnası vardır: artık yerel bir kiliseye dönüşen Patrikhane'ye bir cemaat oluşturmak için şehre 1918'den önce yerleşmiş İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları. Böylece 1923 sonrasında da İstanbul'da hatırı sayılır (yaklaşık 150.000 kişi) bir Rum Ortodoks azınlığı Türkiye vatandaşı olarak kalabilmiştir. Bu gruba 1930 Ankara anlaşmasıyla yeni bir grup eklenir: 12.000 kadar İstanbul Rum'u Yunanistan vatandaşı olarak kalmak kaydıyla şehirlerinde yaşayabileceklerdir. Bu tarihten itibaren on yıllar boyunca Türkiye uyruklu ve Yunanistan uyruklu İstanbul Rumları beraber yaşamışlar, aynı evleri aynı mahalleleri paylaşmışlar, ortaklıklar kurmuşlar, evlenmişler, çocuklara karışmışlardır. Ta ki "Kıbrıs meselesi" hayatlarına girene kadar.

Kendilerinden binlerce kilometre uzakta cereyan eden bu meseleinin İstanbul Rumlarının günlük hayatlarını altüst etmesi yukarıda da belirtildiği gibi 1955'te olur. Bu tarihte Demokrat Parti iktidarı ve dönemin "derin devleti" dünya kamuoyuna Türklerin Kıbrıs

konusunda ilgisiz olmadığını ispatlamak için aylarca süren, nefret söylemi ve iç düşman yaratma tekniklerinin kullanıldığı bir basın kampanyasından sonra Taksim'de bir nümayiş düzenlemiş, 1950'lerin başından beri İstanbul'un çeperlerine yerleşen iç göç kurbanlarını Beyoğlu, Tünel, Şişli ve Adalar gibi semtlerde Rumların üstüne saldırtmıştır.

Binlerce dükkân ve evin yağmalandığı, cinayet ve tecavüzlerin gerçekleştirildiği, kiliselerin yakıldığı 6/7 Eylül 1955 gecesi İstanbul Rumlarının ilk travmasıdır. Ancak sanıldığı aksine, bu geceden sonra Yunanistan'a büyük bir göç başlamamıştır. Patrik Athenagoras ve azınlığın ileri gelenleri, korkan Rumları şehirlerinde kalmaya ikna edebilmişlerdir. Ancak bu olay daha sonra Rumların ülkelerini terk etmelerinde önemli bir itici faktör olarak kalacaktır.

Kıbrıs meselesi, 1960'da adada bir devletin kurulmasıyla kısmen de olsa durulur. Ancak bu devletin anayasası ilk Cumhurbaşkanı Makarios tarafından devletin işlemesine engel olarak görülmektedir. Makarios'a göre bu blokajı kaldırmanın tek yolu Anayasa'da yapılacak 13 değişiklikle rejimin sadeleştirilmesi, adada yaşayan Türklere bir nevi "azınlık" statüsü verilmesidir. Kendi azınlıklarına nasıl muamele ettiğini bilen Ankara bu değişiklik denemesini kabul edilemez bulur ve adayı askerî bir müdahaleyle tehdit eder.

Bu arada, İstanbul basını olağan şüpheli İstanbul Rumlarını hedef göstermeye başlamış, "düşman yaratma" teknikleri tekrar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye'nin müdahale isteği Küba Krizi ve Kennedy suikastının şokunu atlatamamış ABD tarafından sert bir şekilde dizginlenir. Meşhur Johnson mektubu ile Türkiye herhangi bir Sovyet saldırısına karşı yalnız bırakılmakla tehdit edilir ve İsmet İnönü büyük bir gurur kırıklığı içinde tehditlerini yutmak zorunda kalır.

Böyle gergin bir ortamda aylardır yaratılan öfke ve heyecanı süratle başka bir hedefe yönlendirmek

şarttır. Ve elbette ideal kolay lokma hükümetin elinin altındaki İstanbul Rum azınlığı olur. Makarios'a destek vermekle suçlanan Yunanistan'ı zor durumda bırakmak ve bilenen milliyetçi tepkiyi kullanmak için Türkiye tek taraflı olarak 1930 Ankara anlaşmasını feshettiğini açıklar.

Böylece İstanbul Rumlarının şaşkınlık ve panik içinde damdan düşer gibi öğrendikleri 12 mart kararı gelir: Yunanistan uyruklu İstanbul Rumları birkaç gün içinde sınır dışı edilecektir. Yanlarına 20 dolar ve 20 kilo eşya alabileceklerdir.

Sınırdışı edilen 12.000 Rum'u elbette aileleri de takip etti ve birkaç ay içinde 40.000'i aşkın İstanbul Rum'u şehirlerini, evlerini, işlerini, okullarını, sevdiklerini, geri dönmek üzere terk etmiş oldular. Günümüzde ise birkaç bin Rum yüzlerce yıllık bir tarihin cılız tortuları olarak varlıklarını sürdürebiliyor³. Evet, kovmakla bitirmiş demek ki toplumlar. Sadece kovulanlar değil, kovanlar da.

Bu az bilinen olayın 50. yıldönümü dolayısıyla Babil Derneği, Bilgi Üniversitesi işbirliği ve konu üzerinde çalışan birkaç araştırmacının katkılarıyla bir dizi etkinlik gerçekleştirildi. İstanbul'da Tütün Deposu'nda 4 Mart-5 Nisan arası gerçekleştirilen "20 Dolar 20 Kilo" sergisi büyük ilgi gördü ve 31 Ekim-1 Kasım tarihlerinde Bilgi Üniversitesi'nde uluslararası bir sempozyum gerçekleştirilecek.⁴ ▼

1 Sicilya Mafyası'nın suçların ortaya çıkarması için dayattığı "sessizlik yasası".

2 Hülya Demir, Rıdvan Akar, *İstanbul'un son sürgünleri*, Belge yayınları, 1999.

3 Sürecin bütünü için: Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (İletişim, 2007).

4 Bildiri çağrısı: <http://akgonul.wordpress.com/2014/01/17/call-for-papers-1964-expulsions-a-turning-point-in-the-homogenization-of-turkish-society/>

**Aktif
İstanbulular,
İstanbulu
olmanın verdiği
ayrıcalığın
farkında olan ve
bu farkındalığı
analiz eden,
anlamaya ve
anlatmaya
çalışanlardır.**

İlay Romain Örs

“Biz İstanbul’u bırakmazdık. Hiç-birimiz, dünyadaki hiçbir şey için. İstanbul için ‘Kent’ denir; çünkü dünyanın en güzel kentidir.” *Bir Tutam Baharat (Politiki Kouzina)* adlı filmde kullanılan bu replik, İstanbul Rum tarihinin en acı başlıklarından biri olan 1964 sürgünlerinde yaşananları etkileyici bir şekilde dile getirir.

“Bunlar ancak filmlerde olur” denebilecek bir inanılmazlığın sergilenmesiyle ortaya çıkar 1964 sürgünlerinin hikâyesi. Bir Mart günü alınan ani bir meclis kararıyla on binlerce insanın kaderi tayin edilir. Uluslararası bir krizle kurulan yalan dolan bir bağlantı bahanesi, bu acımasız uygulamanın derhal yürürlüğe konması için yeterli bulunmuştur. Yaşadıkları yerle asırlardır süren bir geçmişe dayanan bağları olan insanlar, sadece saatler süren bir toplantının sonucunda orada sadece sayılı günleri kaldığını öğrenirler.

Aynı kırk yıl önce yaşanan zorunlu mübadeledeki gibi insanlar inanmamışlardır haklarında böyle insafsızca karar alınabileceğine, apar topar evlerinden gönderileceklerine, dostsuz amaçsız şekilde bilmedikleri bir maceraya atılmaya zorunlu kılınacaklarına. Kabullenememişlerdir kendilerine yapılan suçlamaların absürlüğüne rağmen dayatılmasını, kimseye zarar vermemişken onlara nasıl bu kadar zarar verildiğini, nasıl bu kadar hezimete uğratıldıklarını... Kendi insanları tarafından varlıklarının yok edilmeye yeltenilmesi kadar, iradelerinin nasıl bu kadar yok sayıldığını... Anlamak da anlayış göstermeye

GÖÇ EDEN KENT KİMLİĞİ

çalışmak da anlamsız gelirken kabul etmek zorunda kaldıklarını...

İnanamadıkları, hiçbir zaman da kabullenemeyecekleri için öylece bırakıp gitmişlerdir evlerini, işlerini, mallarını, arkadaşlarını, akrabalarını, hayatlarını. “İstanbul mutfağı aşını yarıda bırakanların, başka yerde bitirmek zorunda kalanların yemeklerini pişirir” denir *Politiki Kouzina*¹ filminde, “Mutfakta hep bir şeyler eksik kalır. Yemeğin içinde değil, sofranın etrafındaki insanlardadır o eksik.”

Denir ki, sürgün edilen Rumlar 20 kilo, 20 dolar sınırına takıldığı için götürememişlerdir yanlarında kişisel eşyalarını. Ama sorulması gereken soru şudur belki de: eğer 20 ton olsaydı sınırları, sığarmıydı yanlarına alacakları? Kaç kilo çeker koca bir ömrün anıları? Ya da 20 bin, hatta 20 milyon dolar olsaydı ceplerine koyacakları, karşılar mıydı geride bırakılacakların ederini? Acaba olabilir miydi çekilen ayrılık acısının, giderilemeyen özlemlerin herhangi bir tazminatı?

Gittikleri yerde yaşadıkları

İstanbul tarihinin az bilinen büyük travmalarından biridir 1964 sürgünleri. Henüz yeni yeni, az biraz ele alınmaya başlanmış olsa da, 50. yılında gerçekleşen önemli bir insiyatif sonucu Türkiye ve Yunanistan kamuoyunda belirli bir fark ediliş sağlanabilmiştir. Bu yıl sayıları artan akademik yayınlar, belgeseller ve konferanslar ile araştırmacıların konuya ilgisinin artmış olması sonucu özellikle sürgünün siyasî, insanî ve demografik boyutları hakkında biraz daha bilgilenmeye başlanılmıştır. Ancak göçe zorlananların gittikleri yerde yaşadıkları ve yaşamlarını nasıl sürdürdükleri belki de en az bilinen alanlardan biri olarak kalmıştır.

Bedeli ödenemeyen bir apar topar yerinden ediliş, on binlerce İstanbullu’yu Yunanistan’a sürmüştür. Onları orada Yunanlılar ile ve kendilerinkine

benzer travmalar yaşayarak Anadolu’dan, Ege adalarından, Kıbrıs’tan, Mısır’dan, Girit’ten ya da farklı diasporalardan gelen Rumlar ile karşılaştırmıştır. Varsayılan din, dil, etniste birliği nedeniyle aynı mekânı paylaşmaları doğru bulunan bu kültürel gruplar, devletlerinin beklediği kadar uyuşamamış, kaynaşamışlardır. Her ne kadar aralarında belirgin bir çatışma yaşanmamış olsa da, başkalarının anlayamadığı nedenlerle pek anlaşılamamış, tersine belli bir oranda birbirlerinden özenle ayrıışmışlardır.

Başkalarının pek anlayamamasının nedeni, bunların göçmen grupların geldikleri yerlerin kültürel özellikleriyle bağlantılı ayrışmalar olmalarıdır. Bazı kültürel kimlikler, varsayılan din, dil, etniste birliğini aşabilen ortak unsurlarla kodlanarak farklılaşır.

İstanbulluluk işte böyle farklılaştırıcı, ayrıştırıcı bir kimliktir. İstanbullu Rumlar, diğer Rumlar’dan “Kentli”² olmaları nedeniyle ayrışırken, bunu günlük hayatlarının çeşitli alanlarında kodlarlar. Yemek pişirirken

kullanılan baharatlardan iş ahlakına, misafir ağırlamaktan aile ilişkilerine, bayram ziyaretlerinden sofraya kurmaya birçok farklı yönleriyle İstanbulluluklarını belli ederler.

Atina'ya geliş tarihleri, yaşları, koşulları ve nedenleri çok değişen İstanbulluların arasında şüphesiz büyük farklılıklar vardır. Kentli olmak kimilerine göre kozmopolit olmak, kimilerine göre de adap bilmek, yemekten anlamak gibi anlamlar bulabilir. Yaşadığı kırılganlıklardan dolayı İstanbul ile bağlantılarını koparıp hatırlamak bile istemeyen, nefret duyguları besleyenler yok değildir. Ama onlar da bir başka İstanbullu ile yaptıkları bir sohbet sonrasında bastırdıkları duyguları, İstanbullu olmanın gururunu içtenlikle dile getirebilirler. Buna karşılık, aktif İstanbullular diye anılabilecek belirli bir grup vardır ki, İstanbullu olmanın kişiliklerinin bir parçası olduğuna inanır, bu kimliklerine sahip çıkar, bu anlayışı yaymak ve yaşatmak için çeşitli şekillerde (yazarak, yayınlar hazırlayarak, sergiler açarak, filmler çekerek,

dernekler kurarak, İstanbul'a giderek, konferanslar düzenleyerek) aktivitelerde bulunurlar. Aktif İstanbullular, İstanbullu olmanın verdiği ayrıcalığın farkında olan ve bu farkındalığı analiz eden, anlamaya ve anlatmaya çalışanlardır.

“Türk tohumu”

Rumlar göç sonrası vardıkları Yunanistan'da yerleşik toplumdan farklılaşmış bir kültüre sahiplerse, bunun nedeni kentli ve İstanbullu kimliklerinden gelen tercihleriyle oluşmuş olan kültürel ayrışmalarıdır. Bazı Yunanlılar tarafından dinleri veya kökenleri sorgulanmış olsa bile, İstanbullular dışlanmış veya aşağılanmış olduklarını değil, asıl karşılarındakinin cehaletinden ve basitliğinden dolayı aşağı gördüklerini belirtirler. Tüm zamanların en büyük Rum kenti, Hristiyan Ortodoks kilisesinin başkenti, Ekümenik Patrikhane'nin adresi olan İstanbul'dan gelip de bu sorularla karşılaşmanın, Türkiye'den Türk sayılmadıkları için kovulup köken birliğinde oldukları varsayılan

Yunanistan'da “Türk tohumu” diye nitelendirilmenin kendilerinin değil de karşılarındakilerinin bir algı sorunu olduğunu bilirler.

Bu algı sorunu, aslında tam da İstanbullu olmanın ayrıştırıcı özelliğinden yoksun olmaktan doğan bir sorundur. Çünkü din, dil, etnisite gibi primordiyal özelliklerin ekseninde kurulmuş milliyetçilik ideolojisiyle şekillenmiş bu algı, farklılaşmaların homojen bir toplum idealine mahkûm edildiği bir gerçekliğin varsayımıyla belirlenir. Halbuki İstanbullu Rumlar'ın kentli kimlikleri kozmopolit bir tabana oturmuştur. Varlıklarıyla güçlendirdikleri İstanbul'un kozmopolit yapısı, Rumlar'ın söz konusu milliyetçi algıyla kavranamaması nedeniyle çözölmeye yüz tutmuştur. İstanbul'dan kovulan kozmopolitanlık, Rumlar ile birlikte Yunanistan'a vardığında ise Türkiye'deki gibi bir milliyetçi algı ile karşılaşmıştır. Yunanlılar ya İstanbullular'ın Rumluklarını sorgulamış ya da onları vatanlarına geri dönen diyaspora mensupları sanmıştır. Her iki betimleme de milliyetçi bir çerçeveden kaynaklanmakta, İstanbullu Rumlar'ın kendilerini betimledikleri kozmopolit kent çerçevesiyle uyuşmamaktadır. Yunanistan'daki İstanbullular, kendilerini Yunanistan toplumu içinde bu uyuşmazlık nedeniyle farklılaştırmaktadırlar. Bu farklılaşmayı İstanbullu Rumlar'ın kendi sözleriyle anlamak, tarihi onu yaşayanların dilinden yazmak ve karşılıklı kültürel anlaşmayı sağlamak için gereklidir.

Bu perspektiften bakıldığında, 1964 sürgünlerinin işaret ettiği sorun sadece Türkiye'deki azınlık haklarıyla ilgili bir sorun değildir. Hatta Türk ve Müslüman sayılmayanların ikinci sınıf vatandaşlığa mahkûm edilmeleri ile de sınırlı değildir. Nitekim varsayılan din, dil, köken açısından vatandaşlık statüsü sorgulanmayanların da insan hakları ve demokratik haklar açısından ne kadar avantajlı oldukları da tartışmalıdır. Sorun, vatandaşlık haklarının demokratik insan haklarıyla uyumlu bir şekilde ve kapsamda bir kentin veya ülkenin tüm yerlilerine eşit şekilde sağlanamamasıdır. Sorun, milliyetçi algılarla kategorize edilen, bölünen, ayrıştırılan ve ayrılmaya zorlanan bir toplum mühendisliğinin, yaşadığımız mekânların kozmopolit kültürel mirasın yerini almaya

çalışmasıdır. 1964 sürgünleri, bu sorunun en acı safhalarından birini oluşturmaktadır. Ne var ki, söz konusu sorunun ortadan kalkmaması durumunda geçmişteki çok acı deneyimlerin tekrarlanması olasılığı da bizimle yaşamaya devam etmektedir.

1964 sürgünlerinin 50. yılı, vatan-daş ve yerli olmak, farklı kimliklerle birlikte yaşamak, kültürel mirasa sahip çıkmak, kentinde yaşama ve kendi yaşamını düzenleme hakkı bulunmak, tüm bu talepleri demokratik yollarla dile getirebilmek ve bu taleplere insanî bir şekilde karşılık almak gibi, günümüzün en temel sorunlarının gündeme getirilmesine vesile olması açısından da hayati bir önem taşımaktadır. ▼

1 Tassos Boulmetis'in yazıp yönettiği *Politiki Kouzina* (2004) otobiyografik öğeler taşıyor ve İstanbul'dan 1964 sürgünleriyle göçen bir ailenin yaşadıklarını konu alır. Dünya sinemalarında gösterilen, birçok ödül alan ve rekor düzeyde seyirciye ulaşan bu film, Türkiye'de vizyona girmemiştir.

2 Kent, Rumca *poli* demektir. Büyük harfle ve belirleyici artikel ile yazıldığında ise (*i Poli*) İstanbul'a işaret eder. Kentliler derken kullanılan *polites*, aynı zamanda *Konstantinoupolites*, yani İstanbullular anlamına gelmektedir.

20 DOLAR 20 KILO

“20 dolar 20 kilo” sergisi kapsamında Cemaat Vakıfları Derneği ortak sözcüsü, Rumvader’in kurucularından Laki Vingas ile söyleşi.

Cemaat Vakıfları Derneği ortak sözcüsü, Rumvader’in kurucularından Laki Vingas 1961 doğumlu. 1964 yılında 13 bin Yunan uyruklu İstanbullu Rum’un sınırışı edilme- siyle 60 bin kişinin göçünden dola- yı yaşanan acıları, Rum cemaatinin bu trajediye nasıl baktığını, neler hissettiğini “20 dolar 20 kilo” sergi- si kapsamında yapılan görüşmede anlatıyor.

Açıkkası ben 1964 olaylarının ger- çek vahametini çok sonraki yıllar- da anladım. Bizler, burada kalmış Rumlar, aileleri 64 olaylarından dolayı sürgün edilmiş olan ve ol-mayan Rumlar bu vakayı bütün derinliğiyle, tam anlamıyla anlaya- bilmiş değildir, ben de bunlardan biriyim. Ailemizin bir mensubu yurtdışına zorla sürgün edilmedi- ğinden, ancak kendi evlerimizde bunu tartışabilir, sessizce konu- şur, sesimizi kısırdık. Bu olay Rum cemaatini bitirme stratejisinin bir parçası ve en önemli darbesiydi. Çünkü 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra Rum cemaati buradan ayrıl- madı. Umutlarını korudu, umutla- rıyla bu büyük yarayı zaman için- de kapatabileceğini ve tekrar bu toplumun bir parçası olarak nor- mal bir geleceği hedefleyeceğini varsayarak hayaller kurdu. Ama 64 olayları tam bunun aksine hakika- ten bardağı taşıran son damlaydı.

Bütün bu insanların buradan ko- vulturken yaşadığı acıları ve trav- maları bir tarafa bırakalım, bura- da bir devletin kendi insanlarına yapmış olduğu büyük bir haksızlık söz konusu. Bugün Ortadoğu’daki göçleri, insanların kendi toprakla- rından sürgün edilmişlerini görüyo- ruz ve içimiz sızlıyor. Bu insanlar, bu şehrin parçası olan bu insanlar da tek bir valizle, tek bir valizle ve 20 dolarla kovuldular. Nereye gide-cekleri sorulmadı, kimlerin onları misafir edeceği sorulmadı. Geçim-lerini nasıl sağlayacakları sorul- madı. Ve daha da önemlisi burada- ki haklarını kimin koruyacağı da

sorulmadı. Çünkü böyle bir hakkı korumak gibi bir anlayış, bir tasar- ruf yoktu. Bu insan haklarına, te- mel haklara vurulan bir darbeydi.

Böyle kötü muameleye maruz bı- rakılan bir toplum doğaldır ki ge- leceğini bu ülkeden bekleyemez. Bundan dolayı 1964’ten 2000’li yıl- lara kadar insanların yaşam şekli öyleydi ki bir an önce Türkiye’den ayrılmak düşünülüyordu. Çünkü siyaseten borçlu doğmalarını ta- lep ediyordu devlet. Ve biz bunun önüne geçemiyorduk, cemaati ko- ruyamıyorduk.

Uzun yıllar boyunca, her Rum bu konulardan dolayı siyaseten borç- lu doğdu. Kendi göğsünde ve sır- tında ağır yükler vardı, tabelaları vardı. Bu tabelalarda Kıbrıs soru- nu, mütekebiliyet sorunu, Lozan, 1964, 1955, İstanbul işgal kuvvet- lerinin anlayışı, ta gidersiniz Mora Yarımadası isyanına kadar. Bütün bu meseleleri, tarihin yazdığı bü- tün bu yükleri Rum nüfusuna doğ- rar doğmaz taşıma mükellefiyeti verildi. Tabii bu çok ağır bir yükü. Herkes taşıyamadı, herkes de bu yükü yürüyemedi. Bazıları bütün birikimlerini, evlerini, ailelerini, geleceklerini ve hatta ölümlerini me- zarlarını bırakarak gitmek zorun- da kaldı.

Rahmetli annem Atina’da yaşıtla- rıyla ev ortamında konuşurlarken bir hanımefendi para çantasından bir anahtar çıkarmış: sürgün edil- diği evinin anahtarı. Bu kadıncağz 25 yıl çantasında evinin anahtarı- la yaşamış. Bunlar neden yaşandı, neden yaşatıldı? Bunun hesabı ve- rilmiyor, hesabını veren de yok za- ten. Hiç olmazsa bu yıl, ellinci yıl- lını yaşadığımız bu yıl, toplumun, kurumların, devletin bu konuyla yüzleşeceğini umuyorum. Bu bile insanların acılarını hafifletebilir.

O gün yurdundan edilen insanla- ra yeni imkânlar sağlanabilir. En azından belki çocuklarına imkân verilebilir.

Mülkiyet konusunda iki tane klasik kelime vardır: “Fırar” ve “gaib”. Fırar etmiştir, gaiptir. İkisi de, mahkeme kararıyla “mülkiyeti bizimdir” demek. Bu iki kelimenin mülkiyeti gasp anlayışı çerçeve- sinde hukuk terminolojisinde çok önemli yeri vardır.

Bu para çantasında anahtarını taşıyan kadın, o çantayla öldü. Hiçbir zaman gelemedi ait olduğu yerlere. Kendi geleceğini koruya- madığı gibi geçmişini de koruya- madı, kendi mezarını da koruya- madı.

Bakın, dün çok değerli bir Rum vatandaşımızı kaybettik Atina’da. Önemli ve İstanbul Rumlarına Atina’daki yaşamları boyunca çok hizmeti olan, oradaki insanların birlikteliğini korumak adına, der- neklerimizi, geleneklerimizi, göre- neklerimizi, bu kültürü yaşatmak adına. Orada 25’e yakın derneği- miz var. Bütün bu insanların göç etmek zorunda kaldıkları yerlerde en büyük arzuları kendi kültürleri- ni, kendi hüviyetlerini korumaktı. Bu mücadeleyi de verdiler. Böyle bir abimizi kaybettik. Bütün bun- lara rağmen burada gömülmeyi istedi. Şimdi ailesi onu İstanbul’a getiriyor. İşte bu duygularla yaşan- mış hikâyeler.

Dolayısıyla siz sürgün mü dersiniz, kasıt mı dersiniz, bu insanları, bu toplumu ortadan silmek arzusu mu dersiniz, siyaset mi dersiniz, ne dersiniz deyin. Ama ellinci yılında yüzleşmek, bu konuyu anlatmak çok önemli. Bunların sorumluları- nı cezalandırmak mümkün değil,

ama en azından kendi vicdanla- rımızda, genç Türk toplumunun vicdanında bu siyaseti güdenleri cezalandırmak ve mahkûm etmek gerekiyor. O vicdanları yaratan ortamlara bir daha zemin hazır- lamamak gerek. O insanların psi- kolojisini rehabilite etmek, böyle siyasî kararlar verdiren altyapıyı ortadan kaldırmak gerek. Bu konu- ları araştırma, öğrenme imkânları sağlamak sanıyorum hepimizin borcu. Bu meseleleri gündeme ge- tirmek bir kasıt, bir rövanş mesele- si değil. Bu konuları gündeme ge- tirmek tekrar olmasını engellemek için önemli.

Bugün Suriye’den, Irak’tan insan- ları görüyoruz, Afrika’dan insan- ları görüyoruz, binlercesi ölüyor. İşte bunlar da öyle bir anıydı, öyle bir gerçekti. Bu insanlar buradan göç ettirilirken büyük bir şehirde, büyük bir megapolde gelenekle- riyle yetişmiş, hali vakti yerinde insanlardı. Ailenin babası gidi- yor, hanımıyla çocukları burada kalıyor. Mümkün değil, onları da sürükleyip götürüyor. Dolayısıyla 64 olayları gerçek anlamda Rum toplumunun belini kıran bir dar- beydi. “Efendim yalnız 13 bin kişi gitti,” diyorlar. Hayır. On üç binin arkasında gidenlerle bunu 40-50 bine çıkartın. Gökçeada’daki mül- kiyet hakları bitti, hepsi gasp edil- di. Gökçeada’daki bütün okullar kapatıldı.

Bütün bunları görürseniz 64 olay- ları bir pakettir, siyasî kararlılık- la verilmiş ve maalesef bir daha belini doğrultamayacak bir ce- zadır, kasıtlı yapılmış bir siyasî

harekettir. Şimdi biz bir takım mücadeleler verirken, 64 olaylarını tamamen telafi etmek adına değil ama en azından mümkün olanları kurtarmak, normalleştirmek için uğraş veriyoruz. Gökçeada'da bildiğiniz gibi 49 yıl sonra, geçen sene bir okul açıldı. Fıkra gibi. Yani bir okulu, 49 sene sonra tekrar açmak, açabilmek bir mağruriyet konusu değildir. Bir ayıptır. Ben bu konuyla çok ilgilendim, okulu tekrar açmak hususunda, ama inanın bir okulu açmak, bir insanın temel hakkı olan kendi dilini, kendi eğitimini alabilmek hakkını vermek bu kadar büyük bir siyasî övünç kaynağı olmamalı. Bunlar doğal şeylerdir. Bu doğallık içinde bu olayları gerçek anlamda değerlendirmemiz gerekiyor.

64 olaylarını benim çocuklarım da bilmiyor. Bu vesileyle sanıyorum ellinci yılında herkes çok daha derinlemesine bu olayı değerlendirecek, sosyolojik, siyasî, ekonomik ve mülkiyet, bütün bu boyutları araştırarak ve bunları değerlendirecek ve eminim ki bu sayfayı da çok daha şeffaf hâle getireceğiz. Çünkü karanlık bir sayfa. Bu kararlar nasıl verildi, niçin verildi? Tabii neticede niçin verildiği belli. Ama nasıl verildi? Bütün bunları bilmek gerekiyor, bu da devletin bize olan mesuliyetidir, borcudur sanıyorum.

64 olaylarının ayıbını, ellinci yılında tekrar gündeme getirenleri kutluyorum. Çünkü inanın ki genç kuşak, bizim cemaatimizin genç kuşağı bile bunu bu kadar teferuatıyla bilmiyor. Ama bundan mustarip olan insanların çocukları hâlâ yaşıyor, hatta ilk jenerasyon insanlar hâlâ yaşıyor. Ve bu acılarla zihinlerinde, kalplerinde, vicdanlarında o kadar acı çekmiş insanlar ki, onları silmek pek kolay olmuyor.

Başka bir anımı aktarayım. Yine burada bu kilisenin avlusunda, Yeniköy'de tanıştığım bir hanımefendi. Yeniköy'de yaşamış on yıl. Sordum, "Yeniköylü müsünüz?" "Hayır," dedi. "6-7 Eylül olaylarında Fener Balat'ta oturuyordum. Öyle büyük zararlar gördük ki, korktuk, orada yaşayamayacağımızı anladık. Zaten bir şekilde kovulduk. Ve burada Rumlar daha çok yaşadığı için Yeniköy'e geldik. Ama dokuz yıl sonra 64 olayları bizi buradan kovdu." Düşünün, kendi doğduğu şehirde bile, kendi mahallesinde bile yaşam hakkı sorgulanan bir toplum, zamanla bu ülkede bile yaşaması

sorgulanmakta ve kovulmakta. Ümit ediyorum ki, bundan sonra böyle şeyler yaşamayacağız. Ve bunlar tarihin kötü sayfalarında, çirkin sayfalarında kalacak.

Bir başka anımı daha anlatayım. Hâlâ aramızda olan bir hanımefendi. Babası cenaze levazımatçısı, o zaman 19 yaşında, şu anda İstanbul'da yaşayan bir hanımefendi. Cenaze levazımatçısı beyefendi, kovulup terketmesi hususu ona tebliğ edilince 19 yaşındaki kızına gidiyor ve diyor ki "Yarın saat 12'de cenazem var, sen yanıma geleceksin, çünkü yarın ben saat dört uçağıyla gideceğim, kovuluyorum". Kız 19 yaşında, hali vakti yerinde bir ailenin tek kızı. Diyor ki, "Ben 19 yaşına kadar Beyoğlu'nda, okulda, sinemada, pastanede güzel bir hayat yaşarken, birdenbire babam gidiyor ve bana cenaze gibi zor, bir genç kızın yapabilmesi çok zor olan bir iş bırakıyor. Fakat çaresiz tabii 12'de cenazeye gittim, babam da saat 4'te gitti. O akşam tabii Rum toplumu nispeten kalabalık, cenaze oldu, yeni bir telefon geldi. Cenaze için beni çağırdılar, babam yoktu. Ben ilk defa bir ölüyle, bir cenaze işiyle karşı karşıya kaldım. Çok şükür ki o zaman bizimle aynı işi yapan, bir şekilde rakiplerimiz bana çok üzüldü ve destek verdi. Yavaş yavaş bu işleri öğrenmek zorunda kaldım. Bir bayan olarak babamın işini günümüze kadar taşıdım."

Babası zaten 7-8 sene sonra vefat etmiş.

Belli bir yaştan sonra 64'te gitmek zorunda kalan insanların büyük bir kısmı acıyla vefat etti, dayanamadı. Kazilas ailesinin 65 yaşında buradan gitmek zorunda kalan bir mensubunu tanıyorum. Büyük hanları, fabrikaları falan varmış, hepsine el konulmuş. Adamcağız oraya gitmiş tek başına, yeni bir iş kurmuş. Birkaç sene yaşadı ve sonra vefat etti. Çoğu da öyle. Çünkü yalnız ailenizi değil, evinizi, her şeyinizi geride bırakıyorsunuz. Belli bir yaştasınız, belli bir yaşam seviyeniz var. Yaşadığınız ülkede birdenbire güvensiz, yabancı, kötü, kovulması gereken bir insan haline bürünüyorsunuz ve çaresizsiniz. Tabii ki bunları bizlerin ifade etmesi belki kolay, ama yaşamak çok çok zor. Bunları yaşayanlar daha iyi anlatabilir.

Yakın zamanda Bay Dimo Paykopulos adlı bir muganni (şarkıcı) ile tanıştım. Kendisi 80 yaşının üstünde bir beyefendi. Bu hafta buraya gelecek. Dedim, "Siz ne zaman ayrıldınız?" Dedi ki, "64'te". "Aa," dedim, "64 sürgününün siz de mi bir tarafısınız?" Dedi ki, "Evet". "Peki nasıl gittiniz?" "Val-la, bana haber verdi ailem. Bütün eşyalarımı topladım, genç adamdım. Yedi valiz hazırladım, yedi valizle gittim, bir valize müsaade ettiler, altısını bıraktım." Şimdi sık sık geliyor İstanbul'a. Orada hâlâ

koro şefliği yapıyor. Ve inanın ki, 50 sene geçmiş, çok saygıdeğer bir beyefendi, bbugüne kadar yapmış olduğu en büyük iş İstanbul'da öğrenmiş olduğu ilahileri, İstanbul tarzıyla, İstanbul geleneğiyle, oradaki gençlere, Yunanistan'daki gençlere öğretmek oldu. Böyle büyük bir kültürden geliyoruz. Bu kültür her konuda çok değerliydi ve çok büyüktü. Korumak için mücadele ettik, biz böyle yetiştik. Kültürümüzü korumak istiyoruz, kültürümüzü geliştirmek istiyoruz. Bu anlamda da 1964 bizim toplumuza, bizim kültürümüze büyük bir cezaydı. Yani bedeli çok ağır, bedelinin karşılığını alamayacağınız, geriye dönüştüremeyeceğiniz büyük bir ceza.

Bu durumda neler yapılabilir diye sorarsanız... Ben bugünkü devlet veya hükümet olsam, o zamanki insanların adına belki birkaç bin kişiye tekrar oturma izni, belki birkaç bin kişiye belli bir süre için sağlık, sosyal yardım garantisi, belki TOKİ'den birkaç bin daireyi birkaç yıllığına tahsis eder, buraya gelmek isteyen insanlara böyle bir destek vermiş olurum.

Bu, büyük acıların telafisi olmaz elbet, ama en azından yapılan çok büyük haksızlıkları, yaşatılan çok büyük acıları bir şekilde telafi etmek, vicdanen telafi etmek, bunun gayretini göstermek...

Önlemler paketi içinde, halen daha hazine adına kayıtlı olan mülkler var, bunların kökü belli, 64 olaylarında giden insanların mülkleri. Bunlar bahsettiğim gaib veya firar kelimelerinin yarattığı hukukî şartlarda hazineye veya devlet kurumlarına geçmiş mülklerdir. Bunların gerçek sahipleri irdelenerek, iade edilebilir kanaatindeyim. Gerçi bu mülkler bu süre zarfında son yıllarda belki el altından satılmıştır, üçüncü şahıslara gitmiştir, ama üçüncü şahıslara gidenlerin de tazminat hakkı doğmuştur. Sanıyorum bu konuda bir komisyon kurulur ve bu komisyon çerçevesinde bu olayın başını sonunu bir çerçeve haline getirirsek alınacak olan önlemleri ve sunulacak olan imkânları orada değerlendirme imkânı bulabiliriz.

Sanıyorum yeni Türkiye'nin, hedefleri büyük olan Türkiye'nin geçmişle yüzleşmekten korkmaması gerekiyor. Son yıllarda da bu iradeyi gösteriyor. Bu yüzleşmeden sonra da bu çok kültürlülüğü koruyacak şartları da geliştirmemiz gerekiyor. ▼

20 DOLAR 20 KİLO: BELLEKSİZLİĞE KARŞI DİRENMEK

Meltem Oral

6-7 Eylül pogromunun 50. yılında, saldırıların dehşetini ortaya koyan Fahri Çoker arşivi, Elhamra Pasajı'ndaki Karşı Sanat sergi salonunda izleyiciyle buluşmuştu. Sanatın geçmişle hesaplaşma ve toplumsal yüzleşme konusundaki aracı rolü bu sergiyle bir kez daha ortaya çıkmıştı. Ancak serginin çokça duyulmasının nedeni açılışında gerçekleşen saldırıydı. Türkiye'de Müslüman olmayan azınlıklara yönelik saldırganlığın elli yıl öncesinde kalan münferit bir durum değil, sistematik ve güncel bir politika olduğunun bir deliliydi bu saldırı. Elleri sopalarla Beyoğlu'yu talan eden histerik erkek kalabalık, yerini bu sefer ellerinde yumurtalarla gelenlere bırakmıştı. Erkeklikleri kadar okudukları marşlar da ortaklı, ama işin ironik kısmı güncel saldırganların dükkân yağmalayan, linç eden seleflerini, 'babalarını' teşhir eden fotoğrafları yumurtalıyor olmasıydı. Daha sonra, 2005'te yaşanan bu olayın, aslında azınlıklara yönelik planlanmış bir dizi saldırının bir halkası olduğunu öğrenecektik.

Bu sene ise bir başka 'ellinci yıl' sergisi gündemimizdeydi. Ancak bu kez saldırılar vesilesiyle değil, toplumun geniş bir kesiminin geçmişle hesaplaşmak konusundaki kararlılığıyla. İstanbul'da Tütün Deposu'nda 4 Mart - 5 Nisan tarihlerinde gerçekleştirilen, küratörlüğünü Hera Büyükaşçıyan'ın yaptığı '20 Dolar 20 Kilo' sergisi, Cumhuriyet tarihinin en büyük sürgün hikâyelerinden birini konu ediniyordu.

Apelasis

Dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ve Bakanlar Kurulu'nun imzasıyla 16 Mart 1964'te Yunanistan uyruklu Rumların gayrimenkullerine el konulmasına, banka hesaplarının bloke edilmesine ve sınır dışı edilmelerine dair gizli bir kararname yayınlanır. Böylece 'Apelasis', yani Rum tehciri başlar. Sınırdışı

kararının, İstanbul'un 'kurtuluşunun' yıldönümünde verilmesiyle 'zamanlama manidardır'.

Türkiye'de yaşayan Rumların Yunanistan karşısında diplomatik bir koz olarak kullanılması yeni değildir. 22 Ekim 1914'te Talat Paşa imzasıyla Edirne valisine gönderilen şifreli telgrafta geçen 'Rum muhaceratı Yunanistan'a karşı bir vesile-i tehdit olarak kullanılacağından bu hususta tebligat-ı mahsuse vukuna kadar vilayet dahilindeki Rumların muhaceratına katıyen müsaade olunmaması' ifadeleri, tarihten gelen sistematik bir politikanın mevcudiyetini gözler önüne seriyor. 1964'teki tehcire 'vesile' olan konu ise Kıbrıs meselesidir.

Yunan uyruklu Rumların isim listeleri gazetelerde yayınlanır, listede adını gören, 'dördüncü şube yabancılar dairesi'ne gider. Orada parmak izleri alınır, fotoğraflar çekilir, dişler kontrol edilir ve ne yazık ki okunmasına izin verilmeyen bir kağıt zorla imzalatılır. Sınırdışı edileceklerin 'suçları' önceden yazılmıştır: Kıbrıs'a yardım için İsviçre'ye para kaçırmak, zararlı faaliyet. Mesleği cenaze levazımatçılığı, ayakkabı tamirciliği olan binlerce sıradan insan toplamda, o dönem Türkiye'nin dış ticaret hacminden daha fazla bir miktarı kaçırmakla suçlanır. İlkokul çocukları bile zararlı faaliyetten dolayı sınıflarından alınarak sınırdışı edilir.

Birçok kişi için, bir hafta içerisinde yanına sadece 20 kg. ağırlığında bir bavul ve 20 dolar alarak ailesini, işini, gücünü, şehrini, kökünü bırakıp gitmek o kadar gerçeküstü gelir ki, her an dönecekmişçesine komşulara anahtar teslim edilerek tembihlenir: "Nasıl da geleceğiz, ama iş uzarsa buzdolabının fişini çekin."

Sergiyi çarpıcı kılan, hem elli yılın ardından bu konuyu ilk kez gündeme getiriyor olmasında hem de tanıklıklardaydı. Serginin açılışında, sınırdışı edilenlerin isimlerinin yazılı olduğu duvarın başında

anne-babalarının adlarını bulanların gözyaşları, sanatın tarihle hesaplaşma ve ayrımcılığa maruz kalanların iade-i itibarı için etkili bir araç olabileceğinin bir örneği oldu. Girişte izleyiciyi karşılayan ve hayatınızı sığdırmaya zorlanmanın ağırlığını yüzünüze vuran bavulları aşınca görebildiğimiz video çalışması da sürgünün tanıklarıyla bizi buluşturduğu, tanıttığı ve nihayet gerçekleri öğrenme fırsatı sunduğu için önemliydi.

Onlar

Sürgünün sadece bir yer değiştirme olmadığını, aynı zamanda yaşanan hayata ve dolayısıyla da yaşanabilecek ihtimallere, o hayatın bilfiil öznesi olmayan bir güç tarafından apansız bir müdahale olduğunu anlamak için İvy Stangali'ye kulak vermek yeterli. Söz konusu müdahalenin, hayatın seyrini yaşayanın iradesinden bağımsız olarak tamamen değiştirdiğine ve sanatsal üretimi de ne denli etkileyebileceğine dair bir tanıklık onunki. Akademi'yi 1949'da bitiren Stangali, asistanlığını yaptığı Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencisidir. Nedim Günsür, Turan Erol, Fikret Otyam gibi isimlerin yer aldığı aynı atölyeden öğrencilerle birlikte "Onlar Grubu"nun kurucusudur. Kendi ifadesiyle "1964 yılında doğup büyüdüğü, kimliğinin oluştuğu, sanatı aracılığıyla toplumla bağ kurduğu şehirden" kovulur. Gemiye binerken Bedri Rahmi tarafından uğurlanan İvy Stangali, sanatını besleyen İstanbul'dan sökülüp gittiği yere yine kendi deyişiyle "adapte olamaz."

Apelasis'in öznelerinin tanıklıklarını sergi mekânının merkezine alan bir küratöryel çalışma tercih edilseymiş belki çok daha çarpıcı olabilirmiş. Serginin eksikliği, bu felaketle savrulmuş hayatları merkezine alamamasıydı. Yerinden edilme hayatın akışında mutlak bir kesinti, bir kopuştur. Bu kesintiyi anlatabilmenin en iyi yolu, yerinden edilenlerin deneyimlerini, gördüklerini,

seslerini, bavula sığdırdıklarını, sınıрын ötesine taşıyamadıklarını gösterebilmek. İstanbul'dan zorla koparılan Rumların almalarına izin verilen ve 20 kiloyu aşmaması gereken eşyalar nelerdi? Evlerini kısa bir zamanda terketmeleri istenen insanlar, yanlarına hangi eşyalarını alırlar? O eşyalar, sürgüne tabi tutulanların İstanbul ile aralarında kalan en güçlü bağ olmayacak mıdır? Tıpkı "Nakba" ile yurtlarından kopan Filistinlilerin evlerinin, boyunlarında taşıdıkları anahtarları gibi o eşyalar da yaşanan kopuşun tek belgesi değil midir? Keşke sergide bavullar bir metafor olarak kalmasa ve onların içine tıkıştırılmış eşyalardan örnekler, o sürgün "belgeleri" de sergide daha çok yer alabilseydi. Bunlar, köklerinden kesin olarak koparılmış yaşamları anlamakta çok daha güçlü bir etkide bulunabilirdi. Böylece uzun video kaydında ne yazık ki etkisi törpülenmiş birçok 'ân', ete kemiğe bürünebilirdi.

Yüzleşmeyi mümkün kılan, olup bitmiş ve 'tarihsel' sıfatını almış olayların donuk aktarımından çok daha fazlası. Aktarılan değil 'yaşayan' bir tarih, deneyimleri okunan değil 'duyulan' bir şey haline getirmekle mümkün. Miyop ve belleksiz bir dünyada kurbanların seslerini çağırarak, felaketin anısını açığa çıkarmak, unutmaya karşı direnmenin tek yolu belki de.

Atina, İmroz ve İstanbul'daki tanıklarla yapılan görüşmeler böylesi bir tarih için kapıyı aralıyor. Kuşkusuz uzun süreli suskunluğu bozan bu sergi yakın tarihin üzerine itinayla örtülen perdeyi açmak için eksiklikleri de olan iyi bir başlangıç olarak görülmeli. Tarihi bir bavul içerisinde sınırdışı edemezsiniz. Yalnızca unutturmaya, hafızasızlaştırmaya çalışabilirsiniz. Ancak '20 dolar 20 kilo'nun attığı ilk adım gibi, gerçek tarihi yeniden yazmaya çabalamak da mümkün. ▼

1 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 230.

TÜRKÇÜ BİR YAHUDİ: TEKİN ALP

Türk'e has bir ruh vardır ve Türk'ün gücü sadece beden kuvvetinde değil, aynı zamanda ruh kuvvetinde kendini göstermektedir.

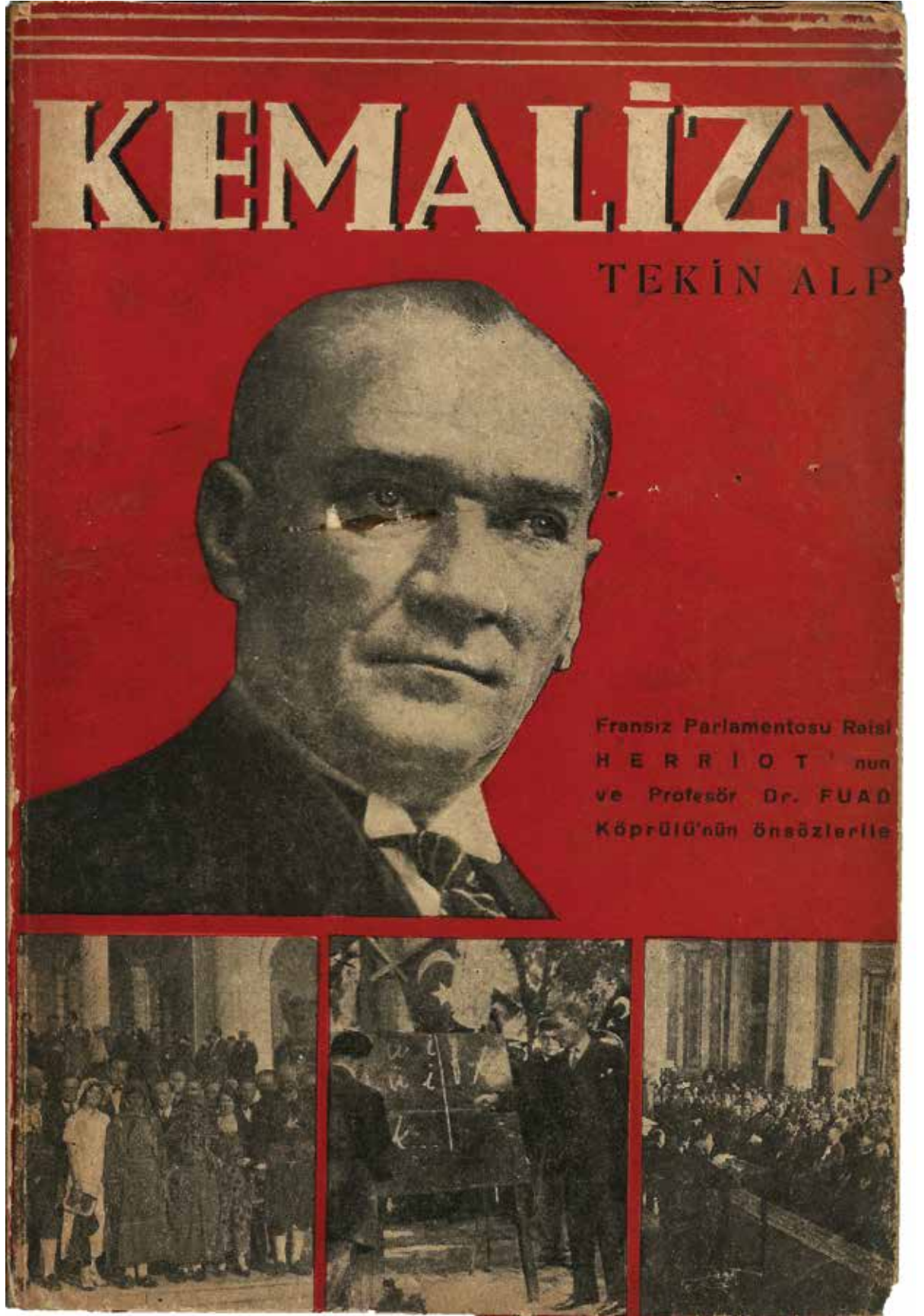
Arife Köse

Tekin Alp, Tekinalp veya Munis Tekinalp adlarıyla tanınan Moiz Kohen, 1883'de Serez'de doğdu. Önce Selanik'te, sonra İstanbul'da hukuk eğitimi gördü, 1905 yılında sonradan *Yeni Asır* adını alacak olan *Asır* gazetesinde yazmaya başladı, Jön-Türk devriminin taraftarı oldu, Selanik'in 1912'de Yunanlılar tarafından alınmasının ardından İstanbul'a yerleşti. *Türk Yurdu*, *Türk Derneği* ve *Yeni Mecmua* gibi dergilerde makaleler yayımladı, 1916 yılında *İktisat* dergisini yayınlamaya başladı, 1928 yılında Türkiye Yahudilerinin Türkleşmesini hızlandırmak amacıyla Millî Hars Birliği'nin, 1934 yılında Türk Kültür Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı. Çok partili dönemde CHP'den milletvekili aday oldu, ancak seçilemedi. Nihayet, 1956'da emekli olduktan sonra Fransa'ya yerleşti ve 1961 yılında vefat etti.

Pantürkizm hakkında ilk kitabı yazan Tekin Alp'in, *Türkismus* (1915), *Türkleştirme* (1928), *Kemalizm* (1937), *Türk Ruhu* (1944) adlı kitapları ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Türk Ruhu

Tekin Alp'in Türkçülük anlayışı,

cumhuriyetin resmi ideolojisine uygun olarak, Osmanlı'dan tam bir kopuşu gerçekleştirmek ve eski Türkler ile yeni Türkler arasında tarihsel ve kültürel bağlar

kurarak Türklüğün kökeninin Orta Asya'ya dayandığını kanıtlamak olarak özetlenebilir. Tekin Alp, yeni kurulan ulus-devletin oluşturmak istediği yurttaş

biçiminin özelliklerini *Türk Ruhu* (1944) adlı kitabında Orta Asya'ya dayanarak açıklamıştır. Düşüncelerinde, birçok Türk milliyetçisinin de olduğu gibi, Emile Durkheim,

Tekin Alp'in Kemalizm kitabından bir resim.

Türkiye Cumhuriyetinin sanayileşme hareketinde en büyük eseri. Kayseride kurduğu büyük bez fabrikasıdır.

Tekin Alp'e göre, eski Türk toplumunda olup da yeni Türk toplumunda ortaya çıkan özelliklerden biri, Türk insanının hakanına, şefine kesin itaati ve disiplini.

Gustave Lebon ve tabii ki Ziya Gökalp'in etkilerini görmek mümkündür.

Tekin Alp'in, *Türk Ruhu* kitabında Orta Asya ile yeni cumhuriyet arasında bağ kurarken Ziya Gökalp'in kültür vurgusuna değinmekle birlikte, Türklere has olan kandan bahsederek açıkça ırkçı bir yaklaşıma sahip olduğunu görürüz. Alp bu kitapta, "*Türkçülüğün hakiki peygamberi Ziya Gökalp, ırk vasıflarının menbaı fizyoloji esaslara dayanılarak yalnız atlarda ve diğer hayvanlarda arandığını ve insanlarda, yalnız, muhitten, kültürden ve terbiyeden alınan manevî vasıflara kıymet verildiğini tasrih suretile ırkçılığı reddetmiştir... Fakat bundan, kökü Atillalara ve Oğuzlara kadar giden bir Türk millî ruhunun mevcut olmadığı hükmünü çıkarmak tamamıyla yanlış olur. Millî ruh, daha doğrusu atalar ruhu kanda mevcuttur ve kan, kesif ve müessir karışmalarla maiyetini tamamen kaybetmedikçe atalar hayatının izleri baki kalır, yalnız, tezahürleri, muhitin, kültürün ve terbiyenin tesirlerine göre hissedilir derecede değişir*" der (1944: 26-27).

Ve şöyle devam eder:

"*Uyanan Türkler ya istiklal ya ölüm diye haykırmışlardır; çünkü istiklalsiz hayat, Türk milleti nazarında hiçbir değer ifade etmez. Binlerce yıllık tarih boyunca daima efendi olarak yaşamış olan bu*

millet, yabancı bir milletin esareti altına asla girmemiştir. Stepler, ulu dağlar, ana vatanda daima bu süvari milletlerin emniyetine bekçilik etmiştir." (1944:254)

Tekin Alp'e göre, "*bütün cihan Türk'ü ancak bedeni kudreti ve gürbüzlüğü ile tanısa*" ve "*Türk gibi kuvvetli sözü*" asırlardan beri bütün dünyanın tasdik ettiği tarihi bir hakikatin ifadesi" olsa da sadece Türk'e has bir ruh vardır ve Türk'ün gücü sadece beden kuvvetinde değil, aynı zamanda ruh kuvvetinde kendini göstermektedir (1944:1).

Cumhuriyet dönemi

Türkiye'nin İstiklal Savaşı'nda çektiği doğum sancılarında sona ermiş ve yeni Türkiye'nin ruhu, Anadolu steplerinin ortasında dünyaya gelmiş, dirilmiştir. Yeniden dünyaya gelen ruh, uzun yıllardır, sentetik ruhun bastırıldığı atalar ruhudur. Bu dönemin temsilcileri Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'dür.

Tekin Alp de, Ziya Gökalp gibi, oluşturulan bu yeni Türk toplumunun özelliklerinin eski Türklerden kaynaklı olduğunu kanıtlamaya çalışır. Ziya Gökalp'e göre de, bütün diğer milletler değişerek modernizme dahil olmak durumundadırlar, ama Türkler geçmişlerine, özlere dönerek bunu yapacakları için onlar için

bu çok daha kolaydır. Tekin Alp de, biyoloji yasalarına yaslanarak, atalardan gelen genetik özelliklerin kaybolmayacağını, dolayısıyla eski Orta Asya Türklerinin manevî özelliklerinin kaybolmadığını, Osmanlı ve İslam etkisiyle sentetik ruha sahip olsa da yeni Türkiye Cumhuriyeti ile beraber tekrar ortaya çıktığını kanıtlamaya çalışır.

Tekin Alp'e göre, eski Türk toplumunda olup da yeni Türk toplumunda ortaya çıkan özelliklerden biri, Türk insanının hakanına, şefine kesin itaati ve disiplini. Bu itaat ve disiplin, Kurtuluş Savaşı esnasında ve Atatürk ile beraber tekrar dirilmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin sarsılmaz otoritesi ve Türk toplumunun bu otoriteye itaati atalar ruhunun tekrar dirilmesidir.

Alp'e göre, eski Türklerin devlet anlayışı ile yeni Türklerin devlet anlayışı da birbirine uygundur. Bu devlet anlayışı bütüncülük, millet için totalitarizmdir. Bu devlet anlayışının amacı, toplumsal ve siyasal alanda dinin izlerini silerek yerine millî totalitarizmi oturtmaktır. Ancak bu, diğer totaliter anlayışlardan farklıdır. Diğer totaliter devletlerde her şey devlet içindir, yeni Türkiye'deki totalitarizmde ise her şey millet içindir. Bu devlet yapısı Türklerin itaatkâr ve disiplinli olma özelliklerine de uygundur.

Tekin Alp'e göre, Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin ilkeleri, aynı zamanda eski Türk toplumunun ve devlet anlayışının ilkeleridir. Cumhuriyetçilik ilkesiyle ifade edilen, devlet başkanının milletvekilleri tarafından seçilmesi eski Türkler'de de bulunmaktadır. Çünkü onlarda da hakan, millet temsilcilerinin kurultayı tarafından seçilmektedir. Milliyetçilik anlayışı da, eski Türkler'in gayri-şuuri milliyetçilik anlayışına denk düşmektedir. Yine inkılâpçılık ilkesi de eski Türkler'in dinamizmini yansıtmaktadır.

Tekin Alp'e göre, yeni Türkiye'nin rejiminin adı olan Kemalizm'in altı ilkesinin yönü Batıcılıktır. Yeni Türkiye'nin yönü Batı olduğuna göre, Doğu zihniyetinin temsilcisi olan Osmanlı'yı her alanda reddetmek gerekir. Bu yüzden millileşmek, laikleşmek, cumhuriyet rejimini kurmak kaçınılmazdı. Orta Asya'ya giderek millî kültürün kaynaklarını bulmak, ırk olarak Şarklı değil de Ari olduğumuzu kanıtlamak için yeni tarih tezleri öne sürmek, alfabeği değiştirmek ve topyekûn bin senelik bir İslam geçmişini ve altı yüz senelik Osmanlı'yı reddederek Anadolu'yu Türkleştirmek yeni ideolojinin amaçlarını oluşturmaktaydı. Ancak bu yeterli değildi. Henüz Atatürk'ün önerdiği "*Asri medeniyet seviyesi üzerine yükselmeliyiz*" hedefi gerçekleşmemişti. Şimdi yapılması gereken işte buydu.

Azinlıklar

Tekin Alp etnik azınlık terimini asla kabul etmemektedir. Ona göre, "*Azınlık kavramı, Osmanlı döneminde Türkiye'nin daha bir ulus değilken ama farklı ulus topluluklarından oluşmuş bir devlet olduğu zamanlardan kalma ve ulusun kamusal hayatında var olma nedeni bulunmayan bir çağ dışılık olarak kabul eder. Zaten o tarihten sonra da, Kemalist inkılâp kelimenin tam anlamıyla bu ülkeyi bir ulus devlet yaptı. Kemalist rejimin temelinde bulunan Anayasa, kamusal hayatta sadece Türk vatandaşlarını tanımaktadır ve farklı ırklara ve dinlere mensup olanlar arasında hiçbir tefrik kabul etmemektedir*"(2012:188)

Tekin Alp, İstanbul Halkevi'nde verdiği bir konferansta şöyle der:

"*Biz asırlardan beri Türk cemiyeti içinde yaşıyoruz. Türk muhitinin havasını teneffüz ediyoruz. Tarihi, maddî ve manevî esbap ve tesirler*

tahtında candan Türk sevgisini besliyoruz. Türk halkı ile kaynaşıyoruz. Bu itibarla hiç şüphe yok ki Türk harsı, Türk meziyetleri iliklerimize kadar işlemiştir. Bundan sonraki vazifemiz içimizde esaslı mevcut olan Türk harsını şuurlandırmak, canlandırmak ve kuvvetlendirmekten ibarettir. Buna muvaffak olmak için bir şart vardır. Akidemizi ve içinde yaşadığımız muhitin hakkımızda beslediği akideyi düzeltmek, Osmanlılık zamanından kalma sakim bir itiyat neticesi olarak muhitimiz bize Musevi milleti diyor. Biz kendimize Musevi milleti diyoruz. Muhitimiz cemiyetimiz bize Musevi nazariye bakıyor ve biz bittabi muhite tabi oluyoruz. Halbuki kanun, devlet ve milletin fırkası bize diyor ki: “Siz Türksünüz”. Artık bundan sonra bize Musevi milleti diyen muhite ve cemiyete kat’i ve samimi bir eda ile hayır biz Türküz, dilimiz Türkçedir, kültürümüz Türk kültürüdür, idealimiz Türk idealidir diyeceğiz” (2012:74).

Tekin Alp, cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle azınlıkların yeterince Türkleşmedikleri ve Türkçe konuşmadıkları konusunda basında rastlanan yoğun eleştiriler karşısında 1928 yılında yazdığı *Türkleştirme* (2001) kitabında gerek etnik, gerek dinsel azınlıkların Türkleşmeleri gerektiğini savunmuştur. Bu kitapta, üyesi bulunduğu Yahudi azınlığına somut bir şekilde yön göstermiş ve kitabında yer alan Evamir-i Aşere ile Yahudilerin Türkleşmek için yapmaları gereken on şeyi sıralamıştır:

İsimlerini Türkleştir
Türkçe konuş!
Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku
Mekteplerini Türkleştir
Çocuklarını memleket mekteplerine gönder
Memleket işlerine katıl
Türklerle düşüp kalk
Cemaat ruhunu kökünden sök
Millî iktisat sahasında vazifeyi mahsusanı yap
Hakkını bil

Tekin Alp, bu on emirle Yahudilere yeni Cumhuriyet’e uygun olarak birer Türk yurttaşı olmaları için izlemeleri gereken süreci göstermiştir. Alp’e göre, ulus devlet içinde barındırdığı etnik ve dinî azınlıklarına kendi özel kültür, ülkü ve dillerini sürdürme ve geliştirmeye imkân tanımamaktadır. Dolayısıyla tek çıkış yolu Türkleşmektir. Bu da aslında

Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1923-45 yılları arasında özellikle azınlık vatandaşlarından talep ettikleri ile uyumlu bir öneridir.

Tekin Alp’in, azınlıklara yönelik düşüncesi çok partili dönemde değişmiştir. Bu dönemde, artık tek parti döneminde olduğu gibi azınlıkların, kimlikleri ve kültürlerinden vazgeçmeleri gerekmediğini, Musevi dinine mensup bir Türk yurttaşının aynı anda hem sadık bir Türk yurttaşı olabileceğini, hem de Siyonizm ülküsüne sevgi besleyeceğini, böyle bir çifte sadakatın mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Rıfat Bali’ye göre, Tekin Alp’in düşüncesinde meydana gelen bu ciddi değişikliğin nedeni, bir yandan 14 Mayıs 1948 tarihinde, bağımsız İsrail devletinin kurulması, diğer yandan Yahudi gençlerin Türkçe’yi konuşmaları, cemaat okulları yerine Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullara gitmeleri, bir başka deyimle Türkleşme yolunda hızla ilerlemeleridir (2009:896).

Tekin Alp’e göre ulus devlette azınlıklara yer yoktur ve bu nedenle Türk olmayan öğeler için Türkleşmekten başka çare yoktur. Alp, bu görüşünü Lebon’un fikirleriyle destekler: “Dr. Gustave Lebon’un dediği gibi, ‘Uymaya karşı direnelerin yaşamı her zaman katlanılmaz olur. Bütün varlıklar uyum yasasına bağımlıdır. Uyma yoluyla evrimden geçmek, bütün dünya için geçerli bir keskin zorunluluktur. Bu zorunluluğa uymayanlar, yıkılıp yok olmaktan kurtulamazlar’.” (2001:34-35)

Türkleşmenin güçlü bir savunucusu olan ve bu fikirlerini sadece Türklere değil mensubu bulunduğu Yahudi azınlığı da anlatmaya ve onları Türkleşmeye ikna etmeye çalışan Tekin Alp de 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi’nden etkilenmiştir. Ancak kendisi buna rağmen fikirlerinden ödün vermeyen bir Türkçü olmaya devam etmiş ve bu olayın CHP’ye mal edilmemesi gerektiğini, bunun parti içindeki oligarşik bir grubun eseri olduğunu söylemiştir.

Tekin Alp’e eleştiriler

Öldüğü güne kadar Türkçülüğün ve resmî ideolojinin kararlı bir savunucusu ve büyük bir Mustafa Kemal hayranı olan Tekin Alp ne kendi üyesi bulunduğu Yahudi azınlık tarafından ne de Türkiye’de bulunan çeşitli ideolojici grupları tarafından kabul edilmiştir.

İslamî kesimin Tekin Alp’e yönelik eleştirisinin başlıca nedeni laikliği ve Kemalizm’i savunmasıdır. Rıfat Bali, *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp* (2012) kitabında Abdurrahman Dilipak’ın *Anadolu’da Vakit* gazetesinde yayınlanan bir yazısından şu alıntıyı yapmaktadır: “dini tümünden hayattan dışlama fikrinin yılmaz savunucusu, dini ‘irtica’, dindarı ‘mürteci’ diye suçlayan akımın piri, asıl adı Moiz Kohen olup, kendini Tekin Alp diye tanımlayan kişi” şeklinde söz edecek ve “Dinde Reform Projesi’nin de ‘onun eseri’ olduğunu belirtcekti” (2012:233-234).

Rıfat Bali’ye göre, İslamî kesimin Tekin Alp’e düşmanlığının ikinci nedeni, Tekin Alp’in 1936’da yayınladığı *Kemalizm* adlı kitabının bir bölümünün “Kahrolsun Şeriat Hükümeti” başlığını taşımasıdır.

İslamî kesimin Tekin Alp’e yönelik eleştirilerinin bir başka nedeni kendisinin Yahudi olmasıyla Mustafa Kemal’in dönme kökenli olmasının ilişkilendirilmesi ve bu nedenle toplumun laikleştirilmesi projesinin bir Yahudi dayatması olduğu inancının yaygınlaştırılması çabasıdır.

Son olarak, İslamî kesim içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasının en büyük nedeni olarak Türkçülük akımı görülürken, bunun fikir babasının “sahte Türkçü” olan Tekin Alp olduğuna ve bunun da bir Yahudi fitnesi olduğuna inanılmaktadır.

Millî Gazete yazarı Şevket Eygi, 10 Ekim 2005 tarihinde yazdığı “Dinde En Ufak Bir Reform Bile Yapılamaz” başlıklı yazıda şöyle der:

“İslam dünyasının bütün kavmiyet (menfi milliyetçilik) hareketlerinde Yahudi tesiri, Yahudi parmağı vardır. Tekin Alp takma adıyla faaliyet göstermiş olan Mohiz Kohen bu konuda verilecek en keskin örnektir. İslam dünyasını, Muhammed Ümmetini yıkmak parçalamak için yaptıkları plan şuydu: Müslüman kavimlere kavmiyetçilik (nasyonalizm) ideolojisi mikrobonu aşılayacaklar ve kardeşi kardeşe düşman edecekler. Moiz Kohen, Türklere menfi Türkçülük mikrobonu aşılarken, başka Moizler, Salamonlar, Mişonlar Araplara Arapçılık aşıladılar. Sonunda İslam birliği parçalandı. Birlik olsaydı Filistin bu duruma düşer miydi?” (2012:235).

Ayrıca Tekin Alp’in 1909 yılı Aralık ayında Hamburg’da toplanan Dokuzuncu Siyonist Kongresi’nde

Yahudileri Anadolu’ya göç etmeye çağırması İslamî kesim tarafından Türkiye’yi Yahudileştirme çabası olarak algılanmıştır.

Milliyetçilere göre ise Tekin Alp hiçbir zaman bir Türkçü olmaya layık görülmemiş, kendisinin Yahudi olması her zaman vurgulanmıştır. Milliyetçi camia yazarlarından İsmet Gültekin, 2 Eylül 2011 tarihli ve “Sahiden de Yahudi” başlıklı yazısında, “Hiçbir Türk milliyetçisinin Kohen’in görüşlerini benimsemesine imkan yok” der (2012:253).

Hayatının sonuna kadar Kemalizme sıkı sıkıya bağlı kaldığı düşünülürken, ona en çok sahip çıkması beklenen kesim olan Kemalistler ise onu tamamen unutmamış durumdadır.

Sonuç olarak, Tekin Alp Türkiye’de hiçbir kesim tarafından kabul görmemiş, onu en çok benimsemesi gereken milliyetçi kesim hem İslamî yönü nedeniyle hem de ırkçı olduğu için bir Yahudi’nin Türkçü olamayacağı gerekçesiyle kendisini benimsememiştir. İslamî kesim ise Tekin Alp’i Kemalizmin ve laikliğin dayatıcılarından biri olarak görmüş ve bu dayatmanın bir numaralı failinin, Atatürk’ün bir dönme olduğu iddiasından da yola çıkarak, Yahudiler olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Tekin Alp, Türkçülük konusundaki görüşlerinin yanı sıra Türk milliyetçiliğinin, farklı olanın altını çizen, ne olursa olsun öteki olanı kabul etmeyen yönünü de gösteren bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. ▼

Kaynakça

- Bali, Rıfat, (2012). *Bir Günah Keçisi: Munis Tekinalp*, cilt 1, Libra Kitap.
Landau, Jacob M., (1996). *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri* (1883-1961), İletişim Yayınları.
Tekin, Alp, (2001). *Türkleştirme*. Günümüz yazı ve diline aktaran Özer Ozankaya. Kültür Bakanlığı Yayınları.
Tekin, Alp, (1944). *Türk Ruhu*. Remzi Kitabevi.

ERMENİ VE RUM MALLARI NASIL TÜRKLEŞTİRİLDİ

Nevzat Onaran ile söyleşi

Gazeteci ve yazar **Nevzat Onaran**, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi* kitabında, 1915 ve sonrasında itibaren Ermeni ve Rumlara ait malların yağma sürecini, çıkartılan el koyma kanunlarıyla Türk burjuvazisinin oluşturulmasını belgelerle birlikte ortaya koydu. Elçin Poyraz, Nevzat Onaran ile 'Emval-i Metruke' denilen bu malların yağma süreçlerini, el koyma ve yağmanın Türkiye'nin milliyetçi ideolojik devlet yapısının oluşmasındaki temel konumunu, soykırımı ve İttihatçılar ile Kemalistler arasındaki süreklilikleri konuştu.

● 'Emval-i metruke'nin ne anlama geldiği kamuoyunda pek bilinmiyor. Ne demek 'Emval-i metruke'?

Nevzat Onaran: İki de Arapça kelimedir; emval ve metruk. Emval, mallar ve mülkler demek, metruk ise terk edilmiş, bırakılmış. Emval-i metruke, terk edilmiş mal ve mülklerdir. Sanıyorum bu, terk edilmiş mallarla ilgili olarak Osmanlı hukukunda kullanılan bir tanımlamaydı, fakat 1915'ten sonraki kullanımı çok farklı.

Balkan Harbi sonrası Balkanlardan gelen İslam muhacirlerini iskân etmek için İttihatçı hükümet özellikle Yunanistan'la sınır bölgesi denebilecek Ege ve Marmara kıyılarındaki Rumları Yunanistan'a kaçırtmaya yönelik bir politika uyguladı. Bunun sonucunda boşaltılan bu bölgelere Balkanlardan gelen Müslüman muhacir ahali yerleştirildi.

1915'te ise Zeytun sürgünüyle başlayan ve sonradan 27 Mayıs 1915 Tehcir Kanunu'yla birlikte kitleleşen Ermeni sürgünü başladı. Emval-i metruke, 1915'te Ermeniler başta olmak üzere sürülen herkesin geride kalan malları için İttihatçı hükümetin kabul ettiği bir tanımlamadır.

● O dönem kabul edilen hukukî bir tanımlama mıdır?

İttihatçı hükümetin 1915'teki kararlarında da Emval-i metruke şeklinde geçer ve 10 Haziran 1915'te çıkarılan -kısaca 'Ermeni Mallarına El Koyun Talimatnamesi' diyeceğim- talimatname de geçer. Sonradan 26 Eylül 1915'te çıkarılmış olan ve sürgün edilen insanların geride kalan

Devletin gaspettiği Ermeni mülkü: Çankaya Köşkü

mallarını devlet adına gasp etmeye yasal zemin hazırlayan Tasfiye Kanunu'nda da geçer. Bu tanımlama 1920'ler sonrası Cumhuriyet döneminde aynen kabul edilecektir.

● Emval-i metruke konusunu araştırmaya ne zaman ve nasıl başladınız?

Ben Malatyalıyım. Köyümdeki yaşlılarla 2002 senesinde bir sözlü tarih çalışması yaptım. Yaşlılardan biriyle konuşurken, bizim köyde benim yıllarca "Ağanın tarlası" diye bildiğim tarlanın 1915'te köyümüzden sürülen ve ailesi darmadağın edilen komşumuz Ohanneslerin tarlası olduğunu öğrendim. Bu bende bir kırılma noktası oldu.

Daha sonra, Hrant sağ iken Agos'a bir yazı gönderdim. Hrant bana geri döndü ve böylece Agos'a belli aralıklarla yazı gönderir oldum. O sıra bir tarihten 1920'den 1929'a kadarki Türkiye Büyük Millet Meclis zabıtlarının günümüz alfabesine çevrilmiş halinin

fotokopisini almıştım; 70-80 ciltlik bir fotokopiydi. Zabıtları karıştırırken önemli bir kanun buldum. İlk kez 2005 Mayıs'ında Agos'ta çıktı ve beni de bu çalışmaya yönlendiren makale oldu.

Bulduğum kanun, 31 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu kanundu; Ermenilerden kalan mallardan yani emval-i metrukeden 20 bin lira değerindeki malın, yurtdışında öldürülmüş olan İttihatçıların ailelerine verilmesini öngörüyordu. Kanunla Talat Paşa veya Cemal Paşa ailesine 20 bin lira değerinde Ermeni malının verilmesi sağlandı. Mal verileceklerin listesinde 12 kişinin ismi vardı. Bu, konuyla ilgili çalışma yapanların ilk kez gördüğü bir kanundu. Bunun üzerine, özellikle o döneme ait kanunları toparlamaya çalıştım. Bu çalışmam *Emval-i Metruke Olayı* ismiyle 2010 yılında yayımlandı. Son yıllarda da çalışmaya ve araştırmaya devam ettim.

Bulduğum vesikalarla çalışmamı daha kapsamlı hale getirdim.

Aynı zamanda o döneme ait siyasi konjonktürü okuyucuya vermeye çalıştım. Türk burjuvazisinin ekonomi politliğini, emval-i metruke denilen malların gaspı ve talan edilmesi, yani malların Türkleştirilmesi özelinde araştırdım.

● Ermeni ve Kürt sorunları açısından İttihat ve Terakki politikalarıyla Cumhuriyet politikaları arasında süreklilik var diyebilir miyiz?

Çokuluslu bir ülkedir Osmanlı. İttihatçılar çokuluslu yapıya karşı merkezîyetçiliği ve çoğulculuğa karşı da Türkçülüğü kabul etmekle, gayri Türklerle Hristiyan ve Musevileri yok saymış oldu. Ermeni soykırımına giden politikaların temelinde İttihatçıların bu politikası yatar. İttihatçıların 1908 devriminde hem bugün ulusal sorun dediğimiz meseleyi hem de yıllardır savaş nedeniyle daha da yoksullaştırılan ve zulüm gören emekçi kitlelerin ve köylülerin sorunlarını çözecek bir programı yoktu. Zaten Birinci Dünya Savaşı

sonrasında İttihatçılar, mevcut ortamı merkezîyetçi ve Türkçü politikalarını icra etmek açısından bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bugün bile bu konular tartışılırken, merkezî idareyi mi yerelleri mi güçlendirelim şeklinde bir tartışma olduğu an, resmî ideolojinin refleksi hemen şudur: Parçalanıyoruz.

● *Gasp edilen mallar konusuna dönersek, el koymalarda nasıl bir sistematik politika izlenmiştir?*

İttihatçıların 1915'te uyguladığı Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923'teki bir değişiklik dâhil, 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kalan bir kanundur. Sistemin oluşumunda temel bir kanundur, üstüne ek kanunlar gelmiştir. Tasfiye Kanunu'nun getirdiği sistem şudur: Sürülenin geride kalan malına, iradesi dışında devlet adına Hazine tarafından el kondu. Mala el konması ve satışı gibi işlemleri yerine getirmekle görevlendirilen Tasfiye Komisyonları kuruldu. Bu komisyonların tüm işlemlerin kaydını yaptığı Sürgün Defterleri'nden bugüne kadar tek bir tanesinin sayfası gün yüzüne çıkartılmamıştır.

Tasfiye Kanunu'nda 1923'te bir değişiklik yapıldı, o değişikliğin ardından 1924'ten 1930'lu yıllara kadar çeşitli kanunlar çıkartıldı. Ermeni malları şu şekilde satılacak, fiyatı da bu olacak diye.

El konan mallar 1920'lerde satışa sunuldu, ama bu satışlardan önce yerelde eşraf kesiminin el koymaları var, bazısını da devlet hibe etti. Buna açıktan mülkiyetin Türkleştirilmesinde 1915 yağması denebilir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreç böyledir.

1920'lerin sonlarına gelindiğinde mallar ne de olsa dağıtıldı, hibe edildi ve artık tapusu lazım. Bunun için 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu tapulama kanunu çıkartıldı. Ayrıca Medeni Kanun'la da mülkü 10-15 yıl kullananlara tapulama imkânı yaratıldı.

Tasfiye Kanunu gereği, satışlardan toplanan paralar Mal Sandıkları'nda toplatıldı. Mal Sandıkları'ndaki bu paralar sahiplerine verilmediği için, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunda, denildi ki sürülen kişiler adına Mal Sandıklarında toplanan paralar bütçeye aktarılacak, tam da 1929 ekonomik krizi öncesi. Benim bulduğum bir evraka göre, bütçeye aktarma işlemi 1942'ye kadar devam etmiş görünüyor. 1910'lar da malların sahihsiz bırakılması,

1920'lerde ise bu malların talan edilmesi, tapulandırılması ve sistemin bunun üstüne oturtulması söz konusu.

● *Ermeni mallarının talan ve gaspıyla Türk burjuvazisinin sermaye birikimi süreci nasıl yaşandı?*

Osmanlı şöyle bir sistem oluşturmuş: Müslümanlar asker olacak, ekonomik aktiviteleri sınırlı, Hristiyanlar ve Museviler ise askerlik yapmayacak, ekonomik aktiviteyi devam ettirecek, para verecek. Rum cemaati daha 1832'de Halki'de (Heybeliada) Elen Ticaret Akademisi'ni kurmuş. Oysa Osmanlı'nın ticaretle ilgili kurduğu mekteplerin tarihi 1880'lerdir. Rum cemaati devletin kendisinden 50-60 yıl önce bu işe girişmiş. Cemaatlerin sermayedarlarının bu anlamda ekonomik aktiviteleri güçlü, yabancı sermaye ile ilişkisi var, Müslüman Türk sermayedarlar ise geride kalmış. Osmanlı'nın iktidar yapısında Osmanlı kimliği geriye düşüp Müslüman ve Türk kimliği öne çıktıkça, çelişkiler de artmaya başladı. Devletin yapısına hâkim Müslüman-Türk unsur, diğerlerine tasfiye politikaları uyguladı. Ama yabancı sermayenin işbirlikçisi olduğu gerekçesiyle değil, Rum olduğu için, Ermeni olduğu için tasfiye etmeye çalıştı. Nitekim, Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'nın geçmişine baktığımız zaman doğal olarak Rum ve Ermenilerin yönetimde

daha fazla olduğunu görüyoruz.

Ermeniler 1915'ten itibaren sürülünce ve sürgün ve mübadeleyle Rumlar da gidince, gidenlerin fabrikaları ve bütün üretim yapıları fiilen Müslüman-Türk sermayedara transfer edilmiş oldu.

Bu, elbette o kadar düz ifade edilemez; İstanbul'da biraz Rumlar kalıyor elbet, fakat sonunda bu Türkçü yapı o kadar egemen oluyor ki, mesela 1930'larda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası üye olmak için koşul sayarken "Türk olmak" şartını getiriyor. Hatta fiilen yönetime girmenin koşulu Müslüman-Türk olarak netleştiriliyor ve diğerleri tasfiye ediliyor.

Türk burjuvazisine baktığımızda, birikiminin 1915'ten sonra, özellikle 1930'lara kadar geçen süreçte, Rum ve Ermeni sermayesinin transferiyle sağlandığını görüyoruz. Bu anlamda Ermeni soykırımı sadece bir milletin can güvenliğinin yok edilmesi değildir, iktisadî varlığının da yok edilmesi ve Türkçü resmî ideolojinin bu yok edilmenin üstüne bina edilmesi.

Bugünkü Türkiye sınırlarını dikkate aldığımızda, 1914'teki Osmanlı'nın nüfus sayımına göre yüzde 20'lerde olan Hristiyan ve Musevi nüfus oranının bugün binde 1'e düşmesi bile, tasfiyeyi esas alan Türk milliyetçiliğinin ekonomi politikasını çok iyi izah

etmektedir.

● *1964 Rum sürgünü gibi olayları da düşündüğümüzde yakın döneme kadar devam eden bir tasfiye sürecinden bahsediyoruz. Kanun'un da 1988'e kadar yürürlükte olduğunu düşünürsek...*

Kıbrıs gerekçesiyle, İstanbul'da kalan Rumların son sürgünü de 1964'te yaşandı. Böylece İstanbul'un binlerce yıllık kimliğine öldürücü darbe vuruldu.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, ancak 8 Kasım 1988'de kaldırıldı, ama bugün zaman zaman gazetelere yansır, tapu ile ilgili konularda Millî Güvenlik Kurulu devreye girdi veya MİT devreye girdi şeklinde. Bütün bunların altında yatan, mevcut ekonomik sistem oluşturulurken bir önceki kayıp düzeninin yarattığı tedirginlik.

Niye tedirgin oluyorsun? İşte bu tedirginliğin temelinde yağma vardır; çünkü yapılan hem vicdanî değildir, hem de ahlakî değildir.

● *Konuyla ilgili belgelere ulaşmak ve araştırmak kolay mı? Arşivlerde neler dikkatinizi çekti?*

Bugün arşivler bilgisayar sistemiyle nispeten rahat. Bu, şu anlama geliyor: bilgisayara yüklenmiş belgeleri görme imkânı var. Yüklenmeyenler var mıdır? Bir soru. Niye olmasın? Zaten gerek İttihatçılar döneminde gerek 1920'lerde

Devletin gaspettiği Ermeni mülkü: Divan Oteli ve çevresindeki arazi

Devletin gaspettiği Ermeni mülkü: Sansaryan Han

evrak imhası Türkiye’de ciddi bir devlet politikasıdır. İttihatçıların yargılamalarında da gündeme gelir, evrakları o aldı gitti, bu aldı gitti diye kendileri söylemişlerdir. Mesela Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili doğru düzgün tek bir belge yoktur. Ama bu imhalar yetmedi; 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 no’lu kanunla, hukukî kıymetini kaybetmiş tapu kayıtların imhası amaçlandı.

Bu da yetmedi, 1930’larda Osmanlıca olan evrakları tasnif etmek için bizzat komisyonlar kuruldu ve bunların çalışmasına göre bazı evraklar yakıldı ve imha edildi. Hatta bir kısmı Bulgaristan’a satıldı. Halil İnalcık’ın açıklamasına göre, şu anda Bulgaristan’da Osmanlı’yla ilgili bir milyon evrak vardır. Böyle bir talanı düşünebiliyor musunuz?

Bulgaristan’a evrak satılmasıyla ilgili şunu söylemek istiyorum, zaman zaman bazıları “Mustafa Kemal’e yaranmak için bir takım memurların kendi başlarına yaptığı iştir” der, oysa bu bir yalan. Bizzat kanunlar çıkarılmıştır, komisyonlar kurulmuştur, evrakların imhası devlet faaliyetidir.

Hatta 1933’te İstanbul Adliyesi’nde büyük bir yangın çıktı ve yapılan resmî açıklamaya göre 4 milyon evrak yandı. Faşistlerin 1960-70’lerde sokağa salındığı dönemde, pek çok ilçede nüfus ve tapu dairelerinde yangın çıkmıştır. Köyümün bağlı bulunduğu Hekimhan’ın nüfus ve tapu daireesindeki yangın sonucunda, bugün ailemden bazılarının resmî olarak iki tane doğum tarihi vardır!

● *Ermenilerin sürülmesi ve*

mülklerinin sahiplenilmesi hakkında bir hafıza yitimi var. Bu sistemle nasıl yüzleşmeliyiz?

Bu yaşanan süreç –millî tasfiye süreci diyelim– şu anda da bitmiş değil, halen devam ediyor. Konuyla ilgili ciddi bir yüzleşme ve tartışma gerekiyor. Ama makro düzeyde, Ankara-Yerivan ya da başka yerler arasında yapılacak merkezî anlaşmalarla sorunun çözüleceğini düşünmüyorum. Ermeni sürülmüş, aradan 100 yıl geçmiş, artık neyi konuşacağız, denebilir. Giden gitmiş, kalan kalmış şeklindeki bir düz mantık. Ama bu öyle kolay kabul edilecek bir konu değildir. Biraz üstündeki kabuğu kaldırdığınız zaman vicdanî ve tarihî gerçek ortaya çıkıyor. Üstünden çok da zaman geçtiği ve uzadığı için acılı ve sancılı bir süreç, yaşananların anlaşılması da zorlaşıyor.

Makro düzeyde, merkezî olarak anlaşmakla çözülemez derken şunu kastediyorum: Yerelde barışı sağlayacak, tartışmayı oturtacak bir sistem gerekli. Tabii bu süreç hukukî güvence altında olmalı. Örneğin, yakın dönemde hakkında konferans da düzenlenen Müslümanlaştırılmış Ermeniler konusu. Yerelde bu sorunla ilgili barışma süreci yürütülürken aynı zamanda Müslüman olmuş Ermenilerin de kendi kimliklerini rahatlıkla ortaya koyabilecekleri ve kendilerini ifade edebilecekleri bir ortamın sağlanması gerekiyor.

Tabii ki Karadeniz’de Samsun’dan Hopa’ya kadar Müslümanlaştırılmış Pontuslular konusu da vardır! Ermeni soykırımıyla ilgili yüzleşme, bir yönüyle de Pontuslularla

ilgili konuyu çözümleme ortamı yaratmış olacaktır.

Müslümanlaştırılmış Ermenilere kendilerini ifade imkânı verildiğinde cüzî de olsa “Ermeniler halen kendi topraklarında yaşayabiliyor” durumu ortaya çıkacak, bu çok önemli. İkincisi, bizim köyü örnek alalım, Ohanneslerin malı mülkü varmış, tamam. Ohannesler köye geri gelecek, oturulup konuşulacak. Malımı mülkümü istiyorum dediğinde ise ona al paramı git denemez. Orada, toprağında yaşamak istiyorsa, burada benim atamın toprağı vardı diyorsa, toprağını iade edecek bir sistem de kurulmalı.

Bunun ekonomik boyutu var, milyar dolarlar gibi rakamlar insanın aklına rahatlıkla gelebilir. Ama bu devlet, Uzan ailesiyle 100 milyar dolar için Paris’te oturup görüştü. 2001 bankacılık krizinde, 18 tane hortumcu bankacının 60 milyar dolarlık vurgun borcunu halka fatura ettiler. Olayı rakamlara çekip tartışılmaz bir boyuta getirmek gerek.

Her şeyden önce, kendisini Malatyalı, Maraşlı, Erzurumlu hisseden insanlara vatandaşlık da verilmelidir.

Kimliğini gizleyen Müslüman Ermeni ve Rumların kendilerini ifade etme olanağı sağlanmalı. O bölgelerde mal almak istiyorlarsa tartışma ve kabullenme ortamını sağlamak gerekir.

Bu mallara gasp yoluyla ilk el koyan hazinedir, yani devlettir. Devletin el koyduğu malı, diyelim yerelden eşraf gasp etmiş ya da devlet birisine satmış veya hibe

etmiş. İkinci elden bu gasp edenlerle konuşulduğunda, kimin malını kime veriyorsun diye itirazlar ortaya çıkabilir. Ama hukukî süreç iyi oluşturulursa, bu türden itirazlar asgariye indirilebilir. Burada Ermeniler bütün malları alır gibi bir şey söylemek istemiyorum. Pratik olarak pek mümkün ve anlamlı bir şey değil çünkü. Ama yerelde bu süreçleri güçlendirecek bir sistem oluşturmak gerekiyor.

Eğer yerelde gerçekleşecek bir yüzleşme sağlanmazsa sorun yine çözülmemiş olarak kalacaktır. Buradan gitmiş, Uruguay’da yaşayan Malatyalı bir Ermeni, örneğin, atasının toprağından ayrılmak zorunda kalmış, oysa burası binlerce yıldır Ermenilerin toprağıydı. Olaya insanî ve tarihî açıdan bakmak gerekiyor, sadece soykırımı kabul etmeyle sınırlı bir mesele değil.

● *El konulan mülklerin bilinen örnekleri var mı?*

Kitapta bazı mülklerin transfer hikâyelerini yazmaya çalıştım. Şöyle örnekler vereyim: Kasapyanların çiftliğinin Çankaya Köşkü olması, Elen Ticaret Akademisi binasını Deniz Kuvvetleri’nin alması, Sansaryan Hanı’nın İstanbul Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılması, Kasapyanların Şişli’deki binasının Atatürk Müzesi olması, Taksim’de Surp Agop Ermeni Mezarlığı’na İstanbul Belediyesi tarafından el konulup Divan Oteli ve oradaki diğer binaların yapılması. ▼

LEON Z. SURMELIAN'DAN YÜREK YAKAN SORULAR

Çocukluk ülkesi elinden alınmış olsa da, Levon çocukluğundan bir şeyi daha korumayı, saklamayı başarmıştır. Neşeyi.

Behçet Çelik

“Sonra gece, ıssız bir boşluğa gömüldü.

Ve yalnız, kanlı ayın altında Kımiltısız, binlerce mermer heykel gibi

Toprağımızın bütün ölüleri, birbirine duaya dirildi.”
Siamanto (Adom Yarcanyan)
[1878-1915]

Ermeni meselesi tartışılırken, “Bu konuyu tarihçilere bırakalım” tezini ileri sürenlerin ne amaçladığına karşılık gelecek güzel deyimler var Türkçe’de: Topu taca atmak, ipe un sermek, kaçak dövüşmek gibi. Tartışılmakta olan konuyu şimdiden uzaklaştırıp yaşanmış bitmiş bir olay olarak değerlendirmeye niyeti çok açık olduğu gibi, bugüne hiçbir etkisi olamayacağı iması da saklı elbette bu sözde. Uzman olmayanların fikir beyan etmesini engellemeye yönelik antidemokratik bir söylem olduğu da ortada. Ermeni Soykırımı ve/veya 1915’te neler yaşandığı bahsinde bu tezi ilk kez kimin ileri sürdüğünü bilmiyorum, ama bir taşla birkaç kuş vurmaya hevesli, zeki biri olduğunu inkâr edemeyiz. Bu denli yaygın biçimde karşımıza çıkması da boşuna değil – farklı tartışmalarda, farklı siyaset ve pozisyonlardaki insanların sığındığı bir tez bu. Osmanlı arşivlerinin, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki tapu kayıtlarının tarihçilerin araştırmasına sunulmadığı düşünüldüğünde, zekice olmakla birlikte muhataplarını kandırmaya, onları aptal yerine koymaya yönelik bir buluş olduğunun da altı çizilmeli.

Bu gayri ahlakî tez karşısında söylenecek çok şeyin, sorulabilecek sayısız sorunun yanında bir soru daha var: Peki, bu konuda edebiyatçılar söz söyleyebilirler mi? Onların eserlerini de, tarihçi olmadıkları için, elimizin tersiyle

itecek miyiz? Üstelik söz konusu edebiyatçı o yıllarda yaşamış, doğrudan tanıklık etmiş biriye? “El cevap: Edebiyat eseri kurgudur, onu nasıl referans alabiliriz?” diyenler olacaktır. Amenna; soruyu şöyle formüle edebilir miyiz o zaman? “Edebiyatçı soru sorabilir mi? ‘Tarihçileriniz, uzmanlarınız bunları da yanıtlasın,’” diyebilir mi?

Neyse ki edebiyatçı ne yazacağı, ne söyleyeceği, eserlerinde kime, ne soracağı konusunda başkalarının iznini, fetvasını aramaz; o sorusunu sorar, eserinde dilerse bu sorunun yanıtını gizler ya da açık eder. Siyasetçiler, tarihçiler, bürokratlar, emir kulları, hikayeciler çoğu zaman haberdar bile olmazlar bundan; önemsemezler zaten, alt tarafı bir roman, deyip geçerler. Onlar için önemli olan kitleleri nasıl ikna edecekleri, neyi, nasıl yutturacaklarıdır. Edebiyat bu uğurda ilk anda akıllarına gelecek araçlardan değildir, olsa olsa hamasete yarar, coşkuyu yükseltir. Ne tek bir insanın neler yaşadığı, ne de edebiyat eserinin tek bir insanı değiştirmek suretiyle toplumu değiştirdiği konusu umurlarındadır. Onların işi sayılarla, yüzdelerle, seçim anketleriyle ve istatistiklerledir – tek bir insanın hayatı onlar için ihmal edilebilir bir şeydir.

Leon Z. Surmelian’ın *Soruyorum Size Hanımlar ve Beyler* isimli otobiyografik romanı böylesi, upuzun, yürek yakan bir soru; sadece yüz yıllık değil, insanların kardeşliğinin ortadan kalktığı ya da tarihte ilk kez bir çocuğun hayatının geri dönülmez biçimde karartıldığı âna kadar uzanabilecek bir soru. Yaşatlarının, akranlarının büyük bölümünün aileleriyle birlikte katledildiği düşünüldüğünde, romanın anlatıcı-kahramanı Levon’un başına gelenler ayrıksı bir durum. William Saroyan da, kitabın önsözünde Levon gibi çocuklardan oluşan yetimler

kuşağının hayatta kalışlarındaki ayrıksılığa vurgu yapmıştır.

“Bu çocukların masum oldukları kuşkusuzdu. Onlar eğer bir ulusa aitlerse, bu ancak çocuk ulusu olabilirdi. Kimseye kötülük etmemişlerdi. Fakat yine de insanlardaki Kötülük onları yok etmeye çalışmıştı; ve bu çocuklar, gerçekte değil de sanki yalnızca bir öyküde gerçeklermiş gibi, hayatta kalmışlardı.”

Hrant Dink’in öldürülmesinin ertesinde çok etkileyici bir fotoğraf görmüştüm. Yaşlı bir Ermeni kadının taşıdığı pankartta “1.500.000+1” yazıyordu. *Soruyorum Size Hanımlar ve Beyler*’de anlatılanlar 1.500.000 rakamının içerisindeki ‘1’lerden herhangi birinin başına gelenler olmadığı halde, roman boyunca her birinin yürek yakan acısı derinden duyuluyor ve bunun sonucunda katledilen insan sayısının az ya da çok olmasının hiçbir önemi kalmıyor. Bir insanın, on yaşındaki bir çocuğun hayatına, hayatındaki alt üst oluşlara –edebiyatın tek bir insandan söz ederken hayata dair birçok şeyin anlatılmasını mümkün kılan gücü sayesinde– yakından ve içeriden tanık oluyoruz çünkü. Onun sağ kalma mücadelesine, ailesinin ve yakınlarının büyük bölümünün katledilip kimi tanıdıklarının hayatta kalabilmek için din ve isim değiştirmesine tanıklık edişine, siyasî konjonktürdeki değişime göre kâh Batum’a kâh Rusya’nın içlerine doğru kaçışına, gittiği her yerde açlıkla, sefaletle boğuşmasına, yaşı ilerledikçe içini yakan intikam duygusuna kimi zaman yenik düşüşüne, dünyadaki varlığına bir anlam bulmak (başka bir deyişle, çocukluğunun en güzel yıllarında tanık olduğu vahşet karşısında düştüğü anlamsızlık duygusunu alt etmek) için üstün-insan fikrine bağlanışına (ama buna saplanıp kalmayışına), tuhaf ve beklenmedik biçimde şair oluşuna, bin bir zorlukla

Soruyorum Size Hanımlar ve Beyler

Leon Z. Surmelian

Çeviren: Zülal Kılıç

Aras Yayıncılık, 2013

baş ederek ulaştığı Ermenistan'da gördükleriyle hayallerinin yıkılmasına, birkaç yıl içinde edindiği hayatta kalma azim ve becerisiyle buradaki hayata da uyum sağlayışına, gelecekte ne yapmak istediği sorusuna bu ülkeyi daha yaşanılır bir yer yapmak yanıtını verip tarımcılık okumak için Amerika'ya gidişine...

Yaşadığı bütün bu olayların Levon'un iç dünyasında nasıl karşılık bulduğu, ne gibi fırtınalar yarattığı da anlatılıyor romanda. Oradan oraya sürüklenir, kılık, okul, şehir, ülke değiştirirken neler hissettiği, çocukluktan ergenliğe, sonra da yetişkinliğe geçerken yaşadığı hüsranslar, sevinçler, adanmışlıklar, elbette sürekli içini yakan çocukluğunun ülkesine ve yitirdiği yakınlarına duyduğu özlem ve bunlarla baş etme çabası da. Acı, yokluk ve sıkıntı içerisinde geçen bu yıllar boyunca Levon hayatta kalma azmini hiç yitirmiyor. Bunu sağlayan en başta yaşama içgüdüğü, ama hayatta kalışına verdiği anlam da bir o kadar etkili. Hiçbir zaman açıkça ifade etmese de, hayatta kalmasının,

sonunun nereye varacağını kestiremediği bu macerayı sürdürmesinin tanık olduğu ölümlere ve bunları fütursuzca gerçekleştirenlere karşı hayatın kutsanmasının biricik yolu olduğunun bilincindedir Levon. İstanbul'u terk edip Amerika'ya gideceği günlerde arkadaşları Aşod'un söylediği, "Bizim yetim kuşağımız kederin dehasına ve yenilmez gücüne sahip," sözü onun için de geçerlidir elbette.

Doğaya düşkünlüğü de eklenebilir buna. Doğa çocukluk ülkesindeki hayatın benzerlerinin mümkün olduğunun ispatıdır. Bu nedenle gitmek zorunda kaldığı yer neresi olursa olsun, ağaçları, hayvanları, kırları ya da denizi gördüğünde memleketinden bir şeyler bulur ve dirayetini biraz da bu sayede korur. Doğa, onun için kimliğin bir parçası olduğu kadar, başka insanlarla ve canlılarla kardeşliğin üzerinde yükseldiği temeldir. Şöyle seslenir bir yerde:

"Askerler ne için savaşır ve ölürlük? Ulusları ulus yapan nedir? Dil, tarih, gelenekler, siyasî örgütler mi? Kuşkusuz bunlar katkıda

bulunan faktörlerdir; ama, temelde topraktır, yeryüzü ile, hindibalarla, ay ışığı, cırcır böcekleri ve sabah rüzgârında hışırdayan taze mısırlarla paylaşılan ortak bir kimliktir."

Çocukluk ülkesi elinden alınmış olsa da, Levon çocukluğundan bir şeyi daha korumayı, saklamayı başarmıştır. Neşeyi. "Bütün bunları yaşayan biri nasıl neşeli olabilir?" diye sorulabilir. Çocukluk ülkesi sadece Karadeniz'in kıyısındaki bir şehirden, sevdiği insanlardan, tırmandığı ağaçlardan, koşturduğu sokaklardan ibaret değildir, çocukluk ülkesi neşelidir de. Başına gelen büyük sıkıntılara, çektiği acı ve özlemlere rağmen neşeyi ve mizahı elden bırakmaması çocukluk ülkesine duyduğu sadakattendir. Bir gün bu ülkeye yeniden dönme umut ve inancını hiçbir zaman yitirmeyen Levon, romanın sonunda hanımlara ve beylere soru sormakla yetinmeyip yaşadıklarının ışığında ulaştığı yanıtı da paylaşır:

"İyi dünya çocuklarda yenilenir. Irkın mucizevi yeniden doğuşu,

çocuklarda gerçekleşir. Çocuğun ruhu, güneşte açan çiğdem gibidir. Hakkında çok şey işittiğimiz, okuduğumuz, düşündüğümüz o dünya devletinin sırrı O'nda yatar. Çünkü ancak biz tekrar çocuk olduğumuzda insanların kardeşliği sağlanmış olacak ve nihai kurtuluşumuz, çocukken sahip olduğumuz dünyayı yeniden kazanmamızla sağlanacak." ▼

OLİMPİYATLARIN ÖRTTÜĞÜ SOYKIRIM: ÇERKESLER

- Kelemet Çiğdem Türk
- Kuban Kural
- Burak Öztaş
- Zeynep Ansukka
- İrma Kreiten
- İrvin Cemil Schick
- Didem Şahin

İrvin Cemil Schick'in makalesi haricinde fotoğraflar
Mesut Tufan Arşivi'nden alınmıştır.

KİMLİĞE AİT OLMAK/OLAMAMAK

Kelemet Çiğdem Türk

Bazı yaraların iyileşmesi zordur, bazıları zaman alır, bazıları hiç iyileşmez... Biz sürgün çocuklarının yaraları kabuk bağlasa bile, izi hep orada kalır. Atalarımızın bir buçuk asır önce yaşadığı soykırımın acısı gelir bizi bulur.

Kim bilir ne çok Çerkes hikâyesi dinlediniz şimdiye kadar; Çerkes Ethem, Çerkes tavuğu, güzel Çerkes kızları... Danslarımızı, şarkılarımızı bir kenara bırakıp, “Çerkesler kim” sorusuyla baş başa kalınca, kim olduklarını düşündünüz mü hiç? Belki bu dosyanın yazarları size Çerkesleri anlatmayı başarabilir...

Çerkeslerin anavatan özlemi hiç bitmedi. Gitmeseler de, görmeseler de Kafkasya’nın yurtları olduğunu ve orada bir yerde hep durduğunu bildiler. Gidenler, hatta oraya yerleşenler ve hayatlarına artık Kafkasya’da devam etmek isteyenler oldu. Ancak bu “anavatan özlemi” ne kadar geneli kapsıyor? Çerkeslerin ne kadarı kimliklerini, sadece kimliklerini yaşıyor?

Hayatımızın her anını sahip olduğumuz kimliğe göre yaşamamız imkânsız. Yaşadığımız coğrafyada ne yana dönsek farklı bir halkla göz göze gelirken, onların yaşamlarına dahil olmamak mümkün mü?

Modern ulusların tezgâhı

Bu yıl Çerkes Soykırımının yüz ellinci yıl dönümü... Türkiye Çerkesleri arasındaki ayrışma yine devam ediyor. Örneğin, Soçi Kış Olimpiyatları’na muhalefet eden, “atalarımızın kemikleri üzerinden oyun oynamayın” diyenlerle, olimpiyatların olmasını bir kazanım olarak gören ya da hiçbir fikri olmayan veya olimpiyat binalarının inşaatına katkıda bulunanlar var. Bu, şunu gösteriyor bize: Çerkes doğarsınız ama Çerkes yaşamayabilirsiniz. Ya da Çerkes anneden babadan doğmanıza rağmen, aileniz asimile olmuş olduğu için Çerkeslikle alakanız olmaz; ama sonradan Çerkesliğinizi keşfeder ve Çerkes, hatta Çerkes milliyetçisi bile olabilirsiniz.

Bütün bu farklı oluşlar gayet doğal.

Modern ulusların tezgâhından geçtiyseniz ve bu “başarılı” bir ulus tezgâhıysa, ne Çerkesliğiniz kalır, ne Arnavutluğunuz, ne Kürtlüğünüz, ne Ermeniliğiniz. Ama modern ulus devletler –hele de bizimki– bütün despotluğuna, yarattığı korkulara rağmen, bunu tam olarak beceremedi. En azından Lozan azınlıkları özel durumlarından ötürü ve Kürtler farklı “etnik” kimlikleriyle asimile olmaya karşı direndiler. Ama bu gruplar arasında bile pekala “Türküm, doğrudum”u can-ı gönülden söyleyenler oldu.

Çerkes nüfusu içinde de tamamen asimile olanlar, kültürlerinin –xabze’nin– “adını” ve bir iki tezahürünü koruyup dillerini unutanlar, aslen Türkleşenler ve son olarak nesilden nesile inatla, direnerek dillerini koruyanlar, Çerkesler dışında evlenmeyenler, çocuklarına Çerkes kültürünü vermek için yoğun çaba harcayanlar da var. Zorunlu ya da gönüllü asimilasyonu Teşkilat-ı Mahsusa içinde cansiperane çalışmaya, derin devletin has elemanı olmaya vardırıranlar da vardı; inşaat, taahhüt işleri için devlete yakın durup Çerkeslikleri için “olmazsa olmaz” diyenler de vardı.

Bu farklılaşmanın çeşitli sebepleri

var. Kimimiz korktuk, çocuklarımızı “aman Çerkesçe konuşmayın, öğretmen kızmasın” diye uyardık; kimimiz çıkarlarımız için unutmayı tercih ettik. Yaşadığımız bölge korunaklıysa, içimize kapalı kaldıysak, öğretmenlerin göz önüne fazla yakınlaşmadıysak, kendi kültürümüz “xabze” tutunduğumuz bir kimlik aracı oldu. Aksi takdirde biz de örneğin Çerkes Ethem’i “hain” bellemeyi öğrendik.

Ortak mücadele

Şimdi de bu farklılaşmalar içinde çeşitli gerilimler sürüp gidiyor. Etnik kimliğin inşa oluş tarzına bağlı olarak, ırkçı tavırları da bulmak mümkün; Çerkesliği ortalama Türkler gibi Çerkes tavuğu kadar bilenlerden olmak da mümkün. Ya da asimilasyoncu ve inkârcı ulus tarafından Çerkesliğin uğradığı tahribatı dert edinen, ama aynı zamanda başka etnik, dinsel ya da mezhepsel grupların yaşadıkları mazlumlukları ve mağduriyeti de dert edinen, kendi kimliğini konuşurken diğerlerini de duyan bir Çerkeslik inşa etmek de mümkün.

Doğuştan itibaren kapalı bir süreçte şekillenen, veya sonradan Türk milliyetçiliğinin gölgesinde

büyüyen ve onu taklit eden ya da mikro milliyetçiliği de aşır keskinleşen ve hatta ırkçılaşan Çerkes kimliklerinden en demokrat Çerkes kimliklerine kadar geniş bir yelpaze olduğu düşünülürse, bunlar arasında gerilimlerin ve çatışmaların olması da kaçınılmaz.

Çerkeslerin toptan ve aynı tornadan çıkmış gibi ortak bir mücadele vermeleri imkânsız; böyle bir şey “eşyanın tabiatına aykırı”. Ortak mücadelenin imkânsızlığına ilaveten eğer Çerkesler dışında bir halkın yarasına merhem olmaya çalışıyorsanız yine bazı Çerkesler tarafından hainlikle suçlanmanız bile söz konusu olabilir.

Çerkesler arasında asimile olmuş ırkçılar ya da Çerkeslikten başka renk tanımayan, hayatın tamamına Çerkeslik merceğinden bakan ya da “ulusal/etnik çıkarlar” için her yolu mubah görenler başka halklar arasında benzer özelliklere sahip olanlarla çok daha yakınlar.

Çerkesler arasında kendi dertlerini başkalarının dertleriyle hemhal edenler ise başka halklarla ortak bir demokratik zeminde buluşabiliyor. Bu demokrat çaba hem Çerkesliği hem de başka halkları kurtaracak. ▼

TÜRKİYE'DE ÇERKESLER

Kuban Kural

Kafkasyalılar için 1859 yılı önemli bir kırılmanın başlangıcıydı. O yıl Ruslara teslim olmak zorunda kalan İmam Şamil'in esir alınmasının ardından Doğu Kafkasya'da büyük ölçüde hakimiyetini kuran Çarlık orduları tüm güçlerini Kuzey Batı Kafkasya'ya, yani Çerkesya'ya yöneltti.

O güne kadar vatanlarını dağınık bir şekilde de olsa savunmaya çalışan Çerkesler, 1861 yılı 13 Haziran'ında Haj Granduk Berzeg liderliğinde başkenti Soçi olan Çerkesya Devletini ilan ettiler ve daha örgütlü bir direniş hattı oluşturmaya çalıştılar. Gerek sayısal, gerek teçhizat bakımından orantısız bir düşmana karşı gerçekleştirilen bu direniş, 21 Mayıs 1864 yılında yenilgiyle sonuçlandı. Çarlık Orduları 21 Mayıs'ta birkaç koldan girdikleri Soçi'nin Kbaada vadisinde zafer yürüyüşü yaparak bu günü bayram olarak kutladılar. Savaş boyunca dağlarda direnen Çerkeslerin savunmasız köyleri ise Rusların uyguladığı hunharca katliamlara sahne oldu. Bugün Rus Askeri Arşivlerinden çıkan belgeler, katliamların boyutunun soykırım kavramıyla ifade edilmesi gerektiğini gösteriyor.

Çerkeslere fazla bir seçenek bırakılmadı: Ya Kuban nehrinin ötesindeki bataklıklara gidecekler ya da Osmanlı topraklarına sürgün edileceklerdi. Bataklıklar seçenek gibi gözükse de, Çarlık Rusya'sı Çerkeslerden kurtulma kararını çoktan vermişti. Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan anlaşmalar ve görüşmeler sonucunda Çerkesler için yeni ve dramatik bir hikâye başlamış oldu: Sürgün.

Bilmedikleri, tanımadıkları bir coğrafyaya sürgün yoluna çıkan Çerkeslerin yaşadıklarının en yakın tanığının Karadeniz ve Karadeniz liman şehirleri olduğunu söyleyebiliriz. Teknelere balık istifi yerleştirilen Çerkes kitlelerinin Karadeniz'de haddinden fazla doldurulan gemilerin batması sonucu yok olup gittiği biliniyor. Sürgün limanlarına ulaşabilen Çerkesleri

ise açlık, sefalet ve salgın hastalıklar karşıladı.

Osmanlı'nın iskân politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca uyguladığı iskân politikası, 1864 yılında geldikleri bu sürgün coğrafyasında Çerkeslere de uygulandı. Kesinlikle toplu olarak yerleştirilmeyen Çerkesler, Balkanlardan Ortadoğu çöllerine kadar birçok coğrafyada iskân edildi. Anadolu'da azalan Müslüman nüfusun oranını artırması gereken devlet, özellikle Hristiyan nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelere yerleştirdiği Çerkesler ile bu oranı lehine çevirmeye çalıştı. Ayrıca güvenlik sorunu yaşadığı bölgelerde asker ihtiyacını karşılayacak olan yine Çerkesler oldu.

İmparatorluğun çeşitli bölgelerine dağınık olarak yerleştirilen Çerkesler arasından özellikle sürgün esnasında ve öncesinde İstanbul'a yerleşen kesim incelemeye değer. Saray çevresini de oluşturan bu Çerkes eliti Osmanlı'nın son döneminde bürokraside oldukça etkin olmalarının yanında, özellikle II. Meşrutiyet'in getirdiği görece özgürlük ortamında sürgünde ilk

Çerkes örgütlenmelerinin de öncülleri olmuşlar, 1911 yılında Çerkes Teavün Cemiyeti'ni kurmuşlar, çeşitli yayın faaliyetleri yapmışlar, sürgünden sonra Kafkasya'da kalabilen az sayıdaki Çerkes'in 1918'de ilan ettiği Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin tanınması için gerçekleştirdikleri faaliyetler sonucunda bu kısa ömürlü ülkenin tanınmasına yardımcı olmuşlardır.

İstanbul'da bulunan bu aydın kesimin dışında, geleneksel yaşam alanları olan köylerde yaşayan geniş Çerkes kitlesi ise dillerine, kimliklerine müdahale edilmeden yeni coğrafyalarına alışmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın son döneminde gerçekleştirdiği birçok nizami ve gayri nizami mücadelenin içerisinde kullanılanlar da yine bu kesim olacaktı.

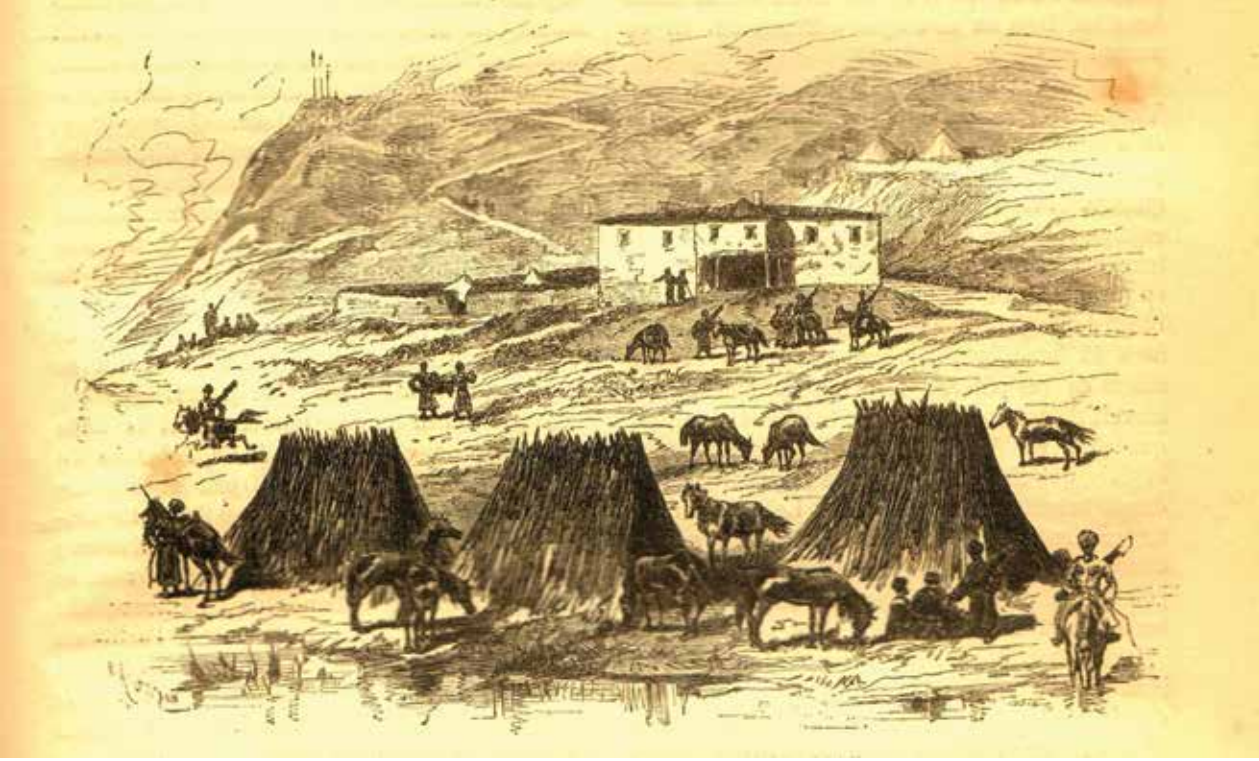
Cumhuriyet'in ilk diskalifiye ettiği halk

Çerkes kitlesi 1919 – 1923 döneminin kaotik ortamında siyasî kamplaşmanın her iki tarafında da yer almıştı. Saltanat yanlısı olanların en bilineni Anzavur Ahmet, Ankara Hükümeti yanlılarının en bilineni "Çerkes" Ethem olsa da daha üst rütbelerde de Çerkesler bulunuyordu.

"Çerkes" Ethem hadisesinden Çerkeslerin payına düşen "hain" mitinden başka bir şey olmadı. Ankara Hükümeti adına Batı cephesinde gayri nizami şekilde savaşan Ethem'in en büyük başarıları Anadolu'da bastırdığı "isyanlar" olarak kabul edilir ve bu isyanların çoğunda Çerkesleri katletmekten geri kalmayan bir gerilla lideri olarak Çerkeslerin hafızasına kazınmıştır. Kendi birliklerinde Çerkesce konuşmayı yasaklayacak kadar buralı olmuş bir teşkilatı mahsusa subayı olan Ethem, Ankara Hükümeti ile ters düştüğü andan itibaren "Hain Çerkes Ethem" olarak anılmaya başlanmıştır. Ethem'in o güne kadar ne "hain" ne de "Çerkes" sıfatlarıyla anılması, bütün bir halkın "Hain Çerkes Miti" ile yaftalanmasına sebep olmuştur. Yakın zamana kadar "Hain Çerkes" söylemi rejimin Çerkesleri susturmak için kullandığı bir argüman olarak olagelmıştır.

Halen sebepleri tam olarak bilinmeyen bir başka olay da özellikle Güney Marmara Çerkeslerinin indirilmesinde önemli bir hafızayı temsil etmektedir. Gönen-Manyas Çerkes Sürgünü 14 köyün Anadolu içlerine sürgün edilmeleri ve yaklaşık 30 Çerkes köyünün

Erzurum Horasan'da bir Çerkes Muhacir kampı

malları sattırılarak bekletilmeleri hadisesidir. Boyutları açısından karşılaştırmak mümkün olmasa da kullanılan yöntemler açısından Dersim Katliamı'nın prototipi mahiyetindeki bu sürgün hadisesi bölge halkı üzerinde etkili olmuş bir hadisedir. Yaklaşık üç yıl sonra geri dönmelerine izin verilen Çerkeslerin geri geldikleri köylerinde karşılaştıkları fizikî zorlukların yanında özellikle Jandarma nezaretinde geçirdikleri yıllar asimilasyonun ve ehlileştirmenin bu bölge halkı üzerindeki etkilerini görmek için yeterlidir.

Bunlar dışında, Cumhuriyet rejiminin Türk olmayanlara uyguladığı "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyaları gibi politikalar Çerkesler üzerinde de asimile edici etki yapmıştır. Dernek isimlerinde "Türk" ibaresini kullanmak zorunda bırakılan Çerkesler kısıtlı imkânlarla sadece folklorik faaliyetlerde ya da dayanışma geceleri gibi etkinliklerde bulunabilmişlerdir.

1960'lı yıllarda başlayan sanayileşme süreci ile birlikte gerçekleşen köyden kente göç, Çerkeslerin de köylerinden çıkarak modern şehir hayatıyla tanışmalarına sebep olmuştur. Köylerde kısmen de olsa yaşatılabilen dillerini yeni hayatlarında uzun süre yaşatmaları mümkün olamadığı gibi, kültürlerine dair birçok özellik de şehirleşme ile birlikte kaybolup gitmiştir. Aynı dönemde özellikle İstanbul ve Ankara'da kurulan dernekler vasıtasıyla folklorik çalışmalar hız kazanmış, ancak politikleşme çabımları kadük kalmıştır.

Üniversitelere 1970'lerde eğitim amaçlı gelen Çerkes gençlerinin ülkenin politik atmosferinden de etkilenerek politikleştikleri ile karşılaşılıyor. Bu dönemde özellikle sol eğilimli gençler arasında gelişen "Sovyetlerin Kafkasyası"na dönüş fikri ile 1918 Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini esas alan "Birleşik Kafkasya" düşüncesi diaspora örgütleri arasında vücut bulmuş iki siyasî akımı temsil eder. Geniş halk kitleleri arasında yaygınlık kazanamayan bu akımların politik figürleri, ülkenin siyasî atmosferinin de etkisiyle sağda ve solda pozisyon almışlardır.

Sovyetler'in çöküşü ve yeni dönem

Sovyetler Birliği'nin 1989'da çöküşü Çerkeslerin 1990'lı yıllarda anavatanları ile ilişkilenmelerinin de yolunu açmış, bu dönemde Kafkasya'ya gidip gelenler olduğu gibi, oraya yerleşenler de olmuştur. Soğuk Savaş döneminde demir perde ardında farklı bir asimilasyon süreciyle karşılaşan Kafkasya'daki Çerkeslerle kurulan irtibat, kimliklenme süreçlerine etki ettiği gibi, farklılıkların görünür olmasına da yol açmıştır. Kaf Dağı'nın ardının bekledikleri gibi olmadığını gören birçok Çerkes bu irtibatlanmadan hayal kırıklığı ile dönmüştür.

Yine 1990'larda Kafkasya'da yaşanan iki savaş Çerkeslerin politikleşmeleri açısından önemlidir. Gürcistan ile Abhazya arasındaki savaş sırasında diasporadan birçok genç Abhazya saflarında savaşa gitmiş ve birçokları da Türkiye'de

çeşitli eylemliliklerle kendilerini gündeme getirmiştir. Rusya'nın bağımsızlığını ilan eden Çeçenistan'ı işgali ile başlayan savaş da diasporada politik hareketliliğin artmasına sebep olmuş, ancak çeşitli sebeplerle uzun soluklu bir politik mücadeleye evrilememiştir.

2000'li yılların Çerkes Diasporası

Türkiye'de Kürt siyasal hareketinin kimlik mücadelesi başta olmak üzere, AB süreci ve diğer kimliklerin mücadeleleri sonucunda açılan kısmî demokratikleşme süreci, kendilerinin payı olmasa da Çerkesleri de etkilemiştir.

Anadil yasaklarının tartışıldığı bir ortamda, TRT'de haftada iki saat de olsa Çerkesçe yayın yapılması Çerkesler arasında da ciddi bir heyecana sebep olmuş ve yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Siyasal tecrübesizlikleri bu dönemde oluşan heyecanı politik alanda kitleleşmelerinin engellese de, ciddi etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de kendi gündemlerini oluşturmak konusunda sıkıntılar yaşayan Çerkeslerin gündemine bomba gibi düşen Soçi'nin Kış Olimpiyatı adaylığı önemli bir fırsatı da önlerine sunmuştur.

Soçi Kış Olimpiyatları ve yeni direniş perspektifi

Rusya Federasyonu'nun 2006 yılında yeni "Çar" Putin tarafından, Soçi'nin 2014 yılında yapılacak olan Kış Olimpiyatları için aday gösterilmesinin ardından Soçi'yi gündemine almayan ve muhalif

kanatta yer almayan Çerkes kurumu neredeyse kalmamıştır.

Kafkasya Forumu tarafından Soçi'nin adaylığı kesinleştiği anda başlatılan ve Olimpiyat Komitesi'ni hedef alan uluslararası imza kampanyası birçok sivil örgütün desteğiyle diaspora içinde ciddi bir heyecan yaratmıştır. Olimpiyat Komitesi'ne Soçi'nin gerçek tarihinin anlatıldığı kampanya olimpiyat adaylığının iptalini sağlayamasa da Çerkeslerin önüne yeni bir alan açıyordu. Ulusötesi bir mecra, internetin de etkisiyle örgütlenmeye başlayan özellikle yeni nesil Çerkesler, kampanyayı 'No Sochi 2014 İnisiyatifi'ne evirerek uzun soluklu bir politik mücadelenin de işaret fişğini yakıyordu.

No Sochi 2014 İnisiyatifi

Çerkesya'nın başkenti olmasının yanı sıra Çerkes Soykırımı'nın da simge şehri olan Soçi için inisiyatifin hedefi Soçi gerçeklerini dünya kamuoyuna anlatmak idi. Soçi muhalefeti ve Çerkes Soykırımı söylemi ilk kez bu yıl Rusya Konsolosluğu önünde bir siyasî eyleme evriliyordu. 21 Mayıs 1864 tarihi Çerkeslerin o güne kadar sürgün olarak andıkları sembolik bir tarih iken artık anma etkinliği olmaktan çıkarak politik bir mücadelenin sembolü oluyordu.

2010 yılından sonra ulusötesi bir alan tanımlayan hareket İsrail, Ürdün, Suriye, Avrupa ve ABD'deki Çerkesler ile irtibatlanarak 21 Mayıs eylemlerini farklı ülke ve şehirlerde aynı söylem ve aynı görseller ile gerçekleştirmeye başladı. No Sochi 2014 İnisiyatifi özellikle İstanbul Rusya Konsolosluğu önünde binlerce Çerkesin katıldığı eylemlerle ülke gündeminde de yer bulmaya başladı. Çerkes olmayan birçok örgüt ve bireyin de Çerkeslerin tarihlerinden ve yaşanmışlıklarından haberdar olması ve eylemlere destek vermesiyle kitleleşen eylemlilikler Türkiye'de yeni bir kimliğin görünür olmasını sağladı.

Yaklaşık 20 kişilik genç bir kadro ile başlatılan muhalefet bu gün diasporanın neredeyse bütün kurumlarına nüfuz etmiş ve Çerkes Soykırımı söyleminin yerleşmesine sebep olmuştur. Özellikle yeni nesil Çerkeslerin politik mücadelede yer buldukları ve geleneksel kalıpları kırdıkları bir dönemin geliştiğini söyleyebiliriz. ▼

ÇEÇEN-İNGUŞLARIN SÜRGÜN VE SOYKIRIMI

Burak Öztaş

Şubat 1944. Çeçen-İnguş Sovyet Sosyalist Otonom Cumhuriyeti'nde genel olarak açık bir hava var. Kar, evleri ve ovaları bembeyaz bir örtüyle örtmüş; arka plandaki dağları kaplayan karlar ise onları daha bir geçilmez, daha bir heybetli gösteriyor...

Alışılmışın dışında bir süredir tüm köylerde ve şehirlerde çok sayıda Kızıl Ordu askeri var, ama yerel halk bunu "23 Şubat Kızıl Ordu" gününün kutlamalarına yoruyor.

Takvim yaprakları 23 Şubat 1944'ü gösterirken, sabah saat 09:00'da cumhuriyetin en ücra köşesindeki yerleşim birimleri dahil olmak üzere, Çeçen-İnguşlar bulundukları kentlerin ve köylerin meydanlarında toplanmaya çağrılıyor. Emre uyuyor halk, meydanlarda toplandıklarında yerleşim birimlerine gönderilen en yüksek rütbeli

"Silahlı kuvvetlerin muhafazasında hazır duran trene götürüleceksiniz."

İçişleri Halk Komiseri (NKVD) subayları kendilerine verilen emri tebliğe başlıyor:

"Yoldaş Stalin'in yürütmekte olmakta olduğu millî politika, büyük sosyalist partimizin içerisinde sizleri saadete kavuşturmak için her şeyi yaptı. Sizler ise muktedir müridimize, şanlı Bolşevik partisine ve her bir bireye mesut olma imkânı tanıyan partimiz mensuplarına ihanet ettiniz, Almanlarla işbirliği yaptınız! Sovyet hükümetinin emri üzerine Çeçen-İnguş Cumhuriyeti bu dakikadan itibaren lağvedilmiştir. Sürgüne müstahak olan bütün halk tevkif olunmuştur. Hükümetin tespit ettiği yere gönderilmek üzere silahlı kuvvetlerin muhafazasında hazır duran trene götürüleceksiniz. Nüfus başına yalnız 40 kilo eşya

alınmasına müsaade vardır..." diye haykırıyor.

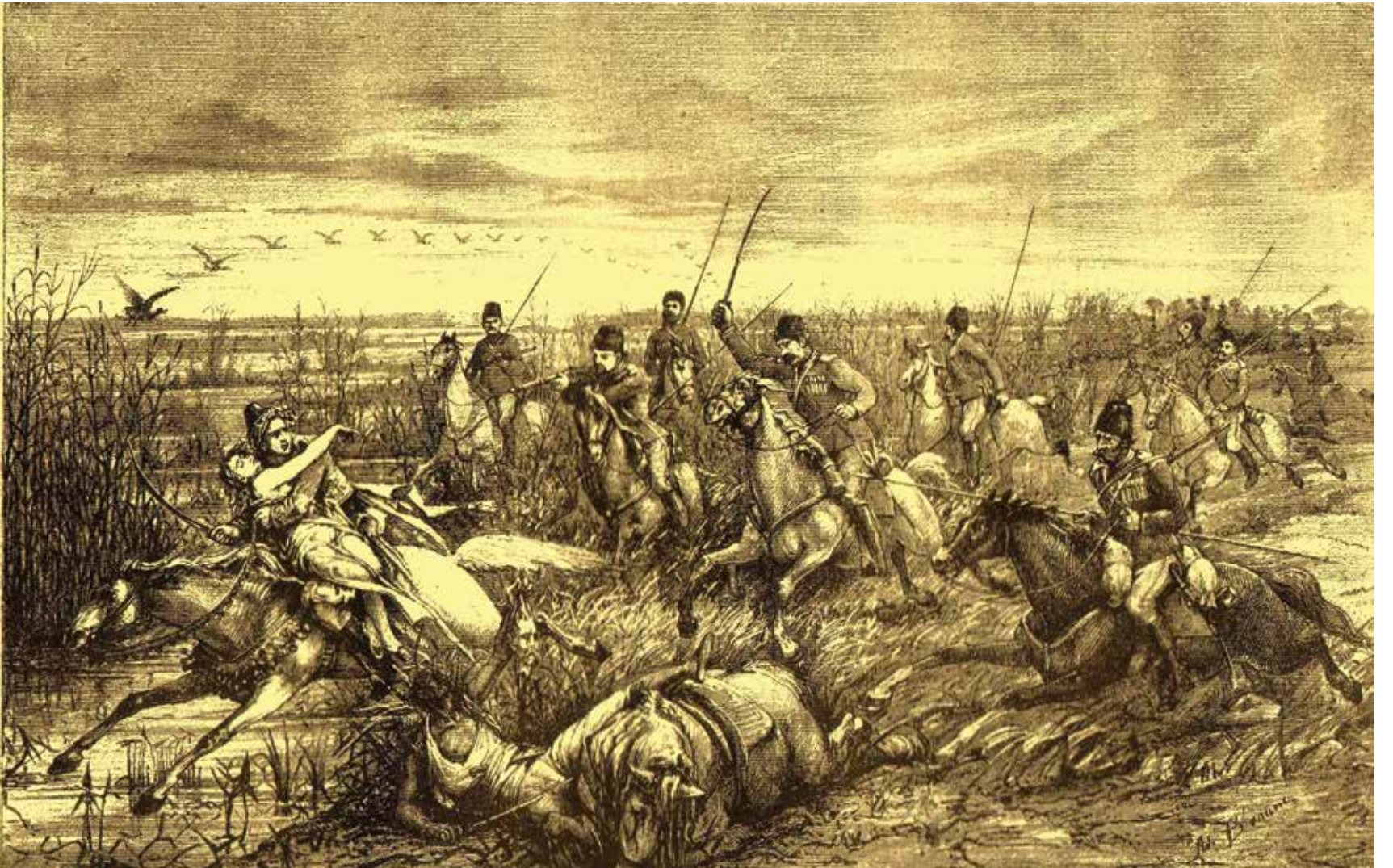
Toplama noktaları

Bu haksız ve gerçek dışı itham karşısında, Çeçen-İnguşlar tepki gösteriyor. Sovyet ordusunda Nazi Almanyası'na karşı savaşmış madalya ile onurlandırılan gaziler, bu madalyalarını gösterip bir hata olduğunu anlatmak istiyor, ama Kızıl Ordu'nun yanıtı adı gibi kızıl oluyor. Silahsız sivillerin üzerine açılan ateş ile sesini yükseltme cesaretini gösterenler hemen yere seriliyor, üzerlerindeki kamalarla Sovyet askerlerine müdahale etmek isteyen gençler kısa sürede vuruluyor. Halk çaresiz emirlere uyuyor.

O gün 10 yaşında olan ve Grozny'ye

bağlı Eski Atagi köyünde yaşayan Zulay Suleymanova emrin tebliği sonrasında yaşadıklarını şöyle aktarıyor:

"Yan komşumuzun benim yaşımda bir kızı vardı. Silahlı askerlerin evlerine girmek üzere olduğunu görünce panikleyerek dışarıya kaçmaya çalıştı. Bahçede bekleyen askerler bir an bile tereddüt etmeksizin onu vurup öldürdüler. Silah sesinden kötü bir şeyler olduğunu anlayan babası da kapıdan adımını attığında vuruldu. Toparlanmamız için verilen süre çok kısa olduğu için baba-kızı camının altına bahçeye alelacele gömdüler. Ancak 15 yıl sonra sürgünden geri döndüğümüzde naaşları oradan çıkarıldı ve Müslüman adetlerine göre yeniden defnedildiler."

Rus Kazak süvarisinin bir saldırısından canını kurtarmaya çalışan bir Çerkes çift

Trenle gelen Çerkes mültecilerin İstanbul'a varışları, yaralı ve hastalar ayrılıyor.

Benzer hadiseler Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin dört bir yanında yaşanıyor. Tren istasyonu bulunan büyük yerleşim birimindekiler kamyonlarla tren istasyonlarına götürülüyor; diğer yerleşim alanlarındaki insanlar ise bu büyük kentlerde oluşturulan toplama noktalarına dondurucu soğukta durmaksızın yürüyerek götürülüyor.

Stalin'e bir telgraf

Sürgün sırasında 17 yaşında olan Itum-Kale'nin Khaçirov köyünden Ahmad Kurbanov:

"Askerler bize yarım saat mühlet vermişlerdi. Annem bizimle birlikte evde değildi ve babam aceleyle alabildiği birkaç parça eşyayı aldıktan sonra küçük kardeşlerimizin üzerlerine bir şeyler geçirdi ve silah zoruyla topluca yürümeye başladık. Altı yaşındaki kardeşim Magomed ve dört yaşındaki kardeşim Yusup yarı çıplaklardı ve yalın ayaklardı. Bu halde ıslak karların üzerinde köyümüzden Itum-Kale'ye kadar yürümeye mecbur bırakıldılar. Orada da bir geceyi açık havada ve korkunç soğukta geçirdikten sonra, ertesi gün kamyonlarla Alkhan-Yurt'a götürüldük. Akşam saatlerinde trenlere bindirildik ve Kazakistan'a gönderildik" diyerek sürgün yolculuğuna nasıl başladıklarını anlatıyor.

Çok az miktarda yiyecek ve giyecek almasına izin verilen halk, istasyonlarda hazır bekleyen hayvan vagonlarına tıka basa dolduruluyor. Akıl almaz soğukta haftalarca

süren yolculuklarla yeni yerleşim yerlerine götürülüyorlar. Trenler ancak yerleşim alanından uzaklarda, ölüleri atmak ve Kızıl Ordu tarafından hazırlanmış zehirli yiyeceklerin aç bitap insanlara dağıtılması için kısa sürelerle duruyor.

Operasyonu bizzat yürüten Sovyet gizli polis şefi Lavrenti Beria, 1 Mart 1944 tarihinde Stalin'e gönderdiği bir telgrafta:

"Çeçen-İnguşların tahliyesi operasyonunun sonuçlarını bildiriyorum. Operasyon, yüksek dağlık alanlar haricinde 23 Şubat günü başlamış olup, 29 Şubat akşamı itibarıyla, 91.250'si İnguş olmak üzere toplam 478.479 Çeçen tahliye edilerek 180 trene bindirilmiştir. Bu trenlerin 159'u yeni yerleşim alanlarına doğru yola çıkmıştır. Çığ düşmesi ve yoğun kar nedeniyle Galançoz bölgesinde geride kalan 6 bin Çeçen henüz tahliye edilemediyse de önümüzdeki iki gün içerisinde operasyon tamamlanacaktır" ifadelerini kullanarak yaklaşık 500 bin nüfusu olan bir halkı 180 tren ile sadece 7 gün içinde sürgün ettiklerinin müjdesini veriyor.

Geride kaldığı belirtilen 6 bin Çeçen ise hiçbir zaman sürgün edilmiyor, taşınmalarında zorlukla karşılaştıkları için Sovyet askerleri onları bulundukları yerde katletmeyi tercih ediyor.

İnsanlar bu akıl almaz zulme karşı hayatta kalma mücadelesi verirken Sovyet liderliği, Çeçen-İnguşlarla ilgili tüm maddelerin

ansiklopedilerden çıkarılmasını ve haritalardan silinmesini emrediyor, Çeçen-İnguşlara ait tarihsel belgeleri yakıyor.

Tek bir ekmek

Soğuk, açlık ve salgın hastalıklara yenik düşmeyerek yeni yerleşim bölgelerine ulaşan Çeçen-İnguşların çilesi buralarda da son bulmuyor. Yerel halk, vatan haini ilan edilmiş bu "özel yerleşimcilere" karşı uyarılıyor, dolayısıyla onlardan da uzun bir süre kötü muamele ile karşılaşıyorlar. Bunun yanı sıra götürüldükleri yerlerde de kendilerini bekleyen konutlar olmadılarından barınma ve beslenme konuları da uzun bir süre problem olarak devam ediyor.

Altı yaşında sürgünle yüz yüze kalan ve Türkistan'a gönderilen Çeçenlerden olan Aşo Magomadova:

"Küçük bir kız çocuğu olmama rağmen daha dün gibi hatırlıyorum. Annemin çok güzel yeşil bir elbisesi vardı. Pazarda bu elbiseyi sattık. Elbisenin yanında bir de kocaman eşarbı da verdi. Topu topu aldığımız 120 Ruble'ydı. Bu parayla gücümüz ancak tek bir ekmek almaya yetti. Ama bir somun ekmeği idi, eve ne kadar mutlu döndüğümüzü anımsıyorum. Evde annem ekmeği her bir bireye eşit gelecek şekilde paylaştırdı, her birimize düşen parça bir kibrit kutusu kadar bile değildi" diyerek o günlerde yaşadıkları yiyecek sorunlarını anlatıyor.

Sürgün sırasında öksüz kalan Çeçen-İnguşlar özel çocuk çalışma

kamplarına gönderiliyorlar. Bu çocuklardan hayatta kalmayı başaran ve sürgün sırasında 13 yaşında olan Ahmad Magomadov yaşadıklarını şöyle aktarıyor:

"Sürgün günü dedemle birlikte koyunlarımızla meşguldük, 300 hayvanı bizden aldılar. Dedem hayatını kaybedince 13 yaşında yabancı topraklarda kimsesiz kaldım, aileme ne olduğunu bilmiyordum. Diğer kimsesiz çocuklarla birlikte Kuzey Kazakistan'daki Pavlodar kentine bir yetimhaneye götürüldük. Ardından çeşitli defalar başka yetimhanelere nakledildik ve nihayetinde bir çocuk çalışma kampına verildik. Orada yaşam ve çalışma şartları çok acı vericiydi. Achkoy-Martan'dan Quddus adlı bir öksüz Çeçen ile birlikte çeşitli defalar kaçma girişiminde bulunduk ama her seferinde yakalanıp kampa geri götürüldük. Ne olursa olsun ailemi bulmaya karar verdiğimden bir kez daha kaçma girişiminde bulundum ve bu sefer başarılı oldum. Ama Quddus'u bir daha hiç görmedim. 1953 yılında Karaganda'da annemi ve kardeşlerimi buldum, babam çok uzun bir süre önce vefat etmiş."

Anayurda dönüş

Stalin'in ölümünden sonra, 1956 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 20. Kongresi'nde konuşan Nikita Kruşçev, Stalinist politikalar sonucu halkların sürgün edilmesini kınayarak, bu halkların geri dönüşü için yol açtı. Ne var ki, son derece gizli yürütülen ve 150 milyon rubleye (yaklaşık 4 milyon Euro) mal olan bir operasyonla sürgün edilen Çeçen-İnguşların geri dönüşleri için herhangi bir maddî olanak sağlanmadı. Sürgün edilen 500 bin Çeçen-İnguş, kendi imkânlarıyla 250 bin kişi olarak anayurduna parça parça döndü. Döndüklerinde ise ailelerine ait gayrimenkullerin başkaları tarafından işgal edildiğini gördüler ve kendi topraklarında mülteci konumuna düşüp uzun yıllar boyunca bunları geri alma mücadelesi verdiler.

Sürgünden tam 60 yıl sonra, Avrupa Parlamentosu bu olayı bir "soykırım" olarak tanıdı, her ne kadar 42 bini çocuk olmak üzere 300 bin Çeçen'in 21. yüzyılda modern Rusya tarafından katledilmesini görmezden gelmeyi sürdürüyor olsa da. Türkiye ise 60 yıl önce yaşanmış dünya tarihindeki en büyük dramlardan birisini "soykırım" olarak adlandırmaktan dahi korkuyor. ▼

SOÇİ'DEN DÜNYAYA YAYILAN “BARIŞ” DALGASI

Putin, Olimpiyatlarla dünyaya yaydığı iddia edilen barış mesajlarının üzerinden bir ay geçmeden Kırım'a tanklarını yollayabildi.

Çerkeslere pusu kuran Rus kazak süvarileri

Zeynep Ansukka

Uluslararası Olimpiyat Komitesi Başkanı Thomas Bach, 2014 Soçi Kış Olimpiyatları'nın kapanış konuşmasında, olimpiyatların şahane geçtiğini ve Rusya'ya olimpiyatlar öncesinde yöneltilen eleştirileri tersine çevirecek mahiyette olduğunu ifade etti. Bach, Soçi'den dünyaya barış, hoşgörü ve saygı mesajlarının gönderildiğini belirterek olimpiyatları eleştirenlere bu mesajları görme çağrısında bulundu. Bu mesajlar o kadar kuvvetliydi ki, olimpiyatları “alnının akıyla” bitiren Rusya, mesaisini Ukrayna üzerinde harcamaya karar verdi ve yeni barış mesajlarını tanklara yükleyerek Kırım'a yollamaya karar verdi.

Rusya, 6-23 Şubat tarihleri arasında Soçi'de gerçekleştirilen 22. Kış Olimpiyat Oyunları için 51 milyar dolar harcadı. Putin için Soçi, olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yapmaktan öte Rusya'nın imajını düzeltmek için önem taşıyan bir projeydi. Bu yüzden şehir seçimi dahi Putin tarafından bizzat yapıldı ve dünyada daha önce herhangi bir olimpiyata harcanan bütçeden çok daha fazlası kış olimpiyatları için harcanmış oldu.

Ancak bu kadar önem atfedilen olimpiyatlar, Rusya'nın yeni imajıyla değil eleştirilerle ve boykotlarla gündeme geldi. Çerkesler başta olmak üzere, çevreciler ve insan hakları aktivistleri olimpiyatları protesto ederek Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni inisiyatif almaya davet ettiler. Bu eleştiri ve itirazlar, olimpiyatların Soçi'de yapılmasını engelleyemese de, hem uluslararası basında yer buldu hem de uluslararası kamuoyunda itirazlara neden olan sorunlara dikkat çekilmiş oldu.

Soykırım topraklarında olimpiyat yapmak

Kafkasya Forumu tarafından 2006'da başlatılan Olimpik Soykırım kampanyası ve devamında 'No Sochi 2014' platformunun muhalefeti olimpiyatlar başlayana kadar devam etti. Yüz elli yıl önce soykırım ve sürgüne uğrayan Çerkesler, Ubıhlar, Abhazlar ve diğer kardeş halkların torunları dünyanın farklı köşelerinde 'Soykırım toprakları üzerinde olimpiyat yapılamaz' diyerek çeşitli protestolar ve kampanyalar düzenledi. Putin'in çizmeye çalıştığı parlak resmin arka planında yatan trajedi hakkında farkındalık yaratmak

için çabaladılar. Her ne kadar bu çaba uluslararası toplumda hakettiği yankıyı bulmasa da, gerçekleri öğrenmek isteyenler için Soçi'nin tarihi ve bugünü çeşitli platformlarda anlatıldı.

Çerkesler ve kardeş halklar itirazlarını Soçi'nin tarihine vurgu yaparak dile getirsel de, söylemlerinin bugüne değen bir yanı da vardı. Soçi'de ve genel olarak Kuzey Kafkasya'da 19. yüzyılda yerli halklara uygulanan soykırım ve sürgünün son bulmadığını, soykırımın bugün de devam ettiğini belirterek Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da kurmuş olduğu şiddet ve baskıya dayalı düzenin son bulması gerektiğini her fırsatta söylediler. Çatışmaların, patlayan bombaların ve ölümlerin günlük hayatın birer parçası haline geldiği Kuzeydoğu Kafkasya'da güvenlik güçlerinin işlediği ihlaller birçok uluslararası insan hakları örgütü tarafından rapor ediliyor ve Rusya'ya bu uygulamaların sona erdirilmesi çağrısında bulunuluyor. Kuzeybatı Kafkasya bu çatışma ve vahşete nispeten daha az sahne olsa da, o coğrafyada da sayısız insan hakları ihlalleri işlenmeye devam ediyor.

Rusya, olimpiyatlardan önce ve olimpiyatlar süresince Soçi'de olağanüstü güvenlik önlemleri alarak bölgede herhangi bir olayın çıkmasına izin vermedi. Olimpiyatlardan iki ay önce Volgograd'daki patlamalar Rusya'ya yönelik eleştirilerin artmasına neden olsa da, bu tarz olaylar tekrarlanmadan olimpiyatlar bitirilmiş oldu. Soçi ve çevresinde olayların olmaması Kuzey Kafkasya'da uzun süredir devam eden çatışmaların sona erdiği anlamına gelmiyor elbette. Olimpiyatların başlamasından itibaren ilk on günde, yani 6-16 Şubat tarihleri arasında, bölgede 19 kişi yaşamını yitirdi. Son yıllarda direnişçilerle güvenlik güçleri arasında devam eden çatışmalarda haftada 10-15 civarında insan yaşamını yitiriyor. Burada 'direnişçi' diye nitelenen insanların gerçekte direnişçi olup olmadığı ise elbette tartışılır. Çünkü Rus güvenlik güçleri işledikleri insan hakları ihlallerinin sorumluluğundan kurtulmak için sürekli direnişçilerle savaştıklarını iddia ediyor. Ancak çoğu zaman direnişle hiçbir alakası olmayan siviller keyfi biçimde kaçırılıyor, öldürülüyor ve 'direnişçiydi zaten' denilerek dosyaları kapatılıyor. Adam kaçırma, yargısız

Muhacirler arasındaki dağlı Abhazlar

infaz, işkence ve daha nice insan hakları ihlalleri bugün de işlenmeye devam ediyor.

Olağanlaşan insan hakları ihlalleri

31 Ocak 2014'te yayınlanan verilere göre AİHM'de bekleyen dosyaların yüzde 15,3'ü Rusya aleyhine açılmış. En fazla dava edilen ülke olma başarısını uzun süredir kimseye kaptırmayan Rusya AİHM'nin kendisini mahkûm ettiği tazminat cezalarını ödese de, parasal olmayan mahkeme kararlarını yerine getirmiyor ve bu ihlalleri gerçekleştirenlerin ceza alması için gerekli olan mekanizmaları işletmiyor. Bu ihlalleri işleyen kamu görevlileri çoğu zaman soruşturma ya da kovuşturmayla uğramıyor, uğrasa da bu süreçler etkili olarak işlemiyor. Devlet tarafından sağlanan bu cezasızlık zırhı, kamu görevlilerinin yeni ihlalleri işlemesinin de önünü açıyor. Hukuk dışına çıktıklarında herhangi bir yaptırımla karşılaşmayacaklarını bilen kamu görevlileri, özellikle de güvenlik birimlerinde çalışanlar, bölgedeki insanların en temel haklarını dahi keyfi olarak ihlal ediyor.

Bölgede araştırma ve izleme faaliyeti yapan birçok insan hakları örgütü hem yaptıkları açıklamalar ve çağrılarla hem de yayınladıkları raporlarla bu ihlallere ve bölgede gitgide kötüleşen duruma dikkat çekiyor. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü başta olmak üzere uluslararası birçok örgüt, Rusya'yı bu ihlalleri sona

erdirmesi ve bölgedeki sorunlara kalıcı ve barışçıl çözümler bulması için uyarmaya devam ediyor. Bu çağrılarının Rusya tarafından dikkate alındığını söylemek ise neredeyse imkânsız. Demir yumrukla bölgeyi zapturapt altına alan Putin, Kuzey Kafkasya'da yürüttüğü şiddet politikalarına dışarıdan yöneltilen eleştirilere kulak tıkarken, içeriden yükselen sesleri de bir daha çıkmamak üzere susturuyor. Muhafızların bastırılması için kullanılan hukuk dışı yöntemler, diğer bireyleri ve grupları da haklarını aramaktan ve sisteme ilişkin eleştirilerini ifade etmekten alıkoymuyor. Mevcut resimde, Rusya'nın hem Kuzey Kafkasya'da hem de ülkenin geri kalanında uyguladığı politikaları değiştirmesi ve demokratikleştirmesi için itici güç olacak bir aktör de görünmüyor.

Bölgede Kafkasyalılara yönelen ve maalesef olağanlaşan insan hakları ihlalleri dışında, olimpiyatların beraberinde getirdiği yeni sorunlar da dikkat çekiyor. Olimpiyatlara hazırlık süresince, inşaat projelerinde çalışmak üzere istihdam edilen işçilerin hakları ihlal edildi ve bu ihlaller dünya kamuoyunca eleştirildi. Uzun çalışma saatleri, maaşların zamanında ya da hiç ödenmemesi ve göçmen işçilerin pasaportlarına ve diğer evraklarına el konularak çalışmaya mecbur edilmesi şeklinde gerçekleşen ihlaller olimpiyat ruhuyla bağdaşmayacak nitelikteydi. Bu ihlallere karşı çıkan ve haklarını aramak isteyen işçiler hem avukat

ve tercümana erişim imkânından yoksun bırakıldı hem de keyfi gözaltılarla ve sınırdışı edilme tehdidiyle karşılaşıp sindirildi.

Olimpik tesislerin inşa edildiği bölgede yaşayan halkın ise mülkiyet hakları ihlale uğradı. Burada yaşayan 2000'den fazla ailenin evlerinden zorla çıkarıldığı ifade edildi. Bu ailelerden bazıları tazminat ya da ikame konut alabilirken, birçok aile sudan bahanelerle evlerine karşılık hiçbir bedel alamadan ortada bırakıldı. Tazminat ya da ikame konutların da el konulan evlerin gerçek bedellerini karşılamadığı yönünde eleştiriler dile getirildi.

Olimpiyatların çevresel faturası

Soçi Olimpiyatları'nın çevreye faturası, en az insanlara çıkarılan fatura kadar yüksek oldu. Kuzey Kafkasya Çevre İzleme Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü yayınladıkları sayısız raporla Soçi'de yapılan çevre kırımına dikkat çekmeye çalıştı ve UNESCO'nun kültür mirası olarak korumaya aldığı bölgede yaşanan çevre katliamına son verilmesi çağrısında bulundu. Ancak yürütülen inşaat faaliyetleri sonucunda bölgeye has bitki ve hayvan türleri yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Doğal yaşam alanları yok edilen türlerin nesillerinin tükenmesi ve bölgedeki biyoçeşitliliğin azalması sadece bölge halkının değil tüm insanlığın kaybı oldu.

Eşsiz bir tabiata sahip olan Soçi ve çevresinde yürütülen 230'dan fazla inşaat projesi sonunda, doğal güzellikler yerini yarım yamalak yapılmış inşaatlara bıraktı. Çevreyi korumak için belirlenmiş olan olimpik standartlar gözetilmeden yapılan inşaatlar ve altyapı çalışmaları sonucunda çeşitli çevre sorunları gözlemlendi. Ormanların fütursuzca yok edilmesiyle ortaya çıkan erozyon ve heyelan olayları sonucunda civardaki evlerde çatlaklar oluştu, bazı evler ise yana yattı ya da yere gömüldü. Yerel halkın canlarını ve mallarını tehlikeye atan bu faaliyetler tüm itirazlara rağmen devam ettirildi. Zehirli atıkların nehirlere boşaltılması sonucu hem birer doğal güzellik olan nehirler mahvedildi hem de insanların su kaynakları yok edildi. İçme suyuna dahi ulaşamayan yerel halk, haftada bir kez tankerlerden dağıtılan yetersiz ve kalitesiz suya muhtaç bırakıldı. İnşaatlar yürütülürken gerekli önlemler alınmadığı için oluşan yoğun toz nedeniyle bölgede yaşayan insanların sağlığı tehlikeye atıldı. Bunun yanında tarım ve hayvancılık yapanlar da bu toz yüzünden mağdur oldu.

Bu sorunlara ilişkin itirazlar ne Uluslararası Olimpiyat Komitesi ne de Rusya tarafından dikkate alındı. Komite, Rusya'ya bu çevre katliamları dolayısıyla herhangi bir yaptırım uygulamadı. Bölge halkının en temel haklarını bile umursamayan Rusya için ise çevresel endişeler sadece teferruattı. Rusya bu konuda o kadar umursamazdı ki, Soçi ve çevresinde doğayı katlederken 2013 yılını 'Çevre Yılı' ilan edip etkinliklerle kutlamaktan geri durmadı.

Putin'in tutarlı olmak gibi bir kaygısı yok. Barışın ve kardeşliğin simgesi olan olimpiyatları hazırlarken en feci insan hakları ihlallerini işlemekten geri durmayan Rusya, 'Çevre Yılı'nı kutlarken de hayvanları, bitki örtüsünü yok edebildi. Olimpiyatlarla dünyaya yaydığı iddia edilen barış mesajlarının üzerinden bir ay geçmeden Kırım'a tanklarını yollayabildi. ▼

RUS ORYANTALİZMİ VE KAFKASYA ETNOĞRAFYASI: ÖTEKİNİ ANLAMAK MI, HÜKMETMEK Mİ?

Rus İmparatorluğu'nun siyasal ihtiyaçlarından doğan Kafkasya etnoğrafyası sömürgeciliğe hizmet etmiştir.

İrma Kreiten

Kuzey Kafkasya silah zoruyla ve kan dökerek Rus İmparatorluğu'na dahil edildi. Savaşı hazırlayan, ona eşlik eden ve yeni işgal edilen toprakları daha da simgesel bir şekilde benimseyip Rus İmparatorluğu'na dahil eden araç ise, sömürgeciliğin hizmetine koşmuş olan bilim idi. Sömürgeciliğin acı gerçeklerini tarihi araştırmalarla ispat etmek, olanları

tarihleri, yerleri ve failleriyle ortaya dökmek o nedenle yetersiz kalıyor. Bilim kendisiyle yüzleşmeli, kendi tarihini de araştırmalı, sömürgecilikte ve emperyalizmde oynadığı rolleri sorgulamalı, açığa çıkarmalıdır. Şarkiyatçılığın eleştirisi de budur: sömürgecilik yararına çalışan bir bilimdi, tüm iddialarının aksine, tarafsız, masum ve amaçsız değildi.

Etnoğrafya, sömürgeciliğin en klasik bilim dallarındandır. Zaten

kendisi de sömürgecilik ortamında ortaya çıkmıştı, 18. yüzyılın ilk yarısında vukubulan Kamçatka seferinde. 1733'ten 1743'e kadar süren bu keşif seferi Çar Büyük Petro tarafından emredilmişti, zira Çar ülkesinin doğusunda bulunan toprakları merak etmekte ve özellikle Çin ve Hindistan ile ticaretini geliştirmeyi düşünmekteydi. Sefer davet edilen Alman bilim insanları arasında tarihçi ve coğrafyacı Gerhard Friedrich Müller de yer almıştı. Müller, sefer notlarında

Sibirya halklarını incelemiş, ilk defa halkların tarifini tarihten ve coğrafyadan ayırarak onu bir bilim dalı olarak düşünmüştü. Sonradan kulağa daha "akademik" gelen 'etnoğrafya' adıyla anılan bu yeni disiplin Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde işlenmeye başladı. Göttingen Üniversitesi de "devlet bilimleri" üzerine yoğunlaşan bir yer olduğundan etnoğrafya en başından pratik bir nitelik taşıyan bir bilim dalı olarak geliştirildi. Demek ki etnoğrafya ilk başta

Dans eden Çerkes muhacirler

devlete kendi topraklarını ve üzerinde bulunan nüfusunu daha iyi tanımak, anlamak ve onları devletin ihtiyaçlarına göre geliştirmek ve şekillendirmekle ilgili bir bilim alanı olarak tasarlanmıştır.

Birincil faaliyet alanı

Bir kavram olarak Rusya'nın doğusunda ortaya çıkan "halkların tarihi" etnoğrafya, yöntem olarak 18. yüzyılın sonuna doğru Rusya'ya geri döndü. Rus devleti modernleşme politikalarını o dönemde yeni bir düzeye çıkartarak Batı tarzında bir sömürge imparatorluğu kurmaya kalktı. Bunun için de Kafkasya'yı birincil faaliyet alanı olarak seçti. Bununla birlikte Rus Kafkasyası birçok anlamda batılı ülkelerin sömürgelerinden farklı olacaktı. Batı Avrupa ile sömürgeler arasında okyanuslar vardı, Rusya ve Kuzey Kafkasya toprakları ise coğrafi bir devamlılık oluşturuyordu. Ruslar ve Kuzey Kafkasyalılar arasında daha önceden temaslar olmuştu, hatta Kafkasya'nın kuzeyinde bulunan bozkırlarda yüzyıllar boyunca komşu olarak yaşamışlardı. Üstelik Rusların kendi Avrupalı niteliği de tartışmaya açıktı, modernleşme politikalarına rağmen Batılı gözlemcilerin nazarında Rusya hiçbir zaman kendilerine eşit olmadı.

O şekliyle sömürgeci rejimlerin iktidar kaynağını oluşturan, tebarlarına boyun eğdiren ve istismarlarını meşrulaştıran sömürgeci-sömürgeleştirilen ayrımı Kuzey Kafkasya'da Avrupa'nın sömürgeleri kadar kesin değildi. Bu ayrımı kesinleştirmek, diğer bir ifadeyle eski komşularını daha "şarklı" ve "yabancı", Rus sömürgecileri ise aynı süreçte daha "Avrupalı" göstermek, Rus Kafkasya etnoğrafyasına düşen görevlerden biriydi. Burada sömürgecilik etnoğrafyasının bütün ikililiği net bir şekilde

ortaya çıkıyor: etnoğraf bir yandan "öteki" tebaa olabileceği için onu kolonyal merkeze anlatmak, onu yakınlaştırmak, davranışlarına ve yaşama tarzlarına anlam vermek; diğer yandan onu "yabancı", "farklı", "öteki" olarak kendi Rus halkından farklılaştırmak ve uzaklaştırmak zorundadır. Rus etnoğrafyası Kafkasyalılara baktığında aynı zamanda hem büyüteç, hem de teleskop kullanmış gibi oldu.

Rus oryantalizminin karışıklığı kendini Kafkasyalılar için kullanılan terimlerde açığa vurur: Batılı modelinin aksine Kuzey Kafkasyalılar "vahşi" değil, sadece "yarı vahşi" olarak nitelendirilmiştir, sanki onların gerçekten yabancı olup olmadıklarına dair küçük bir şüphe kalmış gibi. Ruslar ve Kafkasyalılar arasındaki farklılıkları anlatmak, ifade edebilmek için "dağlı" kavramı yaratıldı: Ruslar için Kafkasya'nın en göze çarpan özelliği zaten dağları olduğundan, o zamanlarda Avrupa'da revaç gören çevresel belirleyiciliği ödünç alarak Kafkasyalıların "ulusal" karakterinin Kafkas dağlarının vahşi, sert ve dirençli doğası tarafından belirlendiğini iddia ettiler.

Rus hakimiyeti

Kuzey Kafkasya halklarını ilk defa etnoğrafik açıdan tarif eden Rus, Pavel Sergeyeviç Potyomkin (1743-1796), Çariçe Büyük Katerina'nın Kafkasya ile ilgili sömürgeci planlarını yürüten sevgilisi Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin'in akrabasıydı. Pavel Sergeyeviç, meşhur akrabasının desteğiyle mesleğinde ilerleyip 1782'de Kuzey Kafkasya Rus ordusunun komutanı oldu. Gürcü kralı II İrakli ile görüşüp 1783'te yapılan Georgiyevsk Antlaşması'nı hazırladı ve bu şekilde Gürcistan'ın 1801'de Rusya tarafından ilhak edilmesinin yolunu açtı.

Potyomkin'in "Kabardey halklarının kısa tarihi" başlıklı, 1884'te yazdığı çalışması oldukça geniş bir yelpaze çizmekte, Kabardey prenslerinin soyağacından adet ve geleneklere, dinden besine, doğumdan cenazeye farklı etnoğrafik konuları ele almaktadır. Ancak bu eserin pratik amacı da bellidir: Potyomkin, Kabardeylerin siyasal ve sosyal yapısını anlamayı, bu tarz bilgileri kullanarak yetkilileri ile temasa geçmeyi, siyasal ittifak kurmayı, sonra da adım adım Rus hakimiyetine dahil etmeyi hedefliyordu.

Batı Kafkasya, Rus sömürgeciliğinin ilgisini daha geç çektiği için,

oradaki Çerkesler bilgi ve iktidar arasındaki bağlantıyı artık iyi anlamışlardı. Rus İmparatorluğu 1829'dan sonra Batı Kafkasya'yı askerî kontrolü altına almaya kalkınca, Çerkesler ülkelerini ve haklarını korumak için Rusların bilgi toplamasını engellemeyi akıl etmişler, bu nedenle yabancıların kendi topraklarından geçmesine asla izin vermez olmuşlardı. Bu nedenle Georgiy V. Novitskiy (1800-1877) ve Fyodor F. Tornau (1810-1890) gibi Rus etnoğraflar gizlice, casus gibi Çerkes dağlarına sızdı. Kurulacak askerî hat için Graf Paskeviç'e lazım olan verileri toparlayabilmek için, Novitskiy 1830'da Şapsığlar arasında çok saygın bir aile ile bağlantıya geçmeyi başardı. Kendini bağımsız, sadece Çerkes kültürü meraklısı imiş gibi göstererek Besleney ve Ubih Abbatovalar kardeşlerin güvenini ve dostluğunu kazandı. Hile yaparak Besleney'den kendisine Çerkes dağlarını göstermesini istedi. Besleney ise kandırıldığını anlamakla birlikte Çerkes adabı gereğince Rus "dostun" isteğini geri çeviremedi. Novitskiy, Çerkes kılığına girerek keşif seyahatını başarıyla tamamladı ve istenilen bilgileri sundu. Abbatovalar kardeşler içinse, bu maceranın sonu çok acı olmuştur: kendi insanları tarafından hain sayılıp tehdit edildiler ve ailelerini yanlarına alıp Rus tarafına sığınmak zorunda kaldılar. Sözde "anlayış" gösteren, belli bir noktaya kadar yerli kültüre saygı gösterebilen, ona alışabilen etnoğraf, burada araştırma konusundan pervasızca istifade etmişti.

"Anlamak", dize getirmek ve hükmetmek

Öte yandan Karl Fyodoroviç Stal (1817-?) gibi daha samimi ve sorumlu etnoğraflar da vardı. Baron Stal, 1840'larda Çerkeslerin adetlerini araştırmakla görevlendirilmişti. Kendi çalışmalarını yetersiz bulup 1852'de hem Osmanlı hem Fransız eğitimi görmüş Abzeh kökenli Omar Berseyev'den yardım istedi ve onunla beraber notlarını tekrar elden geçirdi. Oradan çıkan "Çerkes halkının etnoğrafik taslağı" adlı çalışmasının bir Rus-Çerkes işbirliğinin sonucu olduğu hissediliyor. Metin daha az Rus-merkezli, daha az basmakalıp, tarihsel gelişmelere daha açık, Çerkesler'i geçmişte "donmuş" bir fosil olarak göstermiyor. Örneğin, başat sömürgeci söylemin aksine Müridizm'i olumsuz bir etmen olarak algılamıyor, tam tersine

İslam'ın zamanla Kafkas halklarını daha sivil ve sakin bir hayata alıştıracığına inanıyor. Ancak tabii ki yazı burada bile sömürgecilik çerçevesinden çıkamıyordu – asıl amaç yine de Kuzey Kafkasya'yı Rus imparatorluğuna dahil etmekti, fakat Stal'ın bunun için daha barışçıl yollar aradığı da bellidir. Stal etnoğrafik çalışmalarıyla Rus-Kafkas anlaşmazlıklarını azaltmayı, onları birbirleriyle tanıştırmayı daha iyi geçinmelerini sağlamayı istiyor.

Metin Rus ilgililer tarafından okunmuştu, fakat 1850'lerin sonuna doğru bambaşka bir görüş ideolojik ve siyasal üstünlük kazanmış olduğundan Stal'ın görüşlerinin kabul edilmesi bu aşamada mümkün değildi. Amaç artık Çerkesler'i sömürgecilik düzenine yerleştirmek değil, onları dışlamak, bölgeyi "boş" olarak elde etmek ve Rus Kazaklarına vermek idi. Batı Kafkasya'ya uygulanacak "temizlik" politikasını meşrulaştırmak için Rus generaller muhtıralarında yine de "etnoğrafik" bir sav kullanmıştı. "Uzun tecrübeler" onlara Çerkeslerin asla değişmeyecekleri, asla sivil bir düzene uymayacaklarını gösterdiğini iddia ettiler. Buradaki şarkiyatçı, sözde etnoğrafik tarif, öteki'ni yakınlaştırmak için değil, onu tamamen yabancılaştırmak, insanî niteliklerinden arındırmak için kullanılmıştı. Stal'ın çok daha ılımlı olan el yazmasının bu kadar azgın bir ortamda, 1900'e kadar yayınlanmadan kalması şaşırtıcı değildir.

Rus İmparatorluğu'nun siyasal ihtiyaçlarından doğan Kafkasya etnoğrafyası bütün 19. yüzyıl boyunca devletin sömürgeci amaçlarına hizmet etmeye devam etmiştir. Genelde askerler ve devlet memurları tarafından hazırlanan etnoğrafya çalışmaları önyargısız ve çıkarsız değildi, Rusların etnoğrafya anlayışı genellikle bir kültürlerarası duyarlılığına denk gelmemiştir. Kuzey Kafkaslıları "anlamak", onları dize getirmek ve hükmetmek anlamına geliyordu. Yine de etnoğrafyanın ikili ve değişken karakteri tamamen yok olmamıştır. Karl Stal'ın örneği bize şunu gösteriyor: bilim insanların sömürgecilik ortamlarında bile belirli bir hareket serbestliği kalmıştır, onların "öteki"ye farklı yaklaşımları - var olan sınırlar içerisinde - kendi ahlak ve profesyonelliklerine de bağlı olmuştur. ▼

BATI KÜLTÜRÜNDE 'ÇERKES GÜZELİ' İMGESİ

İrvin Cemil Schick

Batı'da Çerkes kadınlarından söz eden ilk edebî yapıtlardan biri, Prospero Bonarelli'nin *Il Solimano* (1620; Süleyman) adlı oyunudur. Bu trajedi, konusunu Avrupalıları hem cezbeden, hem de iğrendiren, öyle olduğu için de tekrar tekrar öykülenen bir tarihî olaydan alır: Şehzâde Mustafa'nın 1553'te öz babası Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle katli. Oyunda Mustafa'nın annesi olan Kanunî'nin eski gözdesinden "*la Circassa*" (İtalyanca "Çerkes kadını") diye bahsedilmektedir. Daha sonraki yıllarda Bonarelli'nin trajedisini taklit eden birçok oyun yazılmıştır.

Mustafa'nın annesinin asıl adı Mâhidevrân'dır—bazı kaynaklara göre ise Gülbahar. Sonradan Müslüman olduğuna dair ipuçları vardır, ama kaynaklar Çerkes olup olmadığı konusunda hemfikir değildir. O dönemde Çerkeslerin Osmanlı köleleri arasında pek küçük bir azınlık teşkil ettikleri bilinmektedir, ancak bir Venedik elçisinin 1553 tarihli raporunda Mâhidevrân'ın Çerkes olduğu kesin olarak belirtilmektedir. Her halde bu gibi raporlar Bonarelli'nin oyununa hammadde teşkil etmiş olmalıdır.

Burada dikkate değer olan şudur: Önemli bir kişi olsun ya da olmasın, Mâhidevrân'a yapıştırılan Çerkes yaftası—o dönemde her ulusa yakıştırılması âdet haline gelmiş olan—bazı özgül ahlâkî niteliklerin işareti değildi. Örneğin Hippolyte Jules Pilet de la Mesnardière, *La Poétique* (1640; Poetika) adlı kitabında yazarlara hikâyelerinin inanılır ve uygun olması için gayet belirgin talimat vermektedir: bir Asyalı çekingen olmalıdır, bir Afrikalı sadakatsiz, bir İranlı dindar, bir Yunanlı hain, bir İspanyol iffetsiz, bir Fransız uygar. Çerkeslerden söz eden erken yapıtlarda böyle önyargılı kavramlardan iz yoktur; ancak, Çerkes imgesi kısa zamanda fizikî güzellikle özdeşleştirilmiş, bir süre sonra da buna cinsel ustalık eklenmiştir. Çerkes ve Gürcüler hakkın-da daha sonra iyice yaygınlaşacak olan kalıp yargılar, olağanüstü güzellik, beyaz ten, cinsel hüner gibi özellikler içerir.

"İffeti tehdit eden arzular"

Montesquieu *Lettres persanes* (1721; İran Mektupları) kitabını yazdığında Çerkes kadınlarının güzel ve cinsel açıdan ulaşılabilir olduğu düşüncesi

Batı'da artık kesin kes yerleşmiştir. Gerçekten de hadım karaağaların başı, Usbek'e şöyle yazar:

"Dün, birkaç Ermeni saraya satmak istedikleri genç bir Çerkes köle

getirdiler. Onu gizli koğuşuma götürdüm; soydum, ve bir yargıç gözüyle kılı kırk yararcasına inceledim; inceledikçe de yeni yeni güzellikler buldum. Bir bakirenin utancıyla onları

benden saklamak istiyordu. Emirlerime uymanın ona ne kadar zor geldiğini gördüm. Çıplak kalınca kpkırmızı kesildi—benim gibi iffeti tehdit eden arzulardan uzak, kadının hükümünden tamamen kurtarılmış birinin yanında olmasına rağmen.”

Bu satırların dizginlenmemiş erotikliği, yalnızca tecavüzkâr erkek bakışıyla iffetli dişiliğin karşı karşıya getirilmesinden değil, ayrıca özneye nesneyi birbirinden ayıran ırk farkının da zımnen bilinmesinden doğmaktadır—ki 18. ve 19. yüzyıllar boyunca birçok erotik eser ve aşk romanı bu reçeteden yararlanmıştı. Örneğin William Beckford’ın *Vathek*’inde (1786), sarayda esrarengiz bir konuk belirdiğinde huzursuz olan sultan hadımağaya seslenir: “Git! İki kat ihtiyatlı ol, Çerkes güzellerime iyi bakmayı da sakın ihmal etme, çünkü [onun] zevkine ötekilerden daha uygun düşeceklerdir.”

Çerkes teması yalnızca aşk romanları ve erotik yapıtlarla sınırlanmamıştır; bu temayı kullanan öğretici ya da ahlâkî yapıtlar da vardır. Örneğin Barthélemy Marmont du Hautchamp üç roman yazmıştır: birincisinde öykü bir Gürcü kadının çevresinde dönmektedir, ikincisinde bir Japon’un, üçüncüsünde ise bir Çerkes’in. *Histoire de Ruspia, ou La Belle circassienne* (1754; Ruspia’nın Öyküsü, ya da Çerkes Güzeli) başlıklı üçüncü romanda yazar fizikî

güzelliğin ancak ruh asaletiyle birleştiği takdirde değerli olduğu üstünde durur: “Maddenin belirli bir biçimde düzenlenmesiyle sanki tesadüfen ortaya çıkmış olan olağanüstü bir güzellik, eğer onunla birleştirilmiş olan ruh kötü huylara meyilliye, erkeklerin hayranlığına lâyık değildir. Eğer bir kadının yüreği gurur, hırs ya da çıkar hevesiyle yozlaşmışsa, bu huylar onun hor görülmesini gerektirir.”

“Hoşnut etmek için doğmuş”

“Çerkes Güzeli” teması her kesimden halkın ilgisini çekmiştir, popüler edebiyatta da kendini gösterir zaman zaman. Örneğin *Fatal Curiosity; or The Interesting History of Edward Wilmot* (1805; Ölümçül Merak, ya da Edward Wilmot’un İlginç Hikâyesi) başlıklı küçük derleme kitapta “The Fair Circassian” (Çerkes Güzeli) adlı bir masal vardır. Yitirilen aşka yeniden kavuşmanın hikâyesidir bu—Küfeli genç bir adamla babasının ona eş olsun diye satın aldığı güzel Çerkes kölesinin hikâyesi. “Hoşnut etmek için doğmuş” diye nitelendirilen bu Çerkes kıızıyla tek ilgilenen elbette sözlüsü değildir. Neyse ki erdem arzuya galebe çalar ve iki âşık yeniden birbirine kavuşur.

Eastern Tales for the Amusement of Youth: The Persian and the Circassian (1823; Gençlerin Eğlencesi için Doğu Masalları: İranlı ve Çerkes)

bir diğer anonim yapıtın adıdır ki, bu kitapta ırk iyice ön plana çıkar. İkinci bölümde sultanın güzel kızı Zellana’nın hikâyesi anlatılmaktadır. Zellana bir Çerkes prensiyle sözlüdür. Prens sakat ve son derece çirkindir, ama kız razı olmuştur bu evliliğe. O sırada çok yakışıklı bir Afrikalı kral ortaya çıkar ve Zellana’ya talip olur. Babası kız verir, ama kız içgüdüleriyle bu “Arap prensi”nden iğrenmektedir. Sonunda anlaşılır ki Afrikalı prens aslında yeraltında yaşayan bir iblistir ve yakışıklı Çerkes prensine büyü yapmıştır. Zavallı prens doğal hâliyle Zellana’ya hitap edememekte, ağzını açar açmaz hemen iğrenç bir yaratığa dönüşmektedir. İblis yenilgiye uğratılıp büyü bozulduğunda, prens beyaz teninin bütün yakışıklılığıyla ortaya çıkar ve âşıklar muratlarına erer.

“Çerkes Güzeli” motifinin geniş kitlelere ulaşmasının ilginç bir örneği, “Lieutenant (Teğmen) Murray” diye tanınan Maturin Murray Ballou’nun eserlerinde görülmektedir. Yayıncılık alanında 19. yüzyıl Amerika’sının en büyük girişimcilerinden biri olan ve herkesin okuyabileceği kitapların yaygınlaşmasına çalışan Ballou’ya, hakçası “metelik romanlarının babası” denmiştir. Çerkes temasını, dergilere yazdığı bazı makalelerin yanı sıra iki kısa romanında kullanır: *The Circassian Slave or the Sultan’s Favorite. A Story of Constantinople and the Caucasus* (1851; Çerkes Kölesi yahut Sultanın Gözdesi: Bir İstanbul ve Kafkasya Öyküsü) ve *The Circassian Slave, or, the Heroine of Oltenitza. A Tale of the Russo-Turkish War* (1855; Çerkes Kölesi, yahut Olteniçe Kahramanı. Bir Türk-Rus Savaşı Öyküsü).

Birinci roman bir esir pazarında başlar. Burada “Mısırlılar, Bulgarlar, Acemler, hattâ Afrikalılar satılmaktadır; ama biz onları geçip Çerkes ve Gürcülerin satıldığı asıl tezgâha bakalım. Hepsî güzel oldukları için seçilmişler, olağanüstü ilginç bir manzara arz ediyorlar. Hepsî de kaderin yarın onlara getireceğini bekliyor: İyi bir efendi mi yoksa kalpsiz biri mi?” Dikkatini “güzel, gül yanaklı Çerkes ırkından” kölelere yoğunlaştıran Ballou, “nefis bir yaratık” tasvir eder: “Baş döndüren bir beden, kocaman parlak gözler ve bir Venüs’e benzemek için sahip olunabilecek her şey... genç ve olağanüstü güzel.” Bu kız satın alınarak sultanın sarayına teslim edilir; sultan da soylu, uzun boylu ve buyurgandır, çünkü “damarlarında kim bilir kaç kuşak Çerkesin kanı dolaşmaktadır, uluslarının izleri altında yazılıdır.” Okur sonra

“Çerkesistan vadilerine” götürülür; yazara göre bu diyarda “güzellik ile zulüm kol gezer, soylu vadilerinde dişil güzelliğin mucizeleri yaratılır ve ovalarında korkunç bir mücadelenin capcanlı sahneleri cereyan eder.” Özellikle 19. yüzyılın birinci yarısındaki Rus işgaline karşı Çerkeslerin direnişine gönderme yapılmaktadır burada; İngilizler bu dönemde zaten bu yüzden yeniden Çerkes halkıyla ilgilenmeye başlamışlardır.

Ballou’nun *The Circassian Slave* başlıklı ikinci kısa romanı tam da Osmanlı-Rus savaşına odaklanmıştı; Britanya ile Osmanlıların müttefik olduğu bu savaşa İngiliz kamuoyu, kitle iletişim araçlarındaki yeni gelişmeler sayesinde o zamana kadar hiçbir çatışmaya göstermediği kadar ilgi göstermişti. Çerkes kölesi için sultan şöyle der: “Haremimde çok çiçek var, ama Torinda hepsinden üstün. Yalnızca güzel olmakla kalmıyor, çok da marifetli... Bana bu kadar güzel bir gelin verdiği için Allaha şükretmem gerekmiyor mu?” Ama kız saraydaki hareketsiz hayata dayanamaz, çocukluk arkadaşı olan bir İngiliz korsanla yanyana çarpışmak üzere kaçır. Burada, “Çerkes Güzeli” izleğinde yeni bir açıyla karşılaşıyor: Şimdiye kadar savaşkan gösterilen hep Çerkes erkekleriyken Ballou’nun kitabındaki Çerkes kıızı, “Jeanne D’Arc gibi ordulara önderlik etmek için doğmuştur!”

“Şalvarında hançer taşıyan pahalı bir Çerkes”

Buraya kadar verilen örneklerden görüldüğü gibi “Çerkes Güzeli” motifi, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Batı Avrupa ve Amerika’da çok yaygınlık kazanmıştır. Ama asıl ilginç olanı, bu izleğin yalnızca eski tarz “şark masalları”nda değil, hiç beklenmedik yerlerde de ortaya çıkmasıdır.

Örneğin William Makepeace Thackeray’nin *Vanity Fair*’inde (1848; Türkçeye *Gurur Dünyası* başlığıyla çevrilmiştir), bazı roman kahramanlarının sahneye koyduğu bir oyunda “Nübyeli Mesrour” yanında peçeli bir kadınla odaya girer. Peçesini açtığında herkesi bir heyecan sarar, çünkü kadın “o güzel gözleri ve saçlarıyla Mrs. Winkworth’tü... muhteşem bir şark kıyafeti giymiş, kara örgülerine sayısız mücevher takmıştı, elbisesi de altın akçelerle kaplıydı.” Daha sonra “nefret edilesi Müslüman onun güzelliğiyle mest olduğunu söylediğinde” kadın “dizlerinin üstüne çöker, doğduğu dağlara geri göndermesi için ona yalvarır, zira o dağlarda Çerkes sevgilisi hâlâ Zuleikah’nın yokluğunun matemini

tutmaktadır.” Gerçi Thackeray’nin şarkiyatçılığa hiç de yabancı olmadığı bilinmektedir, ama 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde genel olarak edebiyatın ana akımlarında Çerkes cariyesi zaten yaygın bir izlek haline gelmişti. Nitekim Charles Dickens’ın *The Haunted House*’ında (1859; Türkçeye *Lânetli Ev* başlığıyla çevrilmiştir) çocuklar *Vanity Fair*’dekine benzer bir sahne oynarlar. Kızlardan biri sultanın gözdesi seçilince, arkadaşına ne olacağını sorar:

“Eh, Miss Pipson’un kıvr kıvr sarı saçları ve mavi gözleri olduğuna göre (ki bana göre bir ölümlü ve dişiyi Güzel denecekse böyle olmalıydı), onu bir Çerkes Güzeli olarak gördüğümü söyledim hemen.

‘Peki o zaman ne olacak?’ dedi Miss Bule düşünceli düşünceli.

Bir Tüccar tarafından kandırılmalı, peçe takılıp önüme getirilmeli, köle olarak satılmalı diye cevap verdim.”

Daha sonra bu sözde “Çerkes Güzeli”nin “beş yüz bin kese altına satıldığını, aslında çok da ucuza gittiğini” öğreniriz.

Edebiyatın ana akımından başka bir örnek de Henry James’in *The American* romanıdır. (1876–77) Bir sahnede birkaç kişi Christopher Newman’a bulunacak müstakbel eşi tartışmaktadır. Mr. Tristram haykırır: “*Bu yabancı kadınların ne korkunç yaratıklar olduğunu bilemezsiniz; özellikle de şu milyonerler için yetiştirilmiş olanlar. Şalvarında hançer taşıyan pahalı bir Çerkes’e ne buyurursunuz?*”

Somerset Maugham ise *Of Human Bondage*’da (1915) şöyle yazar: “*Önüme dizilmiş dört büyük Chianti şişesine hazla baktı, bir viski şişesinin iki yanında ikişer şişe; manzaranın ona dört şişko hadımağanın koruduğu narın bir Çerkes güzelini hatırlattığını söyledi.*”

Görüyoruz ki, Kanunî Sultan Süleyman’ın katledilen oğlu Şehzade Mustafa’nın yürek burkan trajedisinden başlayıp dört yuvarlak şarap şişesinin kuşattığı bir şişe viskiyle sona eren “Çerkes Güzeli” imgesi, üç yüzyılda yüce’den gülünç’e dönüşmüştür. Egzotik güzelliğin bu güçlü simgesi öyle sıradan hale gelmiştir ki, Şark ile uzaktan yakından ilgisi olmayan edebî eserlerde dahi, âdeta lâf olsun diye, bu simgeye gönderme yapılmaktadır.

“Dağlarımızın hür çocuğu”

“Çerkes Güzeli” motifinin 19. yüzyılda ne kadar yaygınlaştığına dair

bir ipucu da bu temayı ele alan bestelerin sayısıdır. Sir Henry Rowley Bishop, Charles Ward’un librettosuna dayanarak *The Circassian Bride*’ı (1809; Çerkes Gelini) bestelemiştir; Daniel François Esprit Auber’in bestelediği *La Circassienne; Opéra comique en trois actes* (1860; Çerkes Kızı: Üç Perdelik Komik Opera) adlı eserin librettosu ise Eugène Scribe’e aittir ve daha sonra tekrar kullanılmış, Franz von Suppé’nin *Fatinitza* (1879) operasının librettosunun da temelini oluşturmuştur. Charles d’Albert, Léo Delibes, Matthias Holst, John Powell, Sergei Rahmaninof, Edward Riley, Johann Strauss ve daha birçok müzisyen Çerkes dansları, ezgileri, marşları bestelemiştir. Treharne Bryceson’un 1917’de Richard Garnett’in “*The Fair Circassian*” (Çerkes Güzeli) şiiri üzerine yaptığı beste, bir saraya hapsedilen güzel Çerkes kızının saçma sapan hikâyesini anlatmaktadır; kız, kırk vezire aşklarını ispat etmek istiyorlarsa sakallarını tıraş etmelerini söyler. Ondan sonra,

Sakalları büktü ip yaptı
Tırabzana bağladı,
Koyverdi kendini, kaydı
Yurdu Çerkesistan’a vardı.

Léo Pouget aynı sıralarda ünlü Osmanlı yazar ve araştırmacısı Adolphe Thalasso’nun *Anthologie de l’amour asiatique* (1907; Asya Aşkı Antolojisi) adlı eserine dayanan

Chants d’amour orientaux’yu (Şark’tan Aşk Şarkıları) bestelemiştir ki, bu şarkılardan birinin adı “Çerkes Şarkısı”dır. Şuna da değineyim bu arada, Thalasso’nun antolojisindeki Çerkes şiirleri Batı’da genellikle dolaşımda olan Çerkesler hakkında ki basmakalıp fikirlere öylesine uygundur ki, insan haklı olarak bunlar gerçekten Çerkes şiirleri mi, yoksa iliklerine şarkiyatçılık işlemiş bir Avrupalının kaleminden mi çıkmışlar diye merak ediyor. Şiirlerden birinde bir genç adam sevdiğinin babasına sesleniyor:

Üç beş parça altına
Sattın sevdiğimi kölelere.
Dönüp satacaklar onu yine
İnsan teni pazarlarında.
Dağlarımızın hür çocuğunu
Kendin gibi köle ettin, sen yine.
Gidecek zevkine hizmet edecek
İrkımızın bir düşmanının.

Ne yalan söyleyeyim, bu dizeler bana hiç de bir “halk şarkısı” gibi gelmiyor, ama elbette yanılıyor olabilirim. Her halükârda, konunun sayısız şair, yazar ve oyun yazarının yanı sıra birçok bestecinin de muhayyilesini kurcalamış olduğu açık.

Beyaz ırkın tanımlanması ve Çerkes güzeli

Batı edebiyatındaki Çerkes kadını imgesi zamanla bir yönden daha değişim göstermiştir. Şöyle ki, erken dönemlerde ten rengi bazen

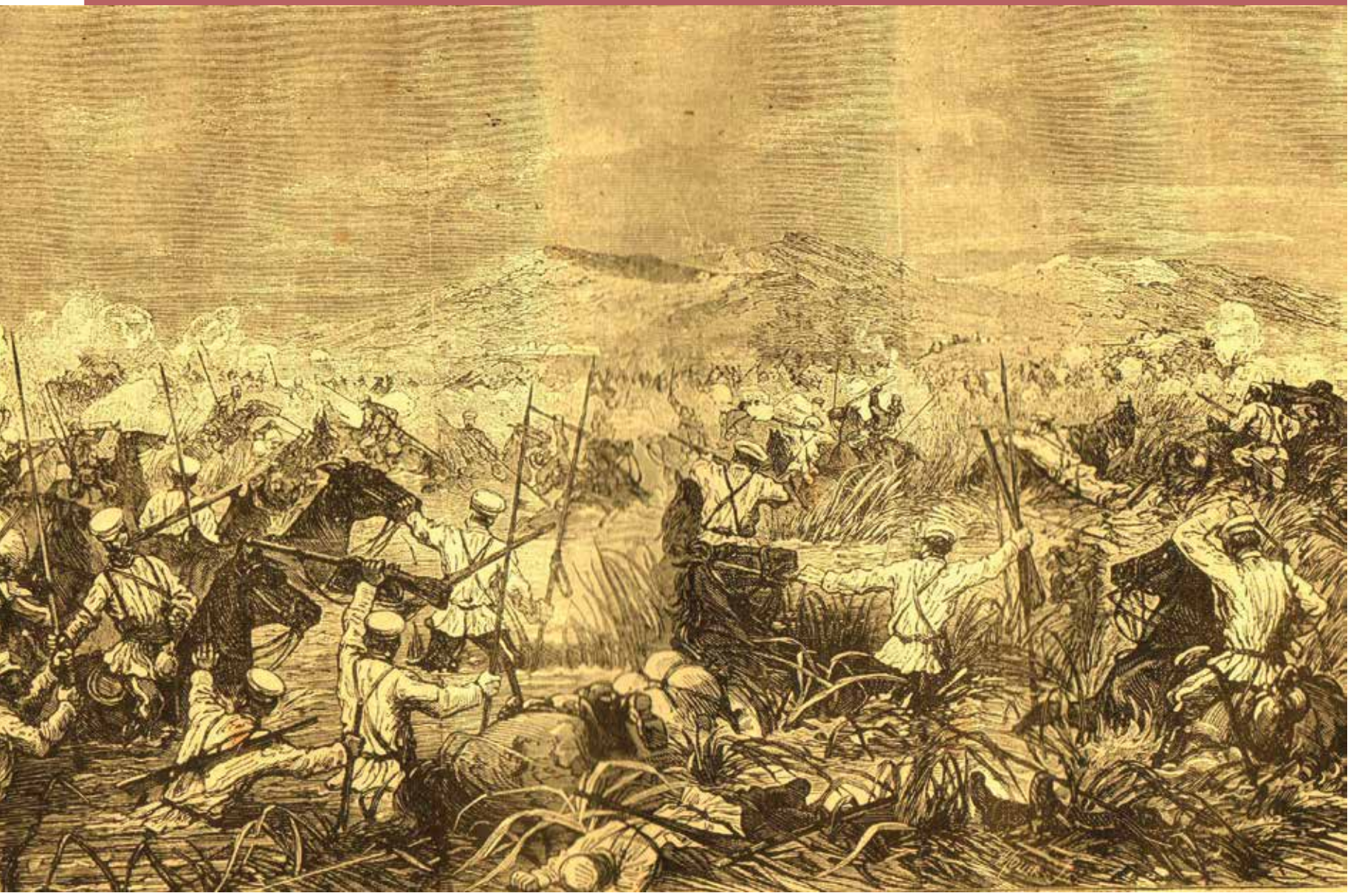
açık, bazen koyu olurken, sonraları ısrarla beyaz olarak betimlenmiştir. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısında Baronne Durand de Fontmagne, bir Çerkes kızını “bu muhteşem ırkın kadınları arasında değişmeden kalan bir tipin” saf bir örneği olarak nitelendirir ve “sarı saç, koyu kestane kirpikli koyu mavi gözler, sanki kalemle çizilmiş kavisli kaşlar”ından söz eder. Yirminci yüzyılın başında ise Albert Friedenthal daha da ileri giderek “Çerkezler süt beyazdır” iddiasında bulunur, doğudaki köle pazarlarında saflıkları ve beyazlıkları yüzünden revaçta olduklarını söyler.

Johann Friedrich Blumenbach’ın, *De generis Humani Varietate Nativa* (1795; İnsan Cinsindeki Doğal Farklılıklar Üzerine) adlı eserinin üçüncü basımında iddia ettiğine göre, insanlık tek tür olmakla birlikte “başlıca beş cins”ten oluşmaktadır: Moğol, Habeşi, Amerikan, Malezyalı ve Kafkasyalı. Günümüzde yaygın olan, “Kafkasyalı” kelimesinin beyaz ırkı belirtmek için kullanılışının ilk örneğidir bu. Blumenbach’a göre bu cinsin özellikleri şöyledir: “*beyaz ten, pembe yanaklar, kahverengi ya da kestane rengi saçlar; kafa hemen hemen yuvarlak; yüz beyzî, düz ve oldukça keskin hatlı, alın düz, burun dar ve hafifçe kemerli, ağız küçük.*” Üstelik tarif ettiği bu çehreyi—ki Çerkes güzelliğinin edebiyattaki birçok tasvirine çok benzemektedir—“en yakışıklı ve güzel addettiğimiz görünüm” olarak niteler.

Terim seçimine gelince, onu Blumenbach şöyle izah eder: “*Bu cinsin ismini Kafkas Dağı’ndan aldım; hem çevresinde, özellikle de güney yamaçlarında insanlığın en güzel ırkı, yani Gürcüler yaşadığı için, hem de bu bölgeyi yeryüzündeki bütün bölgeler arasında insanın ilk ortaya çıkmış olması en muhtemel yer addetmemizi gerektirecek bütün fizyolojik veriler burada toplandığı için.*” Demek ki Blumenbach’a göre Kafkasyalılar asıl, “ilk” insanlardı, bütün insanlığın en beyazı ve en güzeliydiler. “Güzel” ve “beyaz” kelimeleri Kafkasyalılarda birleşiyordu.

Bugün insan neslinin Afrika’da ortaya çıktığı artık biliniyor. Gerçi ilk insanın ten rengi hakkında şimdilik bir fikrimiz yoksa da, hepimizin ortak atasının Kafkas Dağlarından çıkan sarışın mavi gözlü insanlar olmadığı kesin... ▼

Bu yazı, yazarın Çerkes Güzeli: Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2004) kitabının bir bölümünün yeniden yazılmış şeklidir.

ÇOCUKLUK ANILARIMIN KİYİSİ

Benim özsularıma karışan, Karadeniz'in karanlık sularında yitip giden bir halkın acısıdır.

Didem Şahin*

"No Sochi!" belgeseli, üstü itinayla örtülmüş bir trajedinin ifşasıdır. Kafkasya coğrafyasında 1864 yılında çok büyük acılar yaşandı. Çerkesler yıllarca sürececek bir kıyım ve sürgünle anavatanlarından kopartıldı. Soçi'nin yerli halkı Ubıhlar ise artık yok. Diasporada çok az Ubıh var ve dilleri yok olmak üzere.

Benim özsularıma karışan, Karadeniz'in karanlık sularında yitip giden bir halkın acısıdır. O halk benim ana damarlarımdan biridir. Anne tarafından Çeçen'im, dolayısıyla No Sochi! belgeselinin hikâyesi benim hikâyemdir.

Çocukluk anılarımda akordiyon sesi var, notalara basan tuşların ahenk-
li vuruşları... Sanırım beni o limana götüren bu ezgidir. Anneannemi,

rengârenk çiçek desenli önlüğü belinde, oklavayla hamur açarken hatırlıyorum. Ocakta kuzu eti haşlanıyor, ben minik ellerimle sarımsak soyuyorum. Salonda açık olan televizyondan bir ezgi mutfığa sokuluyor. Anneannem oklavayı bırakıp salona gidiyor, ben de arkasından. Televizyonda Kafkas Halk Dansları topluluğu gösteri yapıyor. Otantik kıyafetler içinde genç kızlar parmak uçlarında periler gibi süzülüyor, erkekler uzun deri çizmeleri, belinde kamalarıyla hünerde yarışıyor. Anneannem unlu elleri kucığında, neşeyle "Bak," diyor, "Çerkes onlar. Biz de Çerkes'iz, aslını asla unutma." Gösteri bitiyor, işimizin başına dönüyoruz.

Çerkes kadınların akordion çalması adettendir. Anneannem de çalar; kâh keyfinden kâh kederinden,

çeyizlik dantel gibi sarıp sakladığı Hohner marka akordiyonunu sandıktan çıkardı mı bana evde bayram olurdu. Anneannem köyden gelin olup çıktığında, anılarının yanında atalarının ezgilerini de beraberinde getirmişti.

Bir de sessiz harf dizinininde tek sesli harfi 'o' imiş gibi duyduğum, gırtlaktan telaffuz edilen ama Fransızca'yla hiç bir melodik yakınlığı olmayan 'Anneannemin lisanı' var. Anneannem köyde yaşayan kızkardeşine telefonda anlamadığım bir dilde neşeli, hüzünlü, hasret yüklü cümleler kurarken bana kelimelerin vurgusundan, duygusundan tahminler yürütüp konuştuklarını anlıyormuşum gibi bilgiçlik taslamak düşerdi.

Aradan yıllar geçti. Annem, doğum yerim Almanya'dan beni büyüteceği

İstanbul'a taşınırken valizinde Elvis Presley, Frank Sinatra plakları vardı, akordiyonlu ezgiler anneannemle beraber Almanya'nın bir küçük şehrinde kalmıştı. Çerkeslere dair uzun yıllar tek bildiğim şundan ibaretti: kendilerine has dilleri var, kadınları akordiyon çalar, hamur, et ve sarımsakla yaptıkları 'gınnış' dünyanın en lezzetli yemeğidir!

"No Sochi!" belgeseli çocukluk anılarının kıyısıdır bu anlamda. ▼

* No Sochi belgeseli yönetmeni

SANAT EMEĞİ DERGİSİ

“Bir kuşağın değil, bir anlayışın, bütünsel bir hareketin yayın organı”

Turgay Fişekçi

Önce *Halkın Dostları*, sonra *Militan* dergileri 1970’lerin edebiyatta devrimci çabanın, dönemin şair ve yazarlarınca ortaya konulan ürünleriydi.

Militan dergisi Haziran 1976 tarihli kapanış sayısında derginin kapanma gerekçesi olarak iki temel neden açıklıyordu: Birincisi, 2000 satışı karşın yönetim-dağıtım sorunlarının profesyonelce, kurumsal bir yapıya kavuşamamış olması; ikicisi de kadrolaşma sorununun, ortak bir sanat kültür anlayışının tutarlı ve sürekli bir yazar kadrosu oluşturmaya yetmemesi.

Yani *Militan* dergisi, yayıncısı Ataol Behramoğlu ile kardeşi Nihat Behram’ın kişisel çabalarının bir ürünü olarak kalmıştı. Derginin zengin içeriği, dönemin örgütlü kitleleri arasında kök salmasını sağlayamamıştı.

Aradan iki yıl bile geçmeden Mart 1978’de bu kez *Sanat Emeği* dergisi yayına başlıyordu.

İki yılda ne değişmişti? *Militan*’ın kapanış sayısında söz edilen sorunların aşılabileceği bir ortam oluşmuştu. İşçi sınıfının ve yandaşlarının artan gücü, yeni bir sanat ve edebiyat dergisinin kalıcı bir yaşam alanı bulabileceği umudunu yaratıyordu.

Ataol Behramoğlu bu kez yalnız değildi. Farklı sanat dallarından aydınlar böyle bir dergi için bir araya geliyorlardı. Orhan Taylan, 1 Mayıs 1976 için yaptığı ve AKM’ye asılan dev duvar resmiyle görsel sanatlar alanında işçi sınıfına yakın bir sanat dünyasının olabileceğini göstermişti. Ali Taygun, tiyatro alanında Vasıf Öngören’le birlikte emekten yana bir tiyatro için çaba gösteriyordu. 1976’ta kurulan İleri Gençler Derneği’nin (İGD), Hüseyin Erdem yönetimindeki sanat bürosunda tiyatrodan müziğe, fotoğraftan edebiyata çalışan çok sayıda genç sanatçı vardı. Derneğin düzenlediği geceler sanatsal içerikleriyle çok beğeniliyordu. Kimi ilk ürünlerini *Militan* dergisinde yayımlamış, Yaşar Miraç, Barış Pirhasan, Erdal Alovera, Ahmet Erhan gibi yeni bir genç ozanlar kuşağı vardı. Yanı sıra 40 Kuşağı

toplumcuları önemli ölçüde hayatta ve üretkendirler. Derginin yazı kurulu oluşturulurken geçmiş kuşakların toplumcu geleneğine bağlılığın bir göstergesi olarak A. Kadir’in adı yazı kurulunun başına kondu.

Derginin sahibi Barış Pirhasan, sorumlu yönetmeni Turgay Fişekçi’ydi. Gerçekten de Barış Pirhasan, dergi yazı kurulu üyesi olmasının yanında derginin malî ve yönetsel işlerinin de sorumluluğunu almıştı. Turgay Fişekçi, derginin teknik olarak hazırlanması, yazıların toplanması, kapağının yapılması, matbaa işleri ve dağıtım teslimine dek üretim aşamalarını yürütüyordu.

Derginin künye sayfasında yazı kurulu A. Kadir, Asım Bezirci, Orhan Taylan, Ataol Behramoğlu ve Barış Pirhasan olarak ilan edilse de, Ali

Taygun, Erdal Alovera, Turgay Fişekçi, Yaşar Miraç, sonraları Engin Ergönültaş’ın da katıldığı genellikle 8-9 kişilik haftalık yazı kurulu toplantıları olurdu. Buna karşın A. Kadir toplantılara katılmazdı.

Derginin Mart 1978 tarihli 1. sayısında çıkış amacı şöyle açıklanıyordu: “Ülkemiz sanat kültür ortamına baktığımızda, emperyalizmin ve yoz burjuva kültürünün, özellikle yığınsal haberleşme araçları yoluyla, geniş halk yığınlarına propaganda edildiğini görüyoruz. Bu yığınsal yozlaştırma olgusu, en azından öncü kesimleri daha uyanık kılmak; onları devrimci düşüncenin, devrimci sanat ve kültürün değerleriyle kaynaştırmak gerekliliğini ertelenemez bir görev durumuna getiriyor. Bu görevin başarıyla yerine getirilebilmesi için, işçi sınıfı hareketine yakınlık duyan sanatçıların toplu bir güç

olarak ortaya çıkmaları; çalışmalarını daha etkili, planlı ve disiplinli geliştirmeleri gerektiği inancındayız... Sanatın özel bir yaratı ve uzmanlık alanı olduğunu unutmadan, bireysel arayışların ve özgünlüklerin önemini yadsımadan işçi sınıfı hareketinin sorunlarıyla kaynaşık ve bu sorunların gündeme getirdiği gereksinimlere sanat-kültür alanında yanıt verebilecek bir dergi...”

Öte yandan çıkış yazısında vurgulanan bir özellik de, “bir kuşağın değil, bir anlayışın, bütünsel bir hareketin yayın organı” olunduğudur.

Dergi beş bin adetlik baskı sayısı ile yayına başladı. Bu sayının derginin yayın hayatı boyunca önemli oranda sürdüğünü, kısa bir süre altı bine çıktığını, 12 Eylül’e yaklaşan 1980 yazında ise üç bine kadar düştüğünü söyleyebiliriz.

Derginin ilgi uyandıran yazılarından söz edersek, 1. sayıda yayımlanan Orhan Taylan’ın “Türkiye’de Nazi Heykelciliği” yazısı, Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki heykel örneklerinin Nazi heykelciliğiyle koşutluğunu göstermesiyle yaygın bir ilgi uyandırdı.

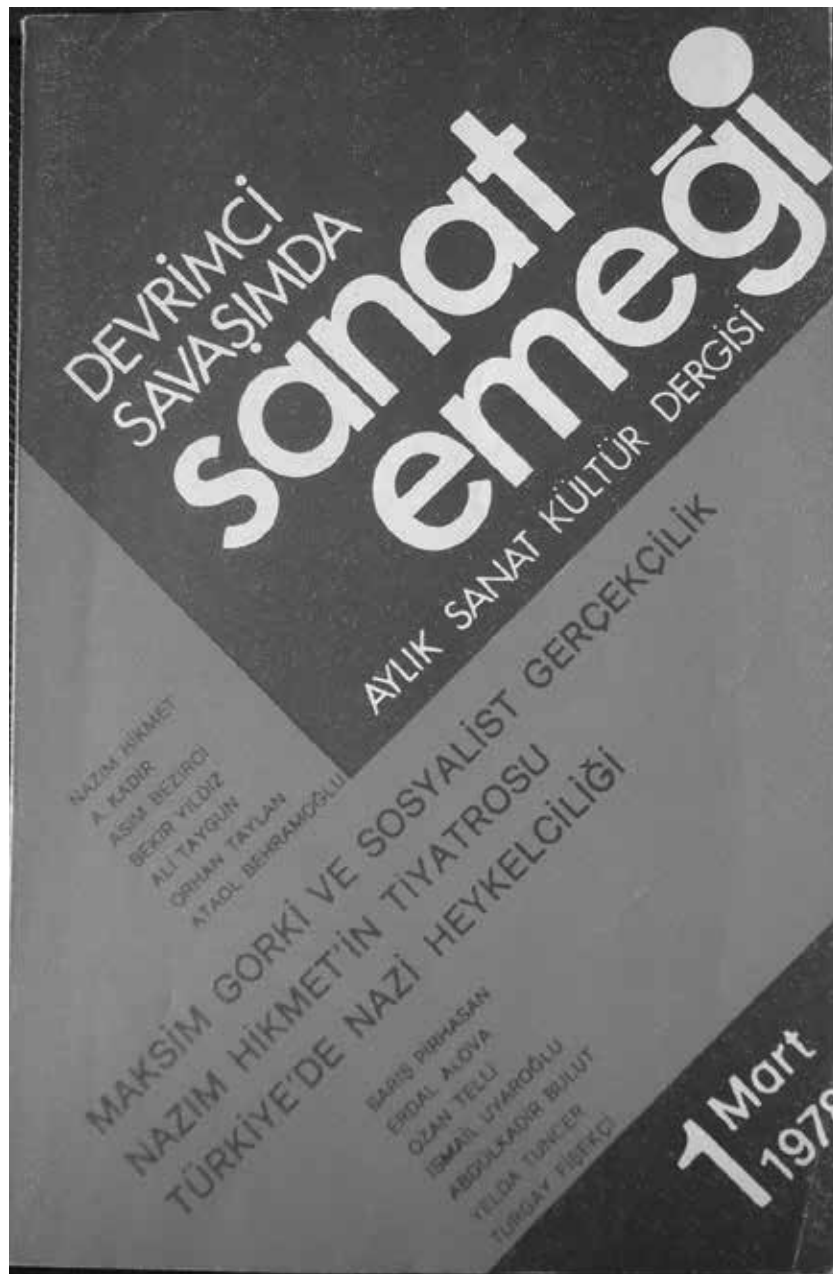
Vedat Türkali’nin şiirleri ve Ritsos’un “Barış” şiiri 2. sayıda ilk kez yayımlandı.

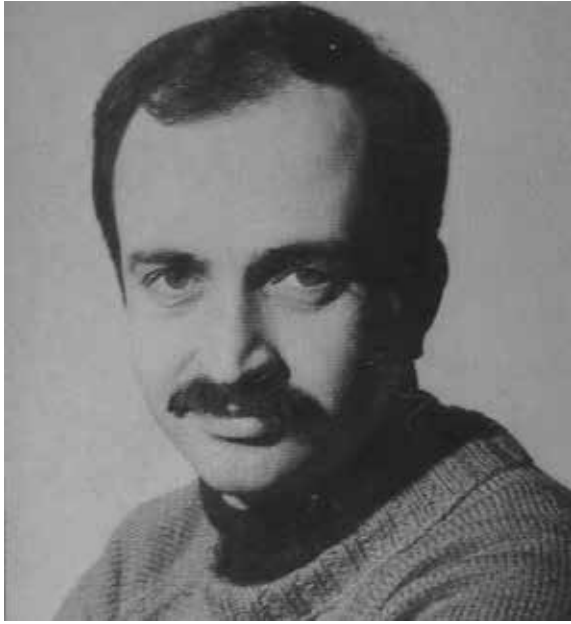
“Kültür Alanı Demokratikleşmelidir” çağrısıyla, kültür alanında sanatçıların ve kültür insanlarının söz ve karar sahibi olması çağrısı 7. sayıda yapıldı.

Engin Ergönültaş’ın “Orhan Gencebay’dan Ferdi Tayfur’a Minibüs Müziği” arabesk müzikteki toplumsal içeriğe ilk kez dikkat çekişle 15. sayıda büyük ilgi uyandırdı.

Ali Taygun’un “İstanbul Festivalini Ne yapmalı?” başlıklı yazısı, o yıllarda emekten uzak bir etkinlik olarak görülen festivale 20. sayıda soldan bir bakış getiriyordu.

“Tekelci Sermaye ve Resim Sanatı” (25. sayı) ve “Menkul Değer Olarak Resim Sanatı” (28. sayı) yazılarıyla Canan Çoker, sanatın bir borsaya dönüştürülmesi süreci üstüne ilk çıkışı gerçekleştirdi. Aynı sayıda Seçkin Cılızoğlu, “Sermaye Tiyatrosu” yazısıyla tiyatro alanındaki

Derginin Sorumlu Yönetmeni Turgay Fişekçi, derginin çıktığı yıllarda.

bulvar tipi gelişmelere dikkat çekti.

Derginin güncel tartışmalarla da yakından ilgilendiği görülüyor: 13. sayıda Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Kurulu, 14. sayıda Yılmaz Güney'in "Sürü" filmi, 22. sayıda TRT denetim kurulundaki Timur Selçuk'la Zülfü Livaneli arasındaki tartışmalar...

Derginin uluslararası ilişkilerinin de yoğun olduğu görülüyor: Çeşitli sayılarda Yannis Ritsos, Dido Satriu, Nicolas Guillen, İranlı Heykelci Rıza Olya, Filistinli sinemacı Ebu Zarif, Nikola Vaptsarov'un eşi Boyka Vaptsarov vb. söyleşilere sıkça rastlanıyor.

Derginin her sayısında bir de poster eki yer alıyor.

Derginin yazarları arasında Dağlarca'dan Can Yücel'e, Şükran Kurdakul'dan Hasan İzzettin Dinamo'ya, Mahmut Makal'dan Hilmi Yavuz'a toplumdan yana bir edebiyatın bütün renklerini görmek mümkündür. O yıllarda sol düşüncenin çok farklı siyasal gruplara bölündüğü düşünülecek olursa, *Sanat Emeği*'nin aydınları birleştirici bir etkisi olduğu kolayca söylenebilir.

Her sayısında şiirler, öyküler yayınlanmasına karşın, derginin yalnızca bir edebiyat dergisi olduğu da söylenemez. Resimden tiyatroya, müzikten sinemaya bütün sanat dallarına yer veren, bu alanların sorunlarını sosyalist bir dünya görüşünün temel doğrularına yaslanarak çözümlemeye, irdelemeye çalışan bir dergi.

1980'e gelindiğinde artan terör ortamı dergi çalışmalarını da etkiliyordu. Barış Pirhasan ölüm tehditleri aldığı için gizlenmek zorunda

kalmıştı. Derginin malî işleri de dahil hemen bütün işleri tek başına benim üzerime kalmıştı. Yine de derginin yayını aksamadan sürdü. Son sayı olarak yayımlanan 31. sayısının tarihi Eylül 1980'dir. 12 Eylül günü darbe olup sokağa çıkma yasağı ilan edilmişti. Yasağın sona erdiği günün sabahında derginin Divanyolu, Klodfarer caddesi 38 numara 1. kattaki bürosuna geldiğimde kapının mühürlenmiş olduğunu gördüm.

Derginin yayını sürdürürebilme olanakları kalmamıştı. Kasım 1980'de yazarların kurdukları Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi'nin (YAZKO) yayımladığı *Yazko Edebiyat Dergisi* yayın hayatına başladı. Dergiyi Memet Fuat yönetiyordu. Ben bu dergide onun yardımcısı olarak işe başladım. Barış Pirhasan da Yazko'nun gerçekleştiremeyen bir gençlik dergisi projesinde çalıştı.

Sanat Emeği yazarlarının büyük çoğunluğu Yazko Edebiyat'ta yazmayı sürdürdü. Dergi yazı kurulu üyelerinden, o tarihte 63 yaşında olan A. Kadir'in 12 Eylül sabahı evi basıldı. İki ay askerî cezaevinde tutulduktan sonra bırakıldı. Orhan Taylan, Ataol Behramoğlu, Ali Taygun, Barış Derneği yönetim kurulunda oldukları için uzun süre tutuklu olarak yargılandı. Derginin yazı işleri sorumlusu Turgay Fişekçi, Eylül 1978 tarihli 7. sayıda yayımlanan "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programında Kültür Sorunu" başlıklı yazı nedeniyle 1981'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Mahkemesi'nce "komünizmi övme" suçunu işlediği gerekçesiyle 1,5 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. ▼

BOYNU BÜKÜK OLANLAR

Yılmaz Güney'in romanının birinci ve ikinci baskılarının uzun, ilginç ve hazin öyküsü.

M. Şeref Özsoy

Orhan Kemal Roman Ödülü ilk kez 1972 yılında verilmiştir. Kazanan *Boynu Bükük Öldüler*, 1971 yılında Dost Yayınları tarafından yayımlanmışsa da kapağında "1972 Orhan Kemal Roman Ödülü Yılın Sanatçısı" yazmaktadır.

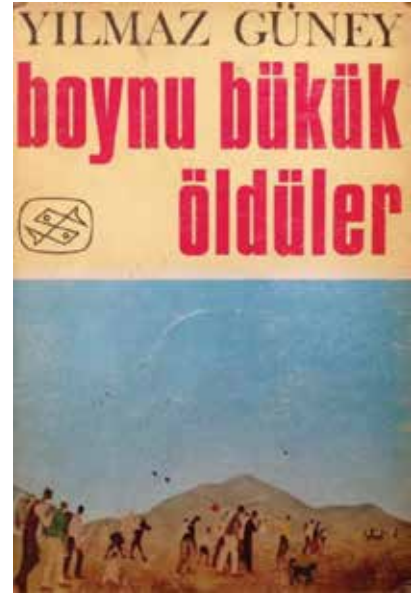
Kitabın tek tuhaflığı da bu değildir. Yılmaz Güney'in yazdığı arka kapak yazısında da şunlar vardır:

"Dokuz yüz elli altıda, bir yazımda, 'komünizm propagandası' yaptığım gerekçesiyle -ki bu yazıdan, bir buçuk yıl ağır hapis, altı ay sürgün, ömür boyu amme haklarından yoksunluk cezalarına çarptırıldım-savcılık önüne çıkartıldım. Komünizmle ilgili, bilimsel anlamda dişe dokunur bilgim yoktu. Durumumu en açık biçimiyle savcıya anlatmaya çalıştım. Marx, Engels, Lenin ve diğer devrim ustalarının bir tek kitabını okumadan nasıl 'komünist' olunurdu. Bana dedi ki 'biz sizin ne olduğunuzu, ne olacağınızı biliriz.'

Boynu Bükük Öldüler Nevşehir Cezaevinde, siyasiler koğuşunun en dip köşesinde, rutubetli bir duvara komşu bir ranzada, geceli gündüzlü on altı aylık bir çalışmanın ürünüdür. Ranzamdan hiç indirmedim küçük bir masam vardı. Yatma zamanı gelince, ayakucuma çeker, ayaklarımı altına sokar uyurdum. Çoğunlukla, anlattığım insanları gördüm düşlerimde, onlarla yaşadım.

Altmış üç haziranında sürgünden döndüğümde, bir gazetede yayınlanması olanaklarını aradım, bulamadım.

Altmış altıda, bir arkadaş basmak istedi. O günlerde ünü giderek artan bir sinema oyuncusuydum. Adım 'Çirkin Kral'dı.'

Son paragrafta adı geçmeyen 'arkadaş' Demirtaş Ceyhun'dur ve romanı sadece basmak istemekle kalmamış, 1966 yılı şubat ayında yayımlamıştır da. Anadolu Yayınevi'nin yayımladığı haliyle romanın ismi *Boynu Bükükler*'dir. Yani 1971 yılında Dost Yayınları tarafından yayımlanan *Boynu Bükük Öldüler*, kitabın ismi değiştirilerek yapılan ikinci "birinci" baskısıdır.

İlk "birinci" baskı

Yılmaz Güney'in o zamanlar menajeri olan Arif Keskiner, 1965 yılında bir içki sofrasında Demirtaş Ceyhun'a Güney'in yazdığı bir romanı olduğunu ama hiçbir gazetenin tefrika roman olarak basmadığını ama Güney'in bu romanın yayımlanmasını istediğini anlatır. Konuşma ilerler ve Demirtaş Ceyhun ile Arif Keskiner kitabı kendileri yayımlamaya karar verirler. Aralarına maddî desteği verecek olan İlban Öz katılır.

Kitap şu duyuruyla çıkar: "Yayınevimiz 'Edebiyat Dizisi'nin birinci eseri olarak, okurların karşısına yıllar önce ilk kez Yılmaz Pütün adıyla çıkan bugünün ünlü sinema

oyuncusu Yılmaz Güney'in romanını yayınlamakla, sinemamızın son yıllarda geçirmekte olduğu bir aşamaya da parmak basmış bulunmaktadır. Sosyal sorunlarımızı kendine konu edinen filmlerle uluslararası yarışmalarda ödüller kazanan sinemamızın, bu olumlu yönünü okurlarımıza bütün derinliğiyle tanıtmak azmindeyiz.

Az gelişmiş ülkelerin kaderi olan, yazarlarına çile çektirmek zincirinin, Yılmaz Güney de şerefli bir halkasıdır. Kalemî yüzünden başı türlü dertlere girmiş olan Yılmaz Güney'in, doğup büyüdüğü, yetiştiği çevreleri, yani roman kahramanlarından 'Remzi' de çocukluğunu, 'Halil' de gençliğini anlattığı bu romanından sonra, sizlere bir başka aktörümüzün gene değerli bir yönünü tanıttacağımız.

Devamında da bir sonraki kitabın Fikret Hakan'ın hikâyeleri olacağı anlatılmaktadır, ancak Anadolu Yayınevi başka kitap yayımlayamaz.

Yılmaz Güney kitabın satışından telif istemez ve romanın satışını artıracak şeyler vaat eder. Filmlerinin galalarında imza günleri düzenlemekten okuyucuları

arasından seçilecek kişileri filmlerinde oynatmaya, kitap için bir reklam filmi çekirmeye ve bu filmi asıl filminden önce gösterimine kadar o dönem için hiç yapılmamış öneriler sunar.

Gelgelelim kitabın çıktığı gün düzenlenen bir kokteyl dışında hiçbir sözünü tutmaz Yılmaz Güney. Hatta imza günlerine bile katılmaz. Bir film şirketine 5000 adet kitap aldirtmışsa da, şirketin verdiği senetler karşılıksız çıktığı için sonunda Anadolu Yayınevi iflas eder ve Demirtaş Ceyhun'un ilk yayıncılık deneyimi hüsrarla sonuçlanır.

İkinci "birinci" baskı

Dost Yayınları'nın sahibi Salim Şengil de anılarında şöyle anlatır:

"Bir gün Özdemir İnce geldi: 'Anamla bunu -Nezihe'ye ana derbi okuyuverin de, beğenirseniz basın' der.

Elindeki kağıt tomanı Boynu Bükükler'dir. Bu romanın yarısını bu adla dostum Demirtaş Ceyhun Anadolu Yayınları adıyla kurduğu yayınevinden çıkarmış, bununla da kurduğu yayınevi batmıştı.

'Nesini okuyayım, biliyorum' dedim. Özdemir önerisinin ucunu bırakmadı, sabah akşam isteğini yineledi. En sonunda romanın tümünü bize okuttu. Bitmesine 10-15 satır kala Nezihe ile birlikte göz yaşlarımızı tutamamıştık.

Nasıl olurdu da bu kitap satmaz, işportaya düşerdi. Bir türlü aklımız almıyordu bunu. Romanın noktalaması bozuktuktu. Bir iki yerinde dedim-dediler romanın akışını bozuyordu. Bu özür önemli bir neden değildi. Düzelttikten sonra rizikosu göze alınır, yeniden basılabilir.

Özdemir'e 'Yayınlayabiliriz' dedim. 'Roman 36 bin liraya çıkar. 20 bin lira Yılmaz katkıda bulunsun. 16 bin lira ile emeğimizi biz koyalım. Kitap tutar, satılırsa, 20 bin lirasını geriye verir, her dört bin baskı için 5 bin lira da telif hakkı öderiz.'

Öneriyi duyan Yılmaz Güney ilk uçakla Ankara'ya giderek Salim Şengil ile buluşur, şartları kabul eder, ama roman tutarsa 20 bin liranın geri ödenmesini de telif hakkı ödenmesini de istemez. Bir filminden 400 bin lira aldığını, bu yüzden bu paraya ihtiyacı olmadığını söylese de, Şengil'in "Roman tutarsa biz de sanatçının hakkını yemiş oluruz" demesi karşılığında bunu da kabul eder.

Bir hafta içinde göndereceğini söylediği 5 bin lirayı geç de olsa gönderir, ancak geri kalanı için uzun vadeli senetler verir. Oysa Salim Şengil hemen çalışmalara başlamıştır. Kitap yayımlandıktan sonra yavaş da olsa satmaktadır. Orhan Kemal roman armağanına aday gösteren de gene Salim Şengil'dir ve büyük ihtimalle ödülü aldıktan sonra eldeki kitapların kapağını değiştirmiş ve bu yüzden içerisinde 1971 tarihi kalmıştır.

Bu sırada Yılmaz Güney tutuklanmıştır. Altın Koza film armağanı Güney'e verilmişse de bir gün sonra jüri kararından vazgeçecektir. Tüm bunlar romanın satışını etkiler.

Salim Şengil ile Demirtaş Ceyhun karşılaştıklarında şakalaşırlar:

"Nasıl oluyor, ben bu romanla battım, sen satıyorsun?" "Bana basarken sorsaydın, nasıl olacağını söyledim."

Bir gün Güney, avukatı Ali Yaşar aracılığıyla romanın 2. baskısının yapılmaması, bazı eklemeler yapmayı düşündüğü haberini gönderir hapisten ama, Salim Şengil 'buna gerek yok, yeni bir şeyler yazmaya baksın' diyerek,

1. baskının telifi olan 5 bin lirayı makbuz karşılığında avukata, 20 bin lirayı da parça parça Fatoş Güney'e öder.

Üçüncü baskı yapılacağı sırada, Güney'in yeni avukatı olduğunu söyleyen Doğan Tanyel isminde birisi arar Salim Şengil'i ve görüşme sırasında sorar:

"Herkes Yılmaz'ı borçlu çıkarırken sizden eşine para geliyormuş nedir bu? İncelediğim dosyalardan bir şey anlamadım."

"Romanı basarken 20 bin lira katkıda bulunmuştu, onu ve telif hakkını ödüyorum."

"Aranızda yazılı bir anlaşmaya rastlamadım."

"Evet, yazılı yok, sözlü var."

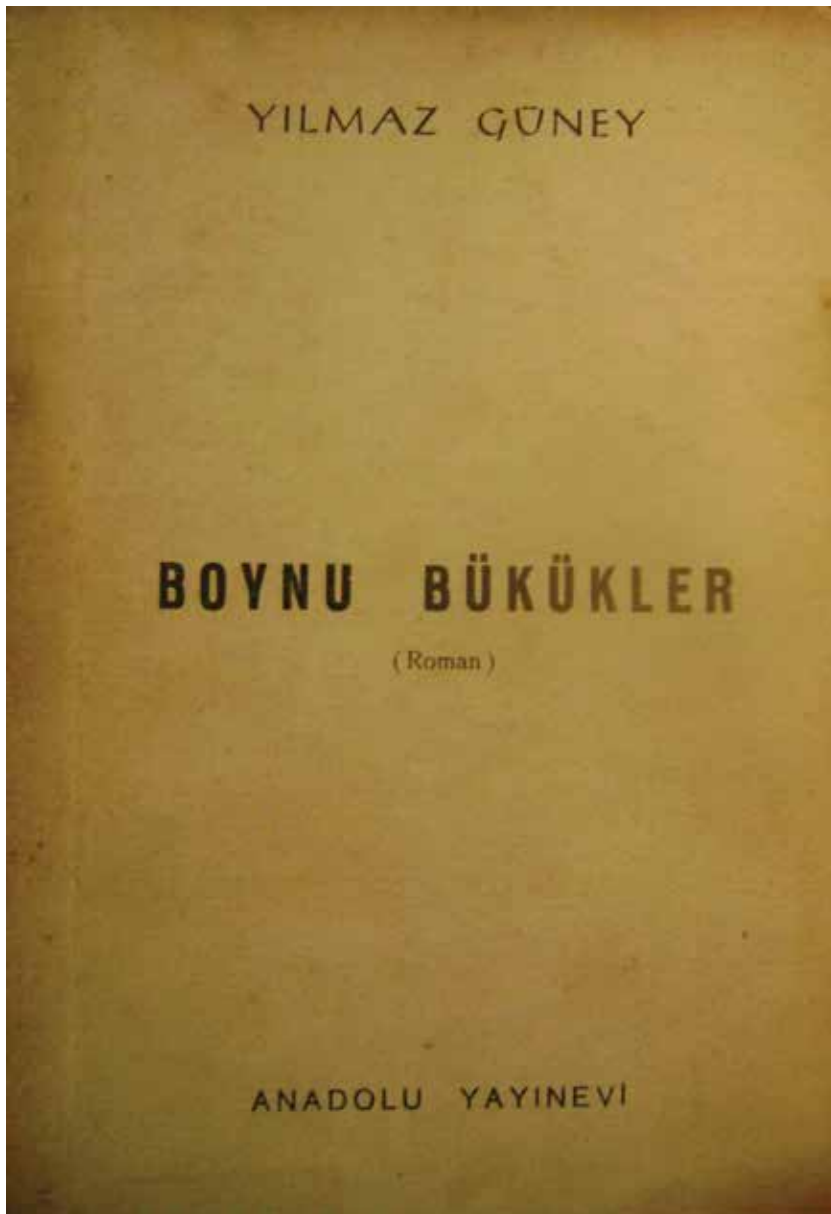
"O zaman bir sözleşmeye bağlayalım, olmaz böyle."

Bir sözleşme yapılır, ancak henüz 3. baskının yarından çoğu dururken, Bilgi Yayınevi tarafından da yayımlanır Boynu Bükük Öldüler. Elindeki sözleşmeyle Bilgi Yayınevi'ni de Yılmaz Güney'i de dava edebilecekken hiç uğraşmaz Salim Şengil, ama başına gelenler bu kadarla da kalmaz, bir de protesto gelir: 12 bin değil, 72 bin basıldığına iddia edildiği ve 200 bin lira telif hakkı istendiğine dair.

İlk karşılaştığında Özdemir İnce'ye dertlenir Salim Şengil: "Gördün mü başıma açtığın belayı." İnce'nin de elinden gelen tek şey, çok ağır bir mektup yazmak ve ölünceye kadar bir daha görüşmemek olur Güney'le.

Salim Şengil'in acısı ise nedeni niçini öğrenememek olur.

Yılmaz Güney, yukarıda ismi geçenlerden önce ölür, ancak sadece yayıncılarının Boynu Bükük olur. ▼

ALTU**ST**

